

VIII

**ОДЛАСЦИ БЕОГРАЂАНА
У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКУ ВОЈСКУ
И ПАРТИЗАНСКЕ ОДРЕДЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Одлуком Централног комитета Комунистичке партије Југославије о покретању оружаног устанка и његовим директивама, одређено је да се формирају народноослободилачки партизански одреди и да главни облик отпора против окупатора и квислинга буде оружана борба која ће се, пре свега, водити у унутрашњости земље, ван великих градова у којима су биле сконцентрисане најјаче непријатељске снаге, па је упућивање људи из Београда у партизане био сталан задатак партијске организације у граду и свих антифашиста и родољуба у њему.

Како се старе партијске везе и пунктови за то углавном нису могли користити, хитно се пришло стварању новог система илегалних канала и пунктова, што је у тешким условима окупације и строго ограниченог кретања било скопчано са многобројним тешкоћама и великим опасностима.

Већ од јула 1941. године, преко нових веза и пунктова које су Покрајински комитет КПЈ за Србију, Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије и Месни комитет КПЈ Београда створили са партијским руководством на терену, а преко њих и са штабовима партизанских јединица, почело је организовано и маоовно упућивање Београђана у партизанске одреде, а касније и у бригаде и друге јединице НОВ и ПОЈ.

Истовремено, појединци и групе патриота и сарадника НОП-а у граду и самоиницијативно почели су се повезивати са сарадницима НОП-а у унутрашњости и уз њихову помоћ ступали у партизане.

У НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ПАРТИЗАНСКЕ ОДРЕДЕ У ЦЕНТРАЛНОЈ СРБИЈИ

476

У Посавски НОП одред, који је од јула до почетка новембра 1941. године дејствовао на простору од Београда до прилаза Шапцу, Владимирцима, Коцелеву, Убу, Лајковцу и Лазаревцу, Београђани су најмасовније одлазили преко канала које су успоставили Покрајински комитет КПЈ за Србију, Окружни и Месни комитет КПЈ Београда, с једне, и Срески комитет КПЈ за Срез посавски (Обреновац) и штаб Посавског НОП одреда, с друге стране. Неки су одлазили и самоиницијативно и непосредно ступали у одред.

Један од канала за пребацивање Београђана у Посавски НОП одред ишао је преко Обреновца, где је везу држао чиновник Окружног уреда за социјално осигурање Станислав Адамовић, члан Партије. Са њим је на прихватању групе из Београда које су ишле у одред радио и симпатизер Партије Милан Димитријевић.

Руководиоци група Београђана које су долазиле у Обреновац обично су уз помоћ лозинке „послао ме Бора“ успостављали везу са Станиславом Адамовићем, који их је затим повезивао са Димитријевићем, а он их је даље упућивао да иду путем према селу Грабовцу где је био пункт, а да кажу, ако их ко пита, да су избеглице и да траже смештај, храну и посао. Потом је Димитријевић кретао на бициклу испред или иза групе до одређеног места где би их сачекао Миливоје Ковачевић-Мића, курир и водио у Посавски НОП одред. Поједине групе прихватао је и до одреда водио Драга Вуковић-Корчагин, родом из Звечке, и други.

Преко Обреновца је из Београда отишло око 50 група у посавске партизане, а једну је довео и Иван Вондарчек-Вањка, кожарски радник, члан КПЈ и члан рејонског комитета IV рејона. Одређеног дана група од 12 радника, у којој су били и радници Симо Кецман, Милош Мићашевић и Душан Борђевић-Корошеи, окупила се на Пашином брду одакле је пешице, подељена у двојке или тројке, кренула за Обреновац, где је Вањка према уговореној лозинки нашао Адамовића који их је одвео у одред. Дешавало се да по две, па и три групе из Београда стигну у Обреновац и чекају везу.

У групама је обично било 5—15 људи, а неки од њихових руководилаца били су: Милан Берберски, Радован Димовић, Стеван Вулић, моделар у ливници, и други. У групама су били: Велизар Вељовић, металски радник, Хаим Садахари, текстилни радник, Иван Штагљар, правник, Вељко Сремачки, радник, Миша Штерк, намештеник, Душан Шајатовић, железнички чиновник, Милан Петровић, угоститељски радник, Ми-

лорад Благојевић-Бата, намештеиик, Валтер Коен, Милорад Гајић, новинар, Милош Петровић, Аврам Пијаде, трговачки помоћник, члан КПЈ, Димитрије Миклош, текстилни радник, Мојис Бенвенисте, Боса Скопскаја-Ратковић, текстилна радница, Тома Којичић, папуцијски радник, Вељко Ивошевић и други.

Почетком августа у Посавски НОП одред дошли су и књижевници Чедомир Миндеровић и Јован Поповић. Први је дошао са групом од десетак омладинаца Јевреја, међу којима је био и Лазар Шер. Други у групи са чувеним београдским ударником Радомиром Марковићем-Гембешом.

Крајем августа Гестапо је ухапсио Адамовића, отерао га у логор иа Бањици где је убрзо стрељан, а Димитријевић је успео да избегне полицијску потеру. То је довело до прекида канала преко Обреновна, па су остале групе долазиле из Београда возом до железничких станица Обреновац, Звечка, Стублине, где су их прихватили курири и одводили у одред.

Једну групу довео је Стојан Љубић, студент права Београдског универзитета, члан КПЈ. У њој је био и Вељко Миладиновић, студент медицине на Загребачком свеучилишту, родом из Јасеновца, члан СКОЈ-а. Бежећи од усташа, он је са Рељом Калембером, матурантом из Јасеновца, такође чланом СКОЈ-а, дошао у Београд и обојица су се повезала са скојевском организацијом на Дорћолу, где су добили везу за одред. У групи су још били: Драгомир Томић, студент права из Босанске Градишке, члан КПЈ, Велимир Бузанић, матурант из Нове Градишке, члан СКОЈ-а, Чедомир Ковачевић-Чеда, матурант из Босанске Градишке, члан СКОЈ-а, Дмитар Батело, трговачки помоћник из Топуског, Небојша, студент (презиме непознато — н. а.), Петар Красуља, студент шумарства из Нове Градишке, члан СКОЈ-а, Ненад Обрадовић, студент медицине из Топуског, Лазар Шврака, ћак из Нове Градишке и један омладинац из Београда. Водич из Београда била им је Дара Поповић-Тадић. Са воза су сишли на железничкој станици Звечка, где их је дочекао курир штаба Миливоје-Мића Ковачевић и одвео у одред.

Нови борци пристизали су скоро свакодневно. Тако се само од 5. до 12. септембра 1941, док је 1. вод 2. чете био у Баћевцу, из Београда у њега ступили: Милорад-Миле Јовичић, трговачки помоћник, Миодраг-Минда Јовановић, Михаило Марковић-Кожни, радник, Живојин Петровић-Жира, тапетарски радник, Милорад Борђевић-Трошаринац, Јован Дикић, текстилни радник и Љубинка Дикић, текстилна радница.

На одржавању везе између ПК КПЈ за Србију и МК КПЈ за Београд и штаба Посавског НОП одреда радиле су највише као курирке Дара Тадић-Поповић и Јудита Аларгић, које су из Београда и дошле у одред, а Веселинка Малинска је углавном одржавала везу са штабом 2. београдског батаљона Посавског НОП одреда. До штаба батаљона Веселинка је — по налогу секретара ПК Благоја Нешковића — одвела из Београда члана ЦК КПЈ и Главног штаба НОПО Југославије Едварда Кардеља, курире ЦК КПЈ Милеву Планојевић-Лулу и Гроздану Белић, сина др Ивана Рибара Јурицу Рибара, са још две Београћанке и друге.

По налогу члана ПК Цане Бабовић, Јудита Аларгић је из Београда одвела у Посавски НОП одред Харија Шихтера, немачког војника који се крајем августа упознао са групом скојеваца на Звездари и изјавио им да је социјалиста, да хоће да напусти немачку војску и да ступи у партизане; прихватио га је с великим ризиком Бошко Милановић и крио га на тавану куће у Прешевској улици 104, док Света Стојановић није обавестио Цвијету Милошевић, а она вишу везу, после чега је добијена сагласност ПК да се може пребацити у одред.

Крајем лета 1941. године 1. рејонски комитет КПЈ Београда одлучио је да, уз помоћ партијске организације на Чукарици, формира једну партизанску чету у непосредној близини града, чије би прве борце сачињавали радници и комунисти и скојејци овог радничког предграђа главног града. Већ другом половином септембра, у року од неколико дана, изашло је са Чукарице, појединачно и у групама, око 15 другова и залогоровало у једној шуми близу Остружнице. Међу њима су били: Сениша Николајевић, интендантски поручник бивше југословенске војске, грађевински инжењер Бранко-Брана Цветковић, железнички чиновник, Владимир-Влада Дујић, радник, Сегван Бракус, обалски радник, члан КПЈ, Никола Вучета, обалски радник, Илија Опсеница, обалски радник, „Тончи“, који је због болести касније враћен у град. Њима се убрзо придружио и изванредан број другова из Остружнице и Железника, а са Чукарице металски радници: Младен Митрић, Милорад-Милан Ристић, Душан Бранковић и Радомир-Раде Игњатовић, Милан Томић-Чаре, грађевински радник и обалски радници: Влаиша Јукић, Мита Болдиновић, Милан Чубрило, Милан Тодоровић, Тодор Ивковић, Милан Божичковић, Душан Стајић, Милутин Радојевић, Бока Огњановић, Душан Унчанин и други.

У почетку ова јединица називала се чукаричка, а потом остружничка чета, да би почетком октобра ушла у састав 2. београдског батаљона Посавског НОП одреда, као његова 4. чета.

Од половине јула до новембра 1941, када се због прве непријатељске офанзиве Посавски НОП одред повукао са своје територије, партијска организација Београда послала је из града око пет стотина другарица и другова у његове редове. Међу њима је било и око стотину избеглица из свих крајева Југославије, који су под терором окупатора и његових сарадника морали напустити своја огњишта и доћи у Србију, односно Београд. Ту су се многи повезали са партијском организацијом града и добили везу за одред, и не само посавски.

У Посавском одреду било је и око десет избеглица из Сирига у Бачкој.

V I. шумадијски народноослободилачки партизански одред већ приликом његовог формирања Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је из Београда свог инструктора, металског радника и шпанског борца Милана Благојевића за команданта, а Неделжа Жакулу, правника, за политичког комесара. Он је са собом довео и групу Београђана и избеглица.

Први канал за долазак Београђана у одред ишао је преко Аранђеловца где је био прихватни пункт, а организовали су га Покрајински комитет КПЈ за Србију и Главни штаб народ-

ноослободилачких партизанских одреда Србије. Прве групе Београђана у парку Буковичке Бање прихватили су чланови Главног штаба НОП одреда за Србију и повезали их са курири-ма који су их одводили у одред. Касније, тај прихватни пункт држао је ОК КПЈ за округ аранђеловачки, чији су водичи сачекивали групе и са њима ишли у места у којима су се налазиле чете или батаљони одреда, као у Горњу Трешњевицу, Гараше, Рудник итд.

Сретен Жујовић-Црни, који је у лето 1941. године био командант Главног штаба НОП одреда Србије, а који је углавном и организовао овај прихватни пункт у Аранђеловцу, имао је велике муке око прихватања људи који су долазили, односно били упућивани из Београда. Највећи проблем био је у томе што ги другови нису могли одмах да се пребаце у одред. Некада се морао чекати курир по дан, два или више, а упућивати људе на спавање по хотелима или јавним преноћишима значило је излагати их опасности да буду ухапшени.

Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије покушао је да у Аранђеловцу унајми једну вилу коју би држала нека некомпромитована личност, с добрим грађанским угледом, где би становали поједини чланови Главног штаба НОП одреда за Србију и где би били примани курири и другови из Београда који су упућивани у одреде, што би било мање сумњиво него одржавање ових веза путем састанака у Буковичкој Бањи, али се у томе није успело. Полиција је убрзо приметила да је Аранђеловац постао устанички центар, па је Главни штаб НОП одреда за Србију морао да напусти Аранђеловац, а одржавање веза са Београдом и прихватање другова упућиваних у 1. шумадијски НОП одред пренето је на Окружни комитет КПЈ за округ аранђеловачки.

Групе које су упућиване у 1. шумадијски НОП одред из Београда одлазиле су и пешице, а најчешће возом или аутобусом до Аранђеловца, где су прихватани од партизанских курира и одвођени на прихватне пунктове у поједина села. Групе су обично имале водиче, али су неке биле и без њих и на терену успостављале везу путем уговорене јавке.

Са Браниславом-Бранком Параћем, радником из Завода за израду новчаница у Топчидеру и Брапком Јенином, ђаком, отишао је у Шумадију и Борђе-Боле Нешић, радник у поманутом Заводу. Са водичем који је био веза за одлазак у 1. шумадијски НОП одред они су од Цркве светог Марка, камионом који је превозио неку робу, креиули за Аранђеловац. Ту их је прихватила друга веза и одвела у школу села Гараше где их је прихватила учитељица, а одатле су пребачени у Трешњевицу где је био одред.

После окупације Југославије у Србији, а нарочито у Београду, стекло се на хиљаде избеглица из разних крајева земље. Многи од њих били су комунисти, скојевци, симпатизери Партије и антифашисти, па су се у граду брзо повезивали са партијским организацијама и добијали везу за одлазак у партизанске одреде, па и у 1. шумадијски НОП одред. Избеглице из Жедника у Бачкој, у којој су били: Пера Дамјановић, скојевац, Анка Дубајић-Кмезић, студенткиња, члан КПЈ, Никола Кмезић, члан КПЈ и Мита Димитријевић,

средњошколац из Београда, пошто су били компромитовани и нису више могли остати у граду, пошла је у 1. шумадијски НОП одред. Ишли су возом преко Младеновца до Аранђеловца, а одатле пешице до прихватног пункта — основне школе у селу Гарашима, где су их две сестре — учитељице, прихвагиле и одвеле у штаб одреда, који се тада налазио у селу Јарменовцима.

Када су наступиле тешкоће око одржавања канала преко Аранђеловца, поједине групе из Београда у Шумадију упућиване су возом до Младеновца, одакле су пешице ишле до села Марковца, где су их прихватили чланови или курири Среског поверенства КПЈ за срез младеновачки или орашачки, односно Окружног комитета КПЈ за округ аранђеловачки и одводили их у 1. шумадијски НОП одред. На успостављању и одржавању овога канала, по налогу ПК КПЈ за Србију, радили су његов инструктор Стеван Дукњић и секретар МК КПЈ Београда Јелена Иетковић.

Извесан број Београђана одвела је у 1. шумадијски НОП одред и Даница-Даца Јовановић, студенткиња из Београда. Док је била на студијама у Паризу, Даница је упознала Милана Благојевића, који је у Париз дошао по завршетку грађанског рата у Шпанији, као и неке друге другове, шпанске борце, и са њима сарађивала. Знајући је као проверену и поуздану, приликом одласка на дужност команданта 1. шумадијског НОП одреда, Благојевић се договорио са Даницом да и она доводи другарице и другове из Београда у партизане. Објаснио јој је како ће долазити до његовог родног места Наталинаца у Шумадији и дао јој везу.

Десетог јула 1941. Даница је одвела у 1. шумадијски НОП одред два омладинца. Из Београда су до Смедеревске Паланке путовали возом, а од Паланке до куће Милана Благојевића у Наталинцима ишли су фијакером. После неколико дана Милан је лично дошао и одвео их у одред. Истовремено је Даница дао нове задатке у вези довођења других група. После тога Даница је одвела две групе Јевреја, углавном омладинаца, који су се окупљали у Јеврејском дому.

Једну групу другова припремио је Даничин брат Михаило. У њој су била и два омладинца из Панчева који су студирали у Београду и још 2—3 омладинца. Са овом групом Даница је ишла аутобусом до Тополе, а одатле пешице до Наталинаца. Тако је Даница у току лета и јесени 1941. године одвела 4—5 група Београђана у 1. шумадијски НОП одред.

Током лета и јесени 1941. године око стотину другарица и другова из Београда каналима преко Аранђеловца, Наталинаца и Марковца упућено у 1. шумадијски НОП одред.

Због непријатељске офанзиве и повлачења шумадијских партизана према западној Србији и Санцаку, прекинута је слање кадрова из Београда у њихове редове.

После обнављања 1. шумадијског НОП одреда 1942, ПК КПЈ за Србију настојао је да се што више људи из Београда пребаци у овај одред, како би што пре ојачао, а и да се компромитовани другови извуку из Београда и не падну у руке полицији.

У више директивних писама Покрајински комитет тражио је од Окружног комитета КПЈ за Аранђеловац и Окруж-

ног комитета КПЈ за Младеновац, да што пре створе нов канал за прихватање другова из Београда. У току лета 1942. године успостављен је нов канал преко терена Округа младеновачког, којим су упућиване групе у 1. шумадијски НОП одред. Из града су групе водили партијски курири до села Мали Мокри Луг, где су их прихватили курири Среског поверенства КПЈ за срез грочански и водили до села Болеча на прихватне пунктове, одакле су пребацивани за Шумадију на терен ОК КПЈ Аранђеловац, где су ступали у одред. Неке групе курир Среског поверенства среза грочанског Димитрије Вељковић-Мита Сибирац прихватао је у Београду код Цветкове кафане и таљигама одвозио у Болеч.

„Ми смо већ послали три друга — писао је Покрајински комитет 7. јула 1942. Среском комитету за Космај — а данас треба да иду још четири на начин како сте се договорили са Окружним комитетом Партије за Аранђеловац. Јавите нам како пролазе читавим пугем и да ли су потребне неке измене, да ли је потребно да ми нешто више учинимо у припремама људи. На овај начин ћете добијати сав материјал који сте тражили (папир и друго).“

Тридесет првог јула Покрајински комитет КПЈ за Србију јавља Среском комитету КПЈ за Космај да је изгубљено девет другова који су послати из Београда у 1. шумадијски НОП одред због неких тешкоћа у раду канала, и да су у међувремену из Београда послати у одред истим каналом још два друга и једна другарица.

Пошто је обавештен да је ухапшен један члан Среског поверенства Партије за срез младеновачки, који је радио на одржавању канала преко ове територије, Покрајински комитет КПЈ за Србију писао је Среском комитету КПЈ за Космај: „После свега овога, најважније се поставља да учинити све да се овај канал очува. Уколико се овај друг из нашег руководства слабо држао, он би могао да канал потпуно онеспособи. Зато морате да предузмете све да спремите РЕЗЕРВНЕ ПУНКТОВЕ који ће заменити све досадашње, затим да, уколико се евентуално буде лоше држао ухваћен друг, склоните људе, који су били прихватни пунктови на вашем терену. О свему овоме морате нас брзо обавестити . . . За цело ово време ми ћемо морати да престанемо са слањем људи што такође има штетних последица, јер су то људи који су овде угрожени једним делом директно од полиције, а другим, уколико су легални, од присилног одвођења у Немачку. Према томе ми тражимо од вас да најсавесније што пре осигурате овај канал и да до крајњих граница контролишете његово функционисање.“

Петог августа 1942. Покрајински комитет КПЈ за Србију, у директивном писму, обавештава Срески комитет КПЈ за Космај да га је преименовао у Окружно поверенство КПЈ за округ младеновачки, налажући новом окружном руководству да што пре оспособи канал за пребацивање „јер је ситуација таква да морамо већи број људи да шаљемо“, што треба схватити „као најнужнији посао.“

Сутрадан, 6. августа, Покрајински комитет КПЈ за Србију шаље ново директивно писмо Окружном поверенству КПЈ за округ младеновачки, у коме тражи да се повеже са Окруж-

ним комитетом КПЈ за округ аранђеловачки и да се оба руководства договоре о оспособљавању, односно успостављању канала за пребацивање људи из Београда у 1. шумадијски НОП одред, да се уговоре нове јавке и прихватни пунктови, али сигурнији, да људи не би пали у руке непријатељу и да је то „потребно што пре осигурати, јер имамо доста људи који чекају за слање у одред, а време одмиче“.

„За губитак девет другова — писало је Окружно поверенство КПЈ Младеновац 13. августа 1942. ГТокрајинском комитету КПЈ за Србију — упућених у одред кривица пада на одговорног друга са терена ОК КПЈ Аранђеловац који је два дана био у селу, а није се јавио пункту. Људи су предани пункту како је уговорено. Није се могло ни захтевати да наш курир ван тога њиховог пункта иде и успоставља преко још неких нових људи везу. Одговорни друг је морао са својим пунктовима да одржава везу, тим пре што је већ био у селу. Два друга и другарица су стигли и прихваћени су.“

За одред не могу да се пребаце али смо их задржали на терену среза грочанског. Ван везе за слање другова, али преко сигурне везе дошао је још један омладинац. И он ће се задржати овде. У борби у селу Границама 25. јула 1942. заробљен је Мија Обрадовић, члан Среског поверенства КПЈ за срез младеновачки који је вршио дужност пребацивања другова преко терена среза младеновачког. Он је прва имао добро држање, али је касније упутио Божидарки Дамњановић-Кики, члану ОП КПЈ Младеновац писмо, позивајући нас на предају у име немачког команданта у Младеновцу. Пошто се нисмо предали он је провалио све што је знао, а знао је доста тако да нам је читав канал онеспособљен.

Зато је важно да испитате могућност да се наш терен заобиче. Ми смо предузели да организујемо нов канал преко новог терена. Највећа тешкоћа је у томе, да је непријатељ обавештен о слању другова.

Ми смо дошли у везу са другом који ради у срезу врачарском. Друг је из Пиносаве (Милија Цвегић, тада илегалац, политички радник — н. а.). Молимо да му саопштите да ћемо сарађивати. Пошто смо ми независно од њега почели рад тамо и имамо више могућности и бољи преглед рада и ситуацију, добро би било да му саопштите да у погледу рада на терену прихвата наше директиве. *Он би могао да нам помогне код организовања канала (новог).“*

На болечком каналу као курир Среског поверенства КПЈ за срез грочански радио је у лето и јесен 1942. године и Драгутин-Драга Живановић, омладинац из Болеча. Њега је у лето 1942. позвао Мирослав Јовановић, члан ОК КПЈ Младеновац и Мита Сибирац, теренски политички радник у срезу грочанском и саопштили му да ће да прихвата другове који ће из Београда долазити у Болеч, ради одласка у партизане. Детаљно су му објаснили задатак и дали надимак Мали. Његова дужност је била да иде до ЈТнповипе и ту сачекује у одређено време другове који ће долазити из Београда, да их прихвата и доводи до Болеча на одређени пункт. Липовица је предео са њивама, баштама и нешто багремара између Малог Мокрог Луга и Калуђерице, на једној падини где се налази чесма.

У првој групи коју је сачекао и прихватио било је пет другова. Њих је довела једна другарица која је носила наочаре. Уз помоћ одговарајуће лозинке успоставили су везу, а затим су се договорили за следећи састанак и увек тако. Живановић је групе обично одводио на пункт, тј. код куће Жоје Павловића, земљорадника, Милице Лукић, домаћице и Буре Јовановића, земљорадника у Болечу. До јесени је сачекао и одвео у Болеч пет до шест група у којима је било пет до шест другова, а у једној их је било око осам. Од наведених кућа ове групе је даље за Космај и Шумадију водио курир Среског поверенства КПЈ за срез грочански Драгиша Спасојевић-Јаран, који је био наоружан пушкомитраљезом.

Са једном групом другова из Београда преко Болеча је крајем лета 1942. отишао у 1. шумадијски НОП одред и Илија Јовановић-Лала, који у својим сећањима пише о томе: „У Београду сам радио у једној партијској групи на Ш рејону. Виша веза био ми је Гојко Бабић, трговац алкохолним пићима из Далматинске улице број 54. Неколико састанака одржали смо у Господар-Јевремовој улици број 21, где сам стадао са Бориславом Бошњак, па је на ове састанке некада долазио и он — Бошњак и Илија Лабус. На једном састанку поставио сам захтев вишој партијској вези да мене и Борислава што пре упуте у неки партизански одред ... Једне вечери Бабић ми рече да сутрадан у 14 часова и 5 минута будем испред капије трамвајских шупа, у тадашњој Улици краља Александра, сада Булевару револуције. Тачно је утврђено како ћу бити обучен, какву ћу ташну имати и у којој ћу је руци држати. У одређено време стигао сам на заказано место и сачекао друга који ми је пришао. На моје велико изненађење, тај друг ми је саопштио само следећу везу. Име поменутог друга нисам могао сазнати.

Следећег дана у 17 часова и 20 минута, дошли смо Борислав Бошњак и ја у Метохијску улицу, сада Улица Јанка Лисјака, негде око броја 50. Бора је носио више ствари, а ја сам ишао на око пет метара испред њега и у левој руци носио три багремове гранчице дужине око 20 см, што је био знак распознавања. Ишли смо десном страном скоро празне улице. Већ сам посумњао у исправно функционисање везе, а сасвим неочекивано, али по утврђеном плану, преко улице приђе једна жена, која је по свему личила на кућну помоћницу. Имала је око 26 година, врло скромно и лако одевена. Носила је неке дрвене папуче, а у руци празну пијачну торбу за намирнице. Она приђе к мени и рече: Господине, молим вас да ли знате где је школа „Војислав Илић“? Морам признати да сам мало застало погледао другарицу и одговорио утврђену лозинку: Да знам, школа „Војислав Илић“ налази се на Бановом брду. Пошто је добпла одговор, рекла ми је да полако продужимо у том истом правцу, док она прими још неколико другова, а после да се крећем за њом. На сличан начин у истој линији примила је још пет другова у кратким размацама од по неколико минута. Један друг није дошао у одређено време, што је био озбиљан сигнал да се са овога места морамо што пре склонити. Другарица је брзим корацима измицала Улицом Војислава Илића, ја за њом, за мном Борислав и тако редом, како смо стизали на везу.

У овој групи су били: Захред Иваи-Мића Словенац, проглашен за народног хероја, Добрица Ковач, гимназијалац, Младен Младеновић, Драган Михаиловић-Славко, Борислав Бошњак, пешадијски наредник б. ј. в., Михаило Гавриловић-Миша и ја — Илија Јовановић-Лала.

У почетку је формирана дуга колона. Одстојање између нас било је толико велико да су се само двојица могла међусобно видети. Другарица је сваком од нас дала кратка упутства: У случају да те у колони ухвати полиција реци да си пошао у село да ствари замениш за намирнице. Ако би некога ухапсили, остали другови одмах нека иду даље. Другови иза ухапшеног одмах појединачно од садашњег пута неко лево неко десно, и што пре јаве својој садашњој вези. Видело се да наш путовоћа добро познаје свој посао. Нама новајлијама то је уливало поверење и сигурност.

Изашли смо из Улице Војислава Илића, прошли кроз неке периферне улице, затим кроз воћњаке и баште до села Мали Мокри Луг. Сунце је већ било на заласку. Окренули смо се још неколико пута да видимо наш вољени Београд.

Наш путовоћа приђе једној чесми, а нама даде знак да станемо. На чесми је био младић у дивној шумедијској ношњи. Појио је две краве и лагано певушио неку народну песму. Другарица је на чесми необично дуго прала руке и пила воду. Убрзо ми је дала знак да приђем. Када сам стигао до ње, рекла ми је: А сада даље за овим другом. Поздравите другове у одреду! Клигнуо сам главом у знак да сам схватио. До тада је другарица била врло озбиљна, хладнокрвна и енергична, а тада нагло поче да мења боју лица. Очито је била врло задовољна што је један тако деликатан задатак успешно извршила, али и тужна што другови одоше у слободу, а она се опет враћа у осињак. Очи јој заиграше, али се нагло трже, баци још један поглед на нашу колону, насмеши се и оде кроз воћњак према граду.

Име поменуте другарице нисам могао да утврдим. Има индиција да је то била нека од следећих другарица: Бука Динић, Радмила Шнајдер, Марија Рачки или Јулијана Дограјић.

Младић је водио краве до источне ивице села. Наша колона ишла је за њим. Кад смо изашли из села младић је оставио краве, сакугшо нас у кукурузу и говорио нам о потреби дисциплине и опрезности приликом даљег кретања. Одстојање између другова биће од сада смањено. Забрањено је пушење и гласан разговор. Тада нам је објаснио како се партизани крећу ноћу по територији где непријатељ поставља заседе. Сви смо пажљиво слушали директиву новог путовоће. Затим смо кренули низ долину између села Калуђерице и смедеревског друма. Приликом преласка путева колона је стајала, а водич је испитивао да ли је прелаз слободан и тек када би то утврдио, давао нам је знак да кренемо за њим.

У селу Болечу, на наше велико изненађење, састали смо се са групом партизана. Зачудили смо се да су партизани тако близу Београда. Један партизан нам је пришао и са сваким се срдачно поздравио. Остали су стајали у групици, мало удаљени од нас. Ту смо се и ми Београђани мало боље упознали међусобно и видели."

Преко терена срезова грочанског, врачарског, космајског, младеновачког, курнири су их одвели у село Даросаву (сада Партизани у срезу орашачком), одакле су после недељу дана наставили пут за одред, о чему Јовановић даље пише: „Седме ноћи смо из Даросаве прешли преко планине Букуље и дошли у село Босуте, срез качерски. У забрану код Радовановића кућа био је прави партизански логор. Чланови четири куће Радовановића били су љубазни домаћини. Хранили су партизане, прали им веш, крпили одело и осматрали око логора док су чували стоку или секли дрва. Ту су се састале све четири групе нових бораца које су дошле из Београда.

Из села Босуте отишли смо на јужне падине планине Букуље и у близини Лакића воденице нашли 1. шумадијски НОП одред. Тако се завршило наше десетодневно путовање од Београда до ступања у партизански одред.”

Једна група Београђана која је пошла у партизане изашла је из града и стигла у Болеч 12. септембра 1942. године. У њој су били: Вељко Бркић-Милош, Кнрче Македонац, књижевски радник, Милан Живковић-Ујак и још три друга. Из Београда их је извела другарица коју су звали докторка Сека. Код чесме у мокролушкој Липовици сачекао их је Мита Сибирац и одвео у Болеч. Ту их је, у нечијој кући, прихватио курир Ганцер и одвео до Парцанског вуса у срезу космајском, где је била једна чета 1. шумадијског НОП одреда.

Каналом преко Болеча отишао је у лето 1942. у 1. шумадијски НОП одред и одвео једну групу коју је и припремио за одлазак у партизане и Тома Бревуљ-Вуја, обалски радник, члан КПЈ. Бревуљ је још у лето 1941. са Пером Трипковићем отишао у Космајски одред, одакле је враћен на партијски рад у Београд за помоћника главног техничара МК КПЈ за Београд. Августа 1942, по одлуци Партије, са Николом Чолићем, Лазаром Кужетом и још једним старијим другом кога су звали Илија, отишли су до Цветкове пијаце где их је сачекао један сељак из Болеча (Мига Сибирац — н. а.) и колима одвезао до Болеча, где их је преузео курир и одвео у Шумадију где се налазио одред.

После мартовске провале 1942, у илегалност је морао прећи и Бранко Маћеша, секретар скојевског актива на Сењаку. Уз помоћ другова из Раковице: Милана Вилића, Рајка Баковића и Илије Прице, успео је да се смести у Кијеву код Јеле и Владе Летић, где је остао два-три месеца. У Кијеву је био смештен и Борће-Боле Нешић, а извесно време био је и код Јеле, а затим код једне друге породице. У току зиме Боле је из 1. Шумадијског НОП одреда дошао у Београд, па се спремао за повратак. По сећању Маћеша, везу за одлазак у одред, му је саопштио Вилић, који се о томе претходно договорио са Милијом Цветићем, политичким радником на терену среза врачарског. Одређеног дана Вилић, Маћеша и Нешић возом су отишли до села Зуца под Авалом, где их је сачекао један сељак, сарадник НОП-а, који је као знак распознавања носио сунцокрет. Он их је предао Живку Гавриловићу-Гаври, политичком раднику на терену среза врачарског, који их је одвео до Врчина одакле су пребачени за Шумадију у одред. Тако су политички радници на терену среза врачарског Милија Цветић и Живко Гавриловић-Гавра прихватили мањи број

другова који су из Београда изашли на њихову територију преко Раковице и Кијева, односно Кумодража и других места.

Све групе које су из Београда долазиле до Болеча или Зуца скупљале су се у сабирне пунктове у селу Врчину (Борића или Вагића колибе, Кузмановића, Кнежевића, Рајића, Јанковића или куће других сељака сарадника НОП-а) где су обично остајале по неколико дана чекајући курире да их одведу за Шумадију у партизански одред.

Од јула 1942. до априла 1943. године овим каналима је из Београда упућено у 1. шумадијски НОП одред преко стотину другарица и другова.

Преко ове везе вршена је и размена поште између Покрајинског комитета КПЈ за Србију и окружних комитета КПЈ за Младеновац и Аранђеловац, а из града је слат на терен и пропагандни, санитарски и други материјал.

Групу у којој је било око 20 другова и једна другарица 21. августа 1943. из Београда су преко Кошутњака извели курири ПК КПЈ за Србију Обрад Папић, инж. Душко Јовановић и Мирослав Лазовић, до неке шуме код села Рушња, где их је прихватила једна чета 1. шумадијског НОП одреда и одвела у Шумадију.

После септембарске провале у Београду 1943. године, једна група од око 20 Београђана преко Кијева изашла је из града и стигла у Шумадију где је ушла у састав 1. шумадијске НО бригаде.

Веза преко Лазареваца успостављена је после мартовске провале 1942. године када је Слободан Седлар — Бата Мајорац, члан КПЈ, избегао хапшење и отишао на терен среза колубарског, где се повезао са Душаном-Дулетом Караклајићем-Музикантом, чланом Среског поверенства КПЈ за срез колубарски и упознао га са ситуацијом у граду и жељом многих другова и другарица да ступе у партизане. После договора са Караклајићем, који је о томе упознао ОК КПЈ за Аранђеловац, Седлар позива Милију Ивановића, студента технике и члана СКОЈ-а који је радио са једном групом на Сењаку, да дође у Лазаревац ради договора око успостављања канала са Београдом. Ивановић одлази за Лазаревац, а после неколико дана, по истом питању одлазе заједно Јелица Старчевић, члан КПЈ која је била на вези Јанка Лисјака-Пушке, секретара МК КПЈ за Београд са својим другом Стојаном-Столетом Милановићем, студентом технологије из Београда. На састанку са Караклајићем утврђена су сва питања око успостављања канала и слања група из Београда у 1. шумадијски НОП одред.

Милановић је имао на вези више руководиоца група који су опет држали на вези по неколико група, као Милија Ивановић, Александар Комненовић и други. Чедомир Јанковић-Црни држао је на вези групу обалских радника са Чукарице, затим неколико група радника других занимања, а Зорица Кашански, ученица Треће трговачке академије, држала је на вези неколико група омладинаца и омладинки, итд.

Групе Београђана које су преко ове везе одлазиле у шумадијске партизане путовале су возом из Београда до железничких станица Јабучје или Мали Борак код Лазареваца, где су их прихватили политички радници или курири Среског по-

веренства КПЈ за срез колубарски (ЈТазаревац) и одводили до одређених пунктова, односно у 1. шумадијски НОП одред.

Каналом који је ишао преко територије среза колубарског отишло је неколико група које су организовали скојевци Девете и Друге мушке гимназије, чије су руководеће језгро сачињавали: Душко Стојиљковић, Велимир Поткоњак-Лала-Бата, Божа Јанковић, Фрања Волф, Бранко Марјановић, Бранко Голубовић-Голуб, Влада Вишњић и Жарко Шопаловић. Иако су после провала и бројних хапшења током 1942. године изгубили везу са скојевским и партијским руководством у граду, они су наставили рад на окупљању омладине упорно тражећи директну везу са неким партизанским јединицама у унутрашњости. Крајем 1942. године Зорица Кашански се повезала са неким члановима овог скојевског језгра којима се представила као виша партијска веза и тражила да је повежу са групама, што је и учињено. Она је потом све групе реорганизовала и формирала нове групе од омладинаца и омладинки који су изразили жељу да иду у партизане, јер се одлазак у њихове редове тада постављао као главни задатак пред скојевску и омладинску организацију у граду. Зорица је од сваког тражила да напише кратку биографију, а посебно да наведе да ли је хапшен и када, и да уз то приложи фотографију. За оне који су били спремни за одред она је прибављала оверене легитимације припадника националне службе на које је лепила одговорајуће фотографије и исписивала личне податке.

У току априла и маја 1943. године, овим каналом у 1. шумадијски НОП одред отишло је више група омладинаца и омладинки из разних крајева града: Чукарице, Раковице, Карабурме, Сењака, Савске обале, итд., у којима је поред средњошколаца било и припадника радничке и омладине из других социјалних слојева.

У групи омладинца Владе Вишњића с којом је он отишао у 1. шумадијски НОП одред било је око 10 омладинаца, с којима је пре поласка на Калемегдану одржао састанак Стојан-Столе Милановић и упознао их са припремама које треба да изврше и задацима који их очекују у партизанима.

Александар Комненовић-Аца, ћак Прве трговачке академије у граду имао је на вези неколико руководилаца група у којима је било око 80 људи различитог узраста и занимања. Већина њих желела је и била спремна да иде у партизане. Више њих је отишло каналом који је успоставио Столе Милановић, са којим га је упознала Зорица Кашански-Саба. Једну групу металских радника држао је Никола Десница; другу групу металских и других радника Нгжолин брат Бока; групу средњошколаца Аца Клокочар и Мила Мирић; једну мању групу, међу којима је била и Јела Агатоновић-Бакић један друг чије име није утврђено, имао је на вези Спасенију Хаџипавловић и неког друга који је био у Ваљевском одреду, па је после прве офанзиве дошао у Београд; преко једног свог школског друга Комненовић је формирао групу омладинаца у Панчеву, али она није добила везу за одред; Мира Лалић, ученица и скојевка, држала је на вези своју колегиницу и скојевку Гордану Михаиловић, ћерку Драже Михаиловића; Комненовић је упознао Миру са Милаиовићем ради пребацивања

Гордане у партизане, али до тога није дошло због прекида канала; једну групу сачињавало је девет официра бивше југословенске војске, који су некако успели да се извуку из заробљеништва. Они су се крили у Београду и били су без икаквих средстава за издржавање, гладовали су и хтели су да иду у партизане. Међутим, због прекида канала до тога није дошло. Са обалским радницима радио је један друг кога су звали Миша.

Ова веза преко Лазаревца престала је са радом 30. маја 1943. године када је Стојан-Столе Милановић са Чедомиром Јанковићем-Црним и Зорицом Кашански и групом обалских радника отишао у 1. шумадијски НОП одред. Када је на сигналу код железничке станице Мали Борак воз успорио, сви чланови групе су искочили из фургона и трком се удаљавали од воза из кога су на њих пуцали љотићевци којима се све то чинило сумњиво. Како их курир није сачекао, ноћ и дан су лутали по терену и тек друге ноћи успоставили су везу у селу Венчанама са политичким радницима на терену, другарицом Радом и Душаном-Дулетом Караклајићем-Музикантом, који су их у току ноћи одвели до 1. шумадијског НОП одреда.

Преко 40 другова и другарица упућено је у 1. шумадијски НОП одред у току априла и маја 1943. године каналом преко Лазаревца. Овим путем ступили су у партизане: Мирко Мрвош, обућарски радник, Зорица Кашански, ученица, Стојан Милановић-Технолог, стуцент, Јелица Старчевић; обалски радници: Миле Болта, Борђе-Бока Поповић, Стојан Граховац, Момчило Поповић и Душан Билбија; ћаци: Јован-Јоца Стефановић, Оливера-Лела Сучић, Милева Зрнић, Радмила-Мира Мирић, Владимир-Влада Вишњић, Петар Мрковић, Аца Клокочар, Зорица Девић и Бранко Абафи; Буро Варга, радник, Стева Поробић, Јордан Стојковић звани Бугарин, обалски радник, Никола Десница, металски радник, Бока Десница, радник, Миленко Газивода, служитељ Хипотекарне банке, Радмила Барић, ученица Техничке школе, Драгољуб Миливојевић, ћак Трговачке академије, Јелисавета Агатоновић, ученица, Милорад Николић, типографски радник, Аница Мркоњић, ученица Трговачке академије и други.

Каналима преко Аранђеловца, Наталинаца, Марковца, Болеча, Лазаревца, Кошутњака, а нешто и преко других веза, у току НОР-а из Београда је упућено преко 300 бораца у 1. шумадијски НОП одред и 1. и 2. шумадијску бригаду.

У 1. шумадијској бригади, која је формирана 5. октобра 1943. на планини Рудник, од укупно 350 бораца, око 90 их је било из Београда. Тако је у овој јединици сваки четврти борац дошао из Београда, као и њен политички комесар, новинар Светозар-Света Поповић-Милић, шпански борац. Четири од седам чланова штаба бригаде, комесари и њихови заменици 1. и 2. и командант 3. баталона бригаде били су из Београда, као и више чланова команди чета и водова, а од 11. народних хероја који су се борили у редовима бригаде њих 5 је дошло из Београда.

У 2. шумадијској бригади, формираној почетком маја 1944. године у селу Даросави, од укупно 200 бораца, око 60 је било Београђана. Од старешинског кадра из Београда су

дошла 2 од 7 чланова штаба бригаде, 2 комесара батаљона и њихови заменици, као и неколико чланова команди чета. Крајем 1944. године у бригади је било око 1500 бораца, а од тога је око 200 било Београђана.

У Космајски НОП одред Београђани су почели долазити августа 1941. године преко Мале Врбице код Младеновца. Кућа Михаила Борића-Брке, колара, била је главни прихватни пункт где су стизале групе из града које су долазиле возом до оближње железничке станице Влашко Поље. Јула 1941. у овој кући било је и седиште Главног штаба НОП одреда за Србију, а пункт је организовао командант Главног штаба Сретен Жујовић-Црни, који је одраније познавао Борића и утицао на њега да приђе Партији.

Једна од најбројнијих група из Београда је преко Влашког Поља стигла у Малу Врбицу Борићевој кући 17. августа 1941. Укупно је било 25 другова и другарица, а међу њима су били: Стјепан Абрлић, каменорезачки радник, Војин Бурашиновић-Костја, радник, Борће Јовановић-Јарац, књижевник, Душан Симовић, адвокат, Милан Илић, Бане студент, графички радник Пане, Вера Црвенчанин-Чупчик, студент, „Мамут“, Бели и његова супруга Беба, обоје радници, Момчило Живојиновић-Живинар, ђак; радници фабрике Индустрије мотора у Раковици: Славко Чолић-Шпанац, студент технике, Бора Костић, Бура Гајић, Јуре Вранић, Бора Пенезић, Богдан Радан, Реља Јакшић, Добривоје Филиповић-Крња и Милан Бираг, сви радници.

Овим каналом је Милентије Поповић, члан МК КПЈ Београда, упутио на Космај официре бивше југословенске војске, мајора Бранка Пољанца и капетана Павла Илића-Вељка.

Групе или појединци који су из Београда упућивани у одред, са водичем су долазили до железничке станице Влашко Поље или Младеновац, одакле су одлазили Борићевој кући где су их прихватили курири одреда. Ако су долазили без водича, у Влашком Пољу их је обично сачекивала Михаилова жена Милена и водила кући.

Крајем јула 1941. стигла је Борићевој кући група од око 15 Београђана, углавном радника, које је предводио Јован Јерковић. У овој групи била су и два активна капетана бивше југословенске војске: Милан Милисављевић-Жућа и Бошко Марковић. Група је пешипе од Београда ишла до Аранђеловца, одакле је упућена на Космај. Убрзо је стигло још десетина Београђана, па је од њих командант Главног штаба НОП одреда за Србију Сретен Жујовић-Црни формирао чету и за команданта поставио Милисављевића, а за политичког комесара Јована Јерковића. Иако су је сачињавали Београђани, с обзиром да је формирана близу Младеновца, названа је Младеновачка.

По налозима члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију Вукице Митровић, на каналу преко Мале Врбице обављала је курирске послове и Петруша Кочовић-Зорић, носећи пошту за Главни штаб НОП одреда Србије и санитарски материјал за одред, а једном је у одред одвела групу нових бораца у којој је било и неколико Јевреја.

Почетком августа 1941. године групе Београђана почеле су долазити возом до железничке станице Раља, где их је са-

чекивао евештеиик Живојин Атанацковић — поп Дина, члан КПЈ, или неко други од сарадника НОП-а, односно курира, и одводио на прихватне пунктове или право на Космај у одред.

Десетог августа преко Раље стигла је у одред група другова из Земуна, у којој су били: Љубомир Љубиновић, свршени ћак Трговачке академије, Мирко Тепавац-Бели, ученик гимназије, Милан Марић, радник фабрике „Телеоптик“ и Маријан-Маре Василић, радник фабрике „Змај“.

Нешто касније дошла је и друга група Земунаца, у којој су били Ото Бургер, његова супруга Ружа, Шандор Мајор и други.

Преко Раље је стигла и једна група избеглица из Босне, у којој су били: Војислав Косовац, студент теологије, Стојан Орељ, студент теологије, Душан Угреновић, подофицир бивше југословенске војске, Будимир, опанчарски радник, Браца Стојановић, дипломирани правник из Бањалуке и други. До Влашког Поља, односно Мале Врбице и Раље, одводила је групе и Вукица Митровић, члан ПК КПЈ за Србију.

Београђани су одлазили у Космајски НОП одред и преко пункта у селу Рипњу. У одређене дане — уторком, четвртком и суботом — долазиле су групе возом или пешице до железничке станице Рипањ, где су их прихватили курири и одводили на Космај. Једна група у којој су били Бора Барух, сликар, Исак Еди Давичо, студент, Максим Штернић, студент, Славко Сингер, графичар и још два радника, носећи пуне ранчеве санитетског материјала, окупила се 2. августа 1941. у парку код Ратничког дома где се налазио Гестапо и пешице Авалским путем дошла у ресторан на железничкој станици Рипањ; ту их је, и поред погрешне лозинке, прихватио курир одреда Борђе Јоцић-Бида и увече их одвео у шуму око Парцанског виса где је одред боравио.

Везу за одлазак на Космај, Тоде Бурувија, студент медицине, каже да је добио од Миленка Дабића-Браце, студента технике на Загребачком свеучилишту, тада избеглице у Београду, и с њим заједно пошао возом за Рипањ, али је станица била блокирана од Немаца па су се вратили. Сутрадан су поново кренули возом за Рипањ, где су истим возом, али одвојено, стигли и гимназијалка Нада Анастасијевић и један младић, радник, родом из околине Загреба. На станици их је сачекала курирка, по занимању учитељица, и одвела их у Парцане, одакле су их други водичи одвели у одред.

Известан број Београђана отишао је у космајске партизане у току лета и јесени 1941. преко села Шепшина, недалеко од Младеновца. Групе је из Београда доводио борац Космајског НОП одреда Милета Виторовић-Сликар, студент ликовне академије из Шепшина. Групе су путовале возом из града до железничке станице Дражањ—Шепшин, одакле их је Милета водио до Шепшина на прихватни пункт, а одатле су их други курири одводили у одред. Међу њима су били: Никола Савин, Митар Попара, један трамвајџијски радник звани Трамвајац, један студент, један радник и Михаило Швабић. Милета је довео укупно око 25 другарица и другова у Космајски НОП одред у јесен 1941. године каналом преко Шепшина. Одласци Милете за Београд били су легализовани

тако што му је брат Александар Виторовић-Цига у Београду на факултету оверио индекс, па је тако без посебних лажних исправа долазио у град „ради студија“.

После прогласа ЦК КПЈ о дизању оружаног устанка чланови партијске организације Спортског друштва „Раднички“ Душан Борђевић-Корошец, Миленко Брковић, Бранко Бабић, Петар Велебит, Србислав Поповић, Василије Ковачевић-Чнле, Никола Јанковић, Воја Белопавловић и други, већ у јулу по налогу Партије отишли су у унутрашњост земље да раде на организовању устанка. У јесен 1941. године „Раднички“ је одиграо своју последњу утакмицу, а затим спортску опрему послао Космајском НОП одреду са којим је везу одржавао Јован Марковић-Ноле.

Од јула до новембра 1941. из Београда је стигло око 200 другова и другарица у Космајски НОП одред, а њих неколико је дошло и преко личних веза. Они су чинили ударну снагу и служили за пример осталим борцима.

У јесен 1941. године у току немачке офанзиве и повлачења Космајског НОП одреда за Санџак, дошло је до прекида свих канала и застоја у упућивању Београђана у одред. Како је на терену Космаја остала једна чета, а убрзо се вратио и одред из Санџака, почетком 1942. године Покрајински комитет КПЈ за Србију и Срески комитет КПЈ за Космај радили су на успостављању нових канала за пребацивање кадрова из Београда у космајске партизане.

Првог фебруара 1942. Срески комитет КПЈ Космаја тражио је помоћ од Покрајинског комитета КПЈ за Србију у командном кадру — да се из Београда пошаљу људи који би могли бити команданти или водници, војнички способни и енергични.

Постављајући као најважнији задатак да ради на увећавању и учвршћивању партизанских јединица на Космају, 7. марта 1942. године Покрајински комитет КПЈ за Србију писао је Среском комитету КПЈ за Космај да ће „са појачаном реакцијом слуга окупатора и појачаним отпором народа против њих ускоро моћи да шаље другове за одред. Тај проблем се у ствари већ сада поставља пред овлашћену месну (београдску) партијску организацију, Зато бисте требали да нам јавите детаљније о остварењу тога, тј. о могућностима да прихватите те другове и да њима попуњавате већ постојећу вашу групу партизана; о могућностима да их наоружате; о начину пребацивања тих другова. О овоме добро промислите.“ Покрајински комитет КПЈ за Србију у писму даље инсистира да се не сме десити да нослати другови уз иут буду ухваћени од полиције, што би био велики ударац. Што се тиче канала, ПК КПЈ за Србију упозорава СК КПЈ Космаја да МК КПЈ Београда држи партијску организацију у Смедереву и да би можда канал могао ићи тим правцем, па гражи да се то пита.

Већ 11. марта Срески комитет КПЈ Космаја одговорио је Покрајинском комитету да другове из Београда може сигурно прихватити и пребацити у партизане и да их може наоружати. У истом писму СК КПЈ Космаја послао је и лозинку за групе које буду долазиле из Београда у прихатне пунктове у Влаш-

ком Пољу, односно у Влашкој и Буринцима, ако буду долазили возом.

Због честих хапшења од стране одељења специјалне полиције, а нарочито иосле мартовске провале 1942. године, извештан број сарадника НОП-а у Београду, у недостатку организованих канала и сигурнијих веза, сналазио се како је знао и умео, тражећи везу за одлазак на Космај или у Шумадију, односно у друге партизанске одреде. Зато су неки, одлазећи појединачно или у групи, лутали по терену Космаја где су били са резервом примани од сарадника НОП-а и политичких радника на терену, а неки су пали непријатељу у руке.

Једна од група која је лутала по Космају, док није успела да ухвати везу, била је и група Лазара Аврамовића, секретара једне партијске ћелије на Вождовцу. Марта 1942. године Лазар је по одлуци Паргије кренуо у космајске партизане са Драгињом Недељковић, Бранком Недељковићем, Миодрагом-Мишом Павловићем и Маријом Косановић. У Београду су везу добили од Шпире Пространа, односно његове више везе Свемира Јовановића-Брке.

Пошто су прибавили објаве ради одласка у унутрашњост због набавке намирница, пошли су возом из Београда. Сишли су на железничкој станици у Младеновцу и отишли пешице у Велику Иванчу на везу код једног сељака, за кога су тада сазнали да је убијен. Лазар Аврамовић никако није хтео да се врати за Београд, па је Драгиња Недељковић, која је познавала Дану Домчиловић из оближњег села Амерића, чији је брат био у партизанима, одвела групу у то село и гако су се повезали са космајским партизанима.

Тих дана за Космај је кренула и једна група омладинаца у којој су били Борђе Табаковић, трговачки помоћник, Павле Милојковић, пекарски радник, Светозар Којић, механичар, Драгиња Младеновић, кројачица, Надежда Буришић, ученица, Драгослав Тодоровић, кројач и његов брат Аврам Тодоровић, словослагач, који је био и вођа групе. И они су добили везу од Свемира Јовановића-Брке, односно Шпире Пространа, али у селу Велика Иванча под Космајем нису ухватили везу из истих разлога као и група Лазара Аврамовића. Враћајући се за Београд, неки чланови бацили су санитарски материјал који су понели за одред. За њима су наишли жандарми, нашли бачени материјал, сигли их, ухапсили и спровели у жандармеријску станицу у Рогачи, затим у среско начелство у Сопоту, а одатле у одељење специјалне полиције у Београду, која је у истрази сазнала да је око организовања и слања групе радио Миодраг Недељковић. Тражећи њега, агенти су ухапсили Бранка Недељковића и Миодрага Павловића које је Срески комитет Космаја послао у Београд да донесу неки материјал и припреме друге групе за слање на терен.

Обавештавајући Покрајински комитет о доласку тих „дивљих“ група из Београда на терен Космаја, Срески комитет КПЈ Космаја је у писму од 11. марта 1942. године писао да је „у Космај дошло неколико група, око 30 људи укупно, али како нису имали везу, лутају по терену и траже партизане па је тако њих девет ухапшено од жандарма, док су остали прихваћени, смештени на сигурна места“ а затим упућени у космајске партизане, после претходног проверавања

како су дошли на терен. Срески комитет тражио је од ПК КПЈ за Србију да га обавести како су ти другови дошли без претходног договора и да убудуће у групама нема више од пет људи, као и да се за сваког пошаље карактеристика.

После пуштања из затвора Бранко Недељковић се пове-
зао са Добрицом Ковачом, ћаком, који га је упутио у село
Ресник код Славе Миљковић, ћака. преко кога су Београђани
такође пребацивани у партизане. Слава га је одвео у предео
Ладна вода између Ресника и Пиносаве, где га је предао те-
ренском раднику Милији Цветићу, а овај га је одвео у шуму
код села Сремчице, где је већ било неколико Београђана који
су пошли у партизане. Један теренски радник одвео их је до
села Губеревца на Космају, где су чекали два дана док није
стигла једна чета Космајског НОП одреда која их је при-
мила.

Седамнаестог марта, после доласка на Космај групе Ла-
зара Аврамовића, која је ухватила везу са партизанима, и ом-
ладинске групе са Душановца и Вождовца која је ухваћена
од жандарма, Покрајински комитет КПЈ за Србију јавио је
Среском комитету КПЈ за Космај да ће „чим буде могуће
путовање које је забрањено до 23. о. м.“ почети са слањем
другова у Космајски НОП одред. Што се тиче група које су
дошле „на дивље“, ПК КПЈ за Србију писао је „до сада ни-
смо никога слали к вама нити знамо ко је дошао тамо“ и да
је „могуће да су неки од њих збиља побегли испред овдаш-
њег терора“. ПК КПЈ за Србију упозорава да не треба у од-
ред примати људе без његовог знања и послуге карактеристи-
ке, а да „разне бивше антипартијске елементе уопште не тре-
ба примати у одред“, али може бити и изузетака при доласку
људи на терен и њих треба примати у одред пошто се детаљ-
но саслушају и од ПК КПЈ за Србију потом добије одобрење.
„Да би се одред одржао и извршавао задатке који стоје пред
њим, мора бити састављен од људи не само морално чврстих
и оданих већ и физички јаких.“

Покрајински комитет КПЈ за Србију није брзо могао да
провери које су то групе дошле на Космај без његовог знања.
У свом писму од 6. априла 1942. године, ПК КПЈ за Србију
пише СК КПЈ за Космај да се у Београду због провале изме-
нила ситуација. да су у београдском партијском руководству
све „нови људи који не знају другове о којима пишете...
Група другова које сте прихватили, а који су дошли одавде
из града, дошла је тамо на своју руку и на руку појединих
другова из месне (београдске) партијске организације, ради
чега се и десило да су неки похватани.“ ПК КПЈ за Србију
потврђује да сви који су дошли могу да остану у одреду и да
ће послати њихове карактеристике, мада је тренутна ситуа-
ција гешка.

Четрнаестог априла 1942. Покрајински комитет КПЈ за
Србију је обавестио Срески комитет КПЈ за Космај да би
могло да се почне са слањем група из Београда у одред и да
би било сигурније када би групе из града одлазиле ноћу.

После два дана, 16. априла 1942, СК КПЈ Космаја јавио
је Покрајинском комитету КПЈ за Србију да су испитали мо-
гућност пребацивања другова из Београда на Космај ноћу, да
они постоје, да је за то одређен и водич — курир, а да само

ПК КПЈ за Србију одреди место код Београда, време када курир треба да дође и лозинку за ириватање група, па да пребацивање може да почне.

И када је изгледало да је све припремљено и да ће канал бити успостављен, полиција је ухапсила курира Среског комитета КПЈ за Космај, па је дошло до прекида везе између ПК КПЈ за Србију и СК КПЈ за Космај два месеца. Веза је успостављена тек крајем јуна месеца.

Одмах су настављене припреме, и у току лета 1942. године преко села Болеча у грочанском срезу успостављен је главни канал за пребацивање људства из Београда у 1. шумадијски НОП одред.

Почетком 1943. Покрајински комитет КПЈ за Србију и Месни комитет КПЈ за Београд успоставили су нову везу са Окружним поверенством КПЈ за округ младеновачки. Излазни пунктови из града били су у Кошутњаку, Кијеву, Кнежевцу и на Бановом брду, а људи су прихватани у Сремчици, Баћевцу, Барајеву и Рушњу, одакле су нове борце курири одводили у Космајски НОП одред.

После договора између Буре Гајића, члана Месног комитета КПЈ Београда, и Божидарке Дамњановић-Кике, члана ОП КПЈ Младеновац, утврђеног на састанку у посавском селу Вранићу почетком 1943. године, средином фебруара Радомир Николић-Милош, курир СП КПЈ за Срез посавски, отишао је у Београд на заказани састанак са Буром Гајићем, од кога је требало да прими групу другова за одред. Међутим, Бура није дошао на састанак, па је секретар СП КПЈ за Посавину Милован Љубинковић-Попић јавио ОП КПЈ Младеновац да су „обезбеђени пунктови прихватни“, да је „курир Милош ишао у одређено време на заказано место где Бура није дошао нити ко други“, да је „курира слао поново после два дана али без успеха“. Такође „још нико није дошао на пункт за директну везу у случају сметњи“.

Радомир Николић-Милош, курир Среског поверенства КПЈ за Срез посавски долазећи у Београд одржавао је везу са куририма ПК КПЈ за Србију Славком Морић и Мирјаном Моцић у Карађорђевом парку или Кошутњаку. Мирјана Моцић одвела је из града до Кошутњака Борћа Јовановића, књижевника, а потом и Јованку-Бубу Поповић, сестру књижевника Јована Поповића и још неке другове и предала их куриру Среског поверенства КПЈ за срез посавски Милошу.

Зашто Бура Гајић није дошао на заказани састанак, убрзо се сазнало. Он је заједно са Станиславом Сремчевићем-Црним, 16. фебруара 1943. погинуо у сукобу са агентима одељења специјалне полиције у Неготинској улици у Београду. Тако је на самом почетку дошло до непредвиђених тешкоћа, али је канал ипак убрзо успостављен.

Деветнаестог марта 1943. Покрајински комитет КПЈ за Србију обавестио је Окружно поверенство КПЈ Младеновац да је 14. марта послао и другу групу од четири друга за одред, али због блокаде у срезу космајском они чекају на прихватном пункту у Сремчици. ПК КПЈ за Србију скренуо је пажњу Окружном поверенству КПЈ да је курир СГ КПЈ за срез посавски Милош компромитован, па је зато неподобан да обавља курирску дужност.

Поједини сарадници НОП-а у Београду, у немогућности да користе редовне партијске канале, или због њихових честих прекида, ишли су самоиницијативно и тражили везу са одредом, без уговорене лозинке и утврђене везе, што је у ондашњим условима строге конспирације и детаљне провере сваког ко долази у партизана било неуобичајено.

Мома Марковић-Вук, политички комесар Главног штаба НОП одреда за Србију, писао је 6. јуна 1943. године ПК КПЈ за Србију како је један Београђанин „случајно дошао у Сремчицу код неких наших симпатизера и преко њих послао једну групу у одред". Тако се повезао са каналом, па се секретар СК КПЈ за Посавину Попић колеба шта да ради, али пошто их је све салушао, примио их је и послао у одред. Мома даље обавештава да ће се према том Београђанину „поступити по његовој директиви, а што се тиче канала најбоље је да се поред канала за одржавање редовних партијских веза, створи посебан канал преко кога би се упућивали људи у партизана".

Извесно време крајем пролећа и почетком лета 1943. године на каналу са Космајем преко Кошутњака радила је као курир ПК КПЈ за Србију и Јелена Поповић-Марица. Одлазила је до изнад Кошутњака, где се састајала са секретаром СП КПЈ за Посавкнун Миодрагом Вуковићем-Милом Селјаком и предавала му пошту ПК КПЈ за Србију, а од њега узимала пошту партијских руководстава и партизанских одреда на терену Космаја и Шумадије.

Убрзо је ту дужност предала Добрили Благојевић, медицинској еестри у Железничкој болници на Дедињу, која је ухапшена после Бухине провале октобра 1943. године.

У пролеће 1943. Јелена Поповић-Марица је инж. Душана Јовановића-Буквара, Обрада Папића и Бранка Омчикуса повезала са Василијем Бухом, чланом ПК КПЈ за Србију. Сви су они имали на вези људе са којима су радили, а Јовановић и Папић су по задацима обављали и послове курира ПК КПЈ за Србију.

Почетком септембра 1943. Папић, Јовановић, Мирослав-Мирко Лазовић и Радомир Тодоровић, преко Кошутњака су извели групу Београђана коју је прихватила једна чета 1. шумадијског НОП одреда.

После успешног пребанивања овим каналом прве веће групе, коју су прихватили шумадијски партизани, вршене су ујурбане припреме да се у партизана пребаци око 100 људи из града. Од Василија Бухе, члана ПК КПЈ за Србију, тај задатак су добили курири ИК Мирослав-Мирко Лазовић и Обрад Папић.

Папић је отишао у неко село иза Кошутњака где се нашао са једним теренцем и с њим се договорио да опет дође једна чета и прихвати нову групу, на месту где је прихваћена и претходна.

По повратку у град Папић се нашао са Бухом 8. септембра 1943. године и упознао га с оним што је урадио. Од Бухе је сазнао да ће из града бити извучено око 100 људи и да су међу њима и Радош Трпчевић, Јово Комненовић и Вукашин Комненовић, чији је брат већ био у партизанима. Вукашин је радио у саобраћајној полицији Управе града Београда, редовно је давао прилоге за НОП и тражио је да иде у парти-

зане. Он је био униформисан полицајац, није био угрожен и помагао је у разним приликама сарадницима НОП-а у граду, па је зато одлаган његов одлазак у партизане.

После састанка са Бухом, Папић је отишао у свој стан у Гепратовој улици број 95. Око два сата по поноћи између 8. и 9. септембра 1943. године, упали су у стан агенти Одељења специјалне полиције, ухапсили га и одвели у њихову зграду на Обилићевом венцу, где је видео, већ ухапшеног, инг. Душана Јовановића-Буквара. Убрзо су ухапшени и Стојан Милановић, студент технике, за кога је шеф IV антикомунистичког одсека Одељења специјалне полиције Управе града Београда, Бошко Бећаревић, тек тада сазнао да се зове Технололог.

Неки другови који су требали 9. септембра 1943. године да изађу из града и оду у партизане, вероватно су били и из група чије је руководиоце држао на вези Стојан-Столе Милановић-Технололог, јер се ова група у сећању неких учесника тих догађаја и у неким документима помиње као група Технололог.

Ради прихватања ове групе, 9. септембра 1943. увече у шуму Сремачки рт, дошао је са 1. четом којом је командовао Бора Белошевац и политички комесар Космајског НОП одреда Мирко Пандуровић.

Мирослав Лазовић је имао задатак да из града изведе 7—8 група и са њиховим руководиоцима је имао заказан састанак 9. септембра у Франкопановој улици (данас Генерала Жданова). Вративши се из села Пећане где је чекао да се из Срема пребаце неки другови и које је требало да доведе у град, али они нису прешли, Мирослав је дошао у обућарску радњу свог оца Буре код ресторана „Гондон“, где су га већ чекали агенти Одељења специјалне полиције, који га, на срећу, нису лично познавали. Отан је то искористио и дао му знак да оде из радње. Успевши да нађе неколико руководиоца група и обавести их о провали, Мирослав је предвече истог дана са сестром Мирјаном, кренуо према Кошутњаку, одакле се сестра вратила, а он је сам продужио даље према Сремачком рту, где је у некој шуми провео ноћ, а изјутра нашао 1. чету Космајског НОП одреда и обавестио политичког комесара о провали због које група није могла изаћи из града.

Избегавши хапшење, Мирослав-Мирко Лазовић неко време се склањао на Вождовцу, одакле се пребацио у Раковицу, где се повезао са Илијом Прицом, чланом КПЈ у Индустирији мотора у Раковици, који га је по налогу Вере Милетић сместио код Владимира и Јелице-Јеле Летић, сарадника НОП-а у Кијеву.

У међувремену, од септембарске провале, у одред су овим каналом пребацивани само појединци или мање групе.

Вера Милетић, члан ОК КПЈ за округ полсаревачки, која је и од секретара ПК КПЈ за Србију добила задатак да ради на објављању месног партијског руководства у граду, поставила је задатак Илији Прици и Мирку Лазовићу да у октобру организују пребацивање у партизане тридесетак група са око 300 људи, који би из града дошли возом до Раковице, Кнежевца и Кијева и ту били прихватани, а затим упућивани на Космај. Ради договора о свему томе, Вера је требало да до-

веде руководиоце тих група на састанак са Прицом и Лазовићем.

Као познавалац тадашњих прилика у граду, Мирко Лазовић тврди да је у лето 1943. око 1.000 људи хтело да се пребаци у партизане, а на стотине њих су непосредно или посредно држали на вези Душан Јовановић, Иван Бошковић, Обрад Папић, Веселинка Лазовић, Анка Шкорић (после пуштања из затвора), Миодраг Божиновић-Миша Шуца, Драгиша Михајловић, механичар, шпански борац, Душан Грубачић, он — Мирко Лазовић и други.

На заказани састанак Вера Милетић није дошла јер је у међувремену ухапшена и провалила је Прицу, који је успео да побегне када су агенти 12. октобра 1943. године дошли да га ухапсе у фабрици Индустрије мотора у Раковици и да оде у Кијево у кућу породице Летић. Испричао је кога је полиција тражила у фабрици, па је Јелица нашла једног дечака који је одмах отишао кућама угрожених другова и све их обавестио да се склоне, изузев Бошка Трифковића, чији је стан полиција већ била блокирала а њега ухапсила.

После петнаестак дана Андрија Вуковић, инж. Милан Глишић и Илија Прица са још једном групом из Београда и Раковице, у којој је била и Вера Лазовић, студент, Олга Надашки, ћак, Мирко Гледић, радник, Данило Зеленовић, студент и други, укупно њих 25, отишли су на Космај и ступили у 1. шумадијску НО бригаду.

Овом провалом коју су извршили Василије Буха и Вера Милетић, престао је рад партијске организације у Индустрији мотора у Раковици. Наставили су са радом симпатизери које су држали на вези Мирослав Лазовић и Драгиша Ристановић, скојевац из Кнежевца. Преко њих је одржавана веза са Космајским НОП одредом.

Провала у септембру 1943. године није довела до прекида канала, али је спречила стотине нових бораца да оду у космајске и шумадијске партизане, што је био велики ударац за НОП у граду и омасовљење партизанских јединица на Космају и у Шумадији.

Тражећи лица која су одржавала везу са партизанима, агенти Одељења специјалне полиције су почетком 1944. успели да ухапсе у Кијеву Владимира Летића и његову супругу Јелицу, Драгог и Ангелину Миленковић, Славка Милованова, зидара, и друге, а пре њих Веселинку-Весу Лазовић. То је изазвало нове тешкоће у раду канала, иако су многи други пунктови и даље остали неоткривени.

Због бројних полицијских потера, прогона и хапшења и отежаних услова рада у току зиме, канал је радио са прекидима и преко њега је у току зиме 1943/1944. на Космај пребачено мало људи.

Наступањем повољних временских прилика у пролеће 1944. и отклањањем штетних последица провала, почело је слање на Космај већих група Београђана. Стварању повољних околности за излазак људи из града без потребних докумената доприносила су и савезничка бомбардовања града која су почела 17. априла и повремено вршена током 1944. године и све до ослобођења.

„За прво пребацпвање — писало је Среско партијско руководство за Посавину и Врачар 24. априла 1944. ОК КПЈ Младеновац — ми смо удешавали да не буде више од 20 другова, пошто се оружја нема готово ништа. Међутим, испало је да их има скоро 40 Београђана. Са наше стране 14, преко Кнежевца непредвиђених 16 бољшевика (црвеноармејци који су побегли из заробљеништва — н. а.), 2 авијатичара и 1 другарица и када се све то нашло на заказаном месту, шта смо могли друго него смо све примили и врло добро спровели.”

Пристизање појединаца, мањих и већих група на прихватне пунктове на периферији града (Баново брдо, Кијево, Кнежевац, Раковица) почело је тако нагло да је било врло тешко све то прихватити и послати на Космај.

„Одлазак другова из Београда у одред — наводи Радисав-Рајко Димитријевић, тада члан Среског партијског руководства за Посавину и Врачар, у својим ратним белешкама — вршен је на тај начин што би се уговорило када да дођу на одрећену везу на периферији града или у село у околини, а одатле би их курир водио на Космај (неко село •— шуму) и најкраћим путем и за најкраће време повезивао са одредом. То није могло да се чини сваког дана, јер је требало и по два-три дана да курир оде до Космаја и врати се, пошто се углавном кретало ноћу. Осим тога, водило се рачуна да се одред налази у близини или да се са њим има сигурна веза, како би што пре прихватио нове другове. Ово је нарочито било важно за веће групе које су ненаоружане долазиле у одред, јер је постојала опасност да се више дана чека на некој вези или у шуми, па да на њу налете четници, недићевци или Немци, што би могло веома трагично да се заврши.

Дешавало се да су појединци или групе долазили и сами на наше везе, па смо морали да их пребацимо у Космајски НОП одред.

Сличан случај десио се маја 1944, када је са једном групом дошао у одред Никола Аћански са Бановог брда. Та група од око 10—15 људи изашла је из Београда и 2—3 дана боравила у шумицама око Рушња и Сремчице. Чланови групе били су у контакту са политичким радницима и нашим сарадницима, али тог тренутка, односно тих дана, није било курирске везе са Космајским НОП одредом, па су били принуђени да чекају.

Изгледа да је због тога у групи преовладала нервоза и нестрпљење, па су одлучили да се врате кућама. То су и учинили и ускоро је дошло до провале, односно хапшења Николе Аћанског и још неких сарадника НОП-а на Бановом брду.

Међутим, и поред тога, наше везе на Бановом брду и периферији Београда нису прекинуте, јер се тада имао контакт са доста људи и сарадника НОП-а на перифереији Београда, тако да су те везе и контакти функционисали до ослобођења.”

После хапшења Николе Аћанског и његове групе на Бановом брду, средином маја 1944. године, током јуна су извршена хапшења одрећеног броја сарадника НОП-а у Раковици, а затим у Кнежевцу и Кијеву, као и неких сарадника у граду и њихових веза. Међу ухапшенима су били: Милан Агбаба, Милан Делић, Анђа Којић, Анка Крагуљац, Властимир Ивко-

вић, Властимир Чакаревић, Душан Крчмаров-Црни, Љубица Бергер, њена ћерка Лела и други. —

У то време систем веза и пунктова толико је био разгранат у Раковици, Кнежевцу, на Бановом брду, у Жаркову, Железнику, Сремцици и Рушњу, да више није било те полиције која би све то онемогућила.

Убрзо после хапшења Аћанског и његове групе, са Бановог брда и Чукарице већи број младића — радника, шегрта, ћака, студената и других, међу којима су били и Милорад-Миша Димитријевић, Милан Маузер, Рашко Ранковић, Душко Митровић и други, отишао је у космајске, а један број и у сремске и партизане у јужној Србији.

На пребацивању Београђана у космајске партизане радили су и Шако Франовић, Жика Димитријевић, Душан Илић, Милица Парошки и други.

Милица Парошки везана је за раднички покрет преко Црвене помоћи још од 1936. године. Она је држала трафику у Улици Вука Караџића 9 и врло активно радила на отпремању другова у сремске и космајске партизане са територије Старог града, Палилуле и концентрационог логора у „Милишића циглани“ на Звездари. У њеном раду нарочиту помоћ пружали су јој њена сустанарка Јелица Ковачевић и Ненад Илић, кројач из Ртањске 5 са ћерком Даринком, Жика Димитријевић, књиговецац, Драги Војновић и други.

На спасавању заточеника из „Милишића циглане“ успешно је радила и група Слободана Марковића, студента, са којом је у вези био и Богић Брадић, запослен у дечијој установи Кола српских сестара, где су се после бекства склањали поједини логораши, ту добијали одећу и објаве за путовања, а затим их је Брадић одводио до Бановог брда где их је предавао политичком раднику СП КПЈ за Посавину и Врачар Бошку Ивковићу, а овај даље куририма који су их одводили на Космај. Поред Брадића, са Ивковићем је одржавао везу и Стеван Новаковић са Звездаре и одводио људе на пунктове на Бановом брду, некад и до 40 људи, а Нира Борђевић из Бевћелијске 19 односио је прикупљен санитарски и други материјал.

Преко пунктова на Бановом брду и Никола Алексић је упутио више омладинаца са Звездаре у партизане, међу њима и Мила и Драгана Ристића, Мана Зинаића, Димитрија Љубарског и друге, и послао одређене количине санитарског материјала на Космај.

После прекида везе са Сремом Мирко Љубичић је успоставио везу са једним другом који се звао Мали Раде, преко Марије Громико. У пролеће 1944. године, пре одласка у Космајски НОП одред, Раде је Мирка повезао са Стевом Мајсторовићем, званим Дебели, с којим је радио све до ослобођења. Једном су Мирко и Степа, који му је био „виша веза“, код Карађорђевог парка прихватили групу од око 30 људи и одвели их на везу на Бановом брду. Један човек који је станао у Улици светог Николе возио је шпедитерска кола на којима је био санитарски материјал. Прошли су преко Цареве ћуприје, поред школе на Бановом брду где је било пуно Немаца и све то предали на везу, као и људе које су довели.

У току лета 1944. године толико је Београђана желело да иде у партизане преко овог канала, да курири нису стизали да их одведу.

„Људе сам примао — каже Миливоје Ташић-Бели, тада један од курира Среског поверенства КШ за Посавину и Врачар — од Драгише Ристановића, од Анђе и Драгог Брице у Кијеву у воћњаку изнад фабрике, у Рушњу код куће Марка и Лике Ружић, Боривоја Дамњановића и других кућа. Неке групе ми је предавао и један Словенац, који је једном дошао чак до Сремчице са групом која је донела и неколико цаква санитарског материјала. Бора Марковић-Кожни и Никола Аћански са Бановог брда такође су ми предавали групе. Људима нисам знао имена, нисам их ни записивао, све сам примао на број и водио на Космај до села Парцана, Баба, Губервца, понекад до Стојника, а 1944. често до Поповића.”

„Толика је навала — писало је Среско партијско руководство КПЈ за Посавину и Врачар, септембра 1944. године ОК КПЈ Младеновац — да сваког дана можемо да шаљемо веће групе. Са овом групом коју вам шаљемо долази и ћерка Драже Михаиловића.”

На одржавању канала преко Посавине и Врачара (посавског и врачарског среза) радили су срески политички руководиоци: Милован Љубинковић-Попић, Миленија Ивановић, Душан-Дуја Дамњановић, Миливоје Богдановић-Арнаут, Миодраг Вуковић-Миле Селак, Радисав-Рајко Димитријевић, Бошко Ивковић, Светомир-Света Непшћ и Драгиша Ристановић; курири: Радомир Николић-Милош, Мирјана Моцић, Славка Морић, Јелена Поповић-Марица, Добрила Благојевић, Обрад Папић, Мирослав-Мирко Лазовић, Миливоје Ташић-Бели, Радиша Јоваиовић, Живорад-Жиле Катић, Нина, Гардиста и други.

Политички руководиоци створили су бројна упоришта и пунктове НОП-а на периферији града и у оближњим селима и укључили у НОП огроман број људи који су својим радом омогућили да се успостави и врло успешно ради овај канал, а многи су извршавајући ове задатке дали и своје животе.

Немогуће их је све набројати и поменути, јер се за неке и не зна, али треба рећи да су међу њима били:

На Бановом брду и Чукарици: Никола и Милка Аћански, Боса Јовановић и Ната Павловић, Аранђел и Драгица Иертић, Милан Милинковић, браћа Бурдини — Власта и Вита, Драги Јоксимовић, опанчар, Бора Марковић-Кожни, његова жена Јелена и ташта Роза, Риста Ристић, кочијаш, и други.

У Раковици: Илија Прица, Милан Делић, Милан Агбаба, Драги Бркић, Милан Шајиновић, Цале звани Инжењер и жена му Хана, Бошко Трифковић, Ница радник, Анка Крагуљац, Андрија Вуковић, Милап Глишић и други.

У Кнежевцу: Драгиша Ристановић, Милан Лазаревић-Мечка, Иво Симоновић, Воја Вујичић, Аца Косачевић, Воја Димитријевић, Латика Ташић, Властимир Ивковић и други.

У Кијеву: Драгутин Миленковић-Драги Брица, његова жена Ангелина-Анђа и син Влада, Владимир-Влада Легић и његова жена Јелица-Јела, Ката и Манојло Вилић, Властимир-Влада и Вида Чакаревић, Славко Милованов, зидар, Дафина

Аврамовић, Аића Којић и њен муж Миле шустер, Степан Шнајдер и други.

У Жаркову: Мика Настић, Живан-Жика Тодоровић, Бошко Ивковић, столар, Милија Спасеновић и други.

У Сремчиди: Момчило Васић, Светомир-Света Нешић, Мића и Живко Милић, Иван и Добривоје Живановић, Марко Јовановић, Макрена Милић, Божидар и Милорад Никшић, Драгољуб Марковић-Шмит и његова жена Цака, Тодор Бурнајев — Тоша Рус, шустер, и други.

У Рушњу: Боривоје Дамњановић и његови синови Иван и Стеван, Марко Ружић, Светолик-Лика и Рајко Ружић, Сретен Јаковљевић, Милорад и Перка Вукићевић, Степан и Никола Марковић, Душан Петровић-Стевановић и други.

Каналом Београд—Космај, преко пунктова у Кијеву, Кнежевду, Кошутњаку, на Бановом брду, у Жаркову, Железнику, Сремцици и Рушњу у току 1943. и 1944. године упућено је из Београда у космајске партизане преко 1000 људи, од тога највише у току 1944, као и знатне количине санитетског и другог материјала.

Велики број Београђана је у току 1943. и 1944. године отишао у Космајски НОП одред преко веза које су сами успоставили, односно непосредно преко појединаца, сарадника НОП-а на Космају. Најчешће се из Београда одлазило возом са главне железничке станице или из Топчидера, Раковице, Кнежевца или Кијева, до железничких станица: Мала Иванча, Раља, Поповић, Ђуринци, Влашко Поље, Водањ, Умчари и других, где су их сачекивали курири, односно сарадници НОП-а из оближњих села и одводили на одређене пунктове, а одатле за одред.

На пребацивању Београђана са подручја Душановца, Маринкове баре и Вождовца, преко Малог Пожаревца и Иповића, где му је веза био Тихомир Чолић-Баца, радио је и Александар Вулић, обућарски радник, под илегалним именом „Бата" и „Аца Шуца".

Група Милана Хоста са Звездаре, у којој су били Аца Поповић, Милан Кнежевић, Перица Борђевић, Вукашин Дедакин и Јелица Иватовић, добила је везу са једним другом у Кнежевцу, одакле су возом отишли до Поповића, где су се прикључили космајским партизанима.

Другом половином 1943. Воја Плећаш, студент, отишао је на Космај болечким каналом. По партијским задацима долазио је у Београд, па је користио и канал преко железничке станице Влашко Поље код Младеновца, на који га је упутио студент Геле Вучковић, који је преко те везе одлазио на Космај и у Шумадију и слао људе из Београда у партизане.

Један пункт за пребацивање Београђана на Космај држала је и Нада Јакшић у свом стану на Гундулићевом венцу. Неке групе је и сама одводила до железничке станице Мала Иванча, где их је прихватио неко од курира из оближњих села или Чедомир-Чеда Ојданић, који је и сам више група из Београда одвео у космајске партизане, као и Милан Векнић. У овим групама било је и затвореника спасених из логора у „Милишића циглани" на Звездари.

О томе да је био изграђен систем невидљивих и неухватљивих веза и канала, сведочи и одлазак у партизане Буре Па-

риповића, заточеника бањичког логора, који је, радећи са групом логораша на откопавању неексплодираних бомби после савезничког бомбардовања Београда, искористио прилику и побегао. Прво се обратио свом другу Драгаиу Бурићу на Вождовцу, који га је упутио једном крзнару на Пашином брду, а овај га је послао Стеви, раднику карбида у Раковици, који му је дао лозинку и јутарњим возом га упутио до Раље, где су сишла још тројица другова. Све их је сачекала веза и одвела у суседно село Поповић, а одатле други курир до оближњег села Мали Пожаревац, где је био Космајски НОП одред.

Група сарадника НОП-а на Авали, у којој су били и шеф шумске управе инж. Влада Поповић и инж. Рајица Бекић, имала је везу са Космајем и у току лета 1944. године упутила је у одред извештај број Београђана.

Према сећању Боре Михаиловића, ћака са станом на Вождовцу, он је знао Драгана железничара, Миладина Влајића и још неке људе из космајског села Парцана, иначе сараднике НОП-а, преко којих је организовао прихватање група и појединаца које је из Београда слао у партизане. Бранка Митић, средњошколка, из канцеларије свог оца, иначе старешине полицијског кварта на Вождовцу, узимала је бланко оверене објаве за путовања и давала их Бори да их попуни за оне који су одлазили у партизане. И преко једне девојке у Дивчибарској 5, код Цветкове кафане, Бора је слао неке другове са којима је она имала везу у партизане. Пункт за прикупљање хране и одеће за логороше из „Милишића циглане“ и слање људи у одреде био је и стан Ане и Тиосава Јевтовића у Дивчибарској 5. Према Борином сећању, један брачни пар, који је имао пиљарску радњу у Улици краља Звонимира, држао је пункт за везу са неким партизанским одредима у Србији, а такође је један пункт за везу са Космајским НОП одредом био у стану у Љубићкој улици број 19.

Двадесет осмог јула 1944. године у Горњомилановачкој улици изненада је ухапшен Светислав Каначки-Мали, руководилац партијске технике Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Убрзо су била откривена склоништа у Крајинској улици број 36, у Гарибалдијевој 4, Великоморавској 7, Војводе Глигора (сада Устаничка) број 24, Стевана Првовенчаног 69, радионица у Колубарској 20. Полиција је у првом налету ухапсила више од 20 лица која су радила у Покрајинској партијској техници, или су са њом била повезана, као и друга лица која су се случајно нашла на тим адресама, и запленила је све што јој је било сумњиво.

Чим су сазнали за хапшење, Жиле и Мила Пауновић, Арсен Булут и Вучко Ивковић, који су радили у техници, а на вези их је држао Каначки, нашли су се у стану Јанике Добеша у Улици Стевана Првовенчаног 103, одакле су се пребацили у стан Огњена и Винке Јовановић на Коњарнику. Ту су затекли и Јелену Поповић и Веру Андрић, такође илегалце. Вера и Јелена одмах су послале Винку у село Сеону код Смедерева, где је преко Димитрија Младеновића успоставила везу са космајским партизанима, односно теренским радницима подунавског среза, и вратила се са поруком Вери и Јелени да ће их одређеног дана група партизана чекати у шуми

код села Колара (у коларском забрану) и дала им лозинку за успостављање везе.

Одмах су извршене припреме за пут. Према сећању Вере Андрић, преко Жике Стошића и Мила Лалића, Влајко Убавић је обезбедио објаве за пут и у одред су кренули: Вера Андрић, Јелена Поповић, Жиле и Мила Пауновић, Арсен Булут, др Борђе Николић, адвокат, Миле Лалић, Жика Павловић, адвокат из Селевца и Влајко Убавић. Другарице су имале објаве као жене добровољаца — љотићеваца, које иду да посету мужеве у унутрашњости. У воз су се попели на железничкој станици Топчидер и отишли до Колара, где су их сачекали партизани.

На територији Звездаре радило је неколико група илегалца, од којих су многи отишли у Космајски НОП одред, нарочито после мартовске провале 1942. године. Једна од тих група звала се група Пере Молера, што је било илегално име Жарка Мрћенова. Један од пунктова где су се илегалци окупљали био је на „Пиониру“, у Градској чистоћи, на територији Звездаре. Главна веза ишла је преко Павла Гвере-Паје Гвере, механичара возног парка Градске чистоће, где су још радили Милутин Митровић, благајник, Милош Миличковић, административни надничар, Душан Бурић, ветеринар, Бранко Марковић, службеник. После одласка Паје Гвере на Космај, његову улогу преузео је Митровић, али је убрзо ухапшен. Међутим, пуштен је због недостатка доказа, па је и он отишао у Космајски НОП одред. За везу са партизанима после је био одређен Милош Мпличковић.

Било је група које нису стигле на одредиште, већ су пале у руке непријатељу, а више њих је изгубило животе на прагу слободе.

Почетком септембра 1944. године из Београда је пошла у космајске партизане једна група у којој је било седам омладинаца и једна омладинка. Извесно је да су у групи били: Раша Милосављевић, ћак, Милош Марјановић, ћак, Срета Стајчић, ћак и Мома Јовановић, ћак Четврте мушке гимназије у Београду. Група је из Београда кренула возом до Раље, где је требало да сићу. Воћа им је био неки железничар, који им је дао знак да продуже до станице Влашко Поље, где су их приликом прегледања исправа ухапсили полицијски агенти и спровели у затвор у Младеновцу.

После неколико дана, 13. септембра, у току ноћи, упали су у затвор четници Драже Михаиловића, везали их и извели напоље. Отерали су их до младеновачке Селтерс бање, одвезали и наредили им да скину одела. Тада су их почели стрелјати. Срета Стајчић и још један младић успели су да побегну, а један младић је у бекству убијен. Срета је био тешко рањен, али су га прихватили сељаци и лечили. Због мрака, четници нису прецизно гаћали, па су Раша Милосављевић и Мома Јовановић остали живи. Чим су четници отишли, они су устали и упутили се у Велику Плану код свог школског друга Срђана Андрејевића, где су добили везу и сва тројица су ступили у Космајски НОП одред.

У лето 1944. године у Космајски НОП одред пошли су Зоран Урошевић, жена Боре Пенезића и једна жена зубни

лекар. У неком космајском селу ухватили су их четници Драже Михаиловића и заклали.

Борћа Милишића је у НОП укључио Арсен Булут, курир ПК КПЈ за Србију, са којим се упознао у Београду још 1942. године. После ступања у Космајски НОП одред, августа 1944. године Булут се јавио Милишићу и по Милу Лалићу поручио му да му пошаље топлу одећу. Милишић је изразио жељу Лалићу да са својим колегом Веселином Маринковићем ступи у партизане. Дана 12. септембра Милишић и Маринковић су дошли на железничку станицу где их је Лалић упознао са неким железничким чиновником који је требало да их одведе у Космајски НОП одред, односно до Влашког Поља, где ће их преузети друга веза. Њима су се прикључила још два матуранта из Београда — Слободан Грујић и Попара. На железничкој станици Влашко Поље сишли су са воза. Поред њихове групе од 5 људи видели су још једну групу од око 20 људи који су такође пошли у партизане. Видевши да нема везе, после краћег кретања поред пруге, преноћили су у кукурузу и изјутра се вратили у Београд.

При изласку из воза на железничкој станици Кијево ухапшени су и спроведени у железнички комесаријат. Агента је предводио Блажа келнер, полицијски агент из Младеновца, који је у возу ухапсио Попару који му се учинио сумњив, а касније на самој станици и Слободана Грујића који се заузео за Попару. После десетак дана саслушавања у Одељењу специјалне полиције, спроведени су у логор Маутхаузен у Аустрији. Попара је умро у логору, а Маринковић, Грујић и Милишић вратили су се у земљу после ослобођења.

У Космајском НОП одреду 1941. било је око 450 бораца, а за сада се располаже непотпуним подацима за 354 борца. Од тога је из Београда дошло око 200 људи; од 11 команданата одреда од 1941. до 1944. године 5 их је било из Београда; од 4 заменика команданата — 1; од 7 комесара — 5; а од 6 заменика комесара — 4; од 16 народних хероја који су се борили у редовима космајских партизана 7 је дошло из Београда.

У току НОР-а борци из Београда су у неким периодима сачињавали око половине људства и командног кадра Космајског НОП одреда, а некада и више од тога. Од јула 1941. до октобра 1944. године илегалним каналима из Београда у Космајски НОП одред дошло је преко 1.500 бораца.

Када је у првој половини септембра 1944. године формирана 1. космајска НО бригада јачине око 1.000 људи, око половина људства били су борци из Београда, међу којима су били и политички комесар и заменик комесара ове јединице, као и по неколико чланова батаљонских штабова и команди чета.

У *Пожаревачки. НОП одред* још у почетку устанка Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је др Бошка Вребалова са супругом Вером Гуцоњом, који је поред обављања дужности лекара био и заменик политичког комесара и партијски руководилац одреда, у коме су на дан формирања октобра 1941, били и Београђани: Петар Стојнић, металски радник, члан КПЈ на дужности командира 3. чете, док је Кон-

стантин Старчевић-Коста, железнички службеник, командовао 2. батаљоном.

На слободну територију Кучева коју је овај одред ослободио, дошли су у јесен 1941. из Београда чланови драме Народног позоришта Милорад Величковић и његова супруга Мила, рођена Динуловић, укључили се у НОП у коме су врло успешно развијали културно-просветну активност, све док их четници Драже Михаиловића нису заклали средином 1943. године.

Партија је из Београда, током НОБ-е, слала кадрове за рад на овом терену и старешине и борце за Пожаревачки НОП одред, међу којима су били људи родом из овог краја, Београђани и изванбрај избеглица које су се за време окупације нашле у Београду: Јован Шербановић-Шербан, Милан Ристић, Максим Илић, Вера Милетић, Мика Милетић, Слободанка Стефановић, Радмила Трифуновић, Коста Старчевић, Пера Стојнић, Властимир Павловић-Царевац, Никола Сикимић-Макс, Петар Суботић, Момчило и Ратко Чупић, Срећко Катић, Павле Иоваковић, Ана Дабић, Миодраг Миленковић-Миланче, Трајко Костић, Максим Његован-Лука, Ненад Николић-Новица, Гојко Љубојевић-Корчагин, Богдан Баства, Никола Ракић, Милан Тојагић, Жарко Дајчетић, Борђе Гостивић, Бранко Вуксан, Бура Ергелашевић, Петар Вукомановић, Данило Ињић, Стојан Јоцић-Маузер, Јован Глоговац, Радомир Сандић, група радника са Карабурме и други.

Од 1942. у одред се ишло и преко прихватних пунктова у Костолцу и везе на пољопривредном добру „Љубичево“ код Пожаревца, на чијем је одржавању, између осталих другова, радио и Петар-Пера Халфингер.

Један број другова је, самоиницијативно, из Београда долазио на терен и повезивао се са организацијама ИОП-а и преко њих ступао у одред.

После мартовске провале 1942. године Ратко Чупић, тада скојевац, са братом Момчилом, тада чланом Другог рејонског комитета КПЈ, склонио се у Костолац где су полулегално живели. У том месту се нашло више људи избеглих од потера полиције из Београда, па је тамо створено јако упориште НОП-а. Радам је било обухваћено више људи који су тамо радили, а међу њима је било доста Београђана, и изванбрај број њих упућен је у одред. Са Београдом је одржавао везу Никола Сандуловић, железничар, преко Момчиловог и Ратковог брата Вељка и њихове сестре, а када су они ухапшени, веза је одржавана преко других сарадника НОП-а, преко којих су нови људи долазили на подручје Пожаревца.

Неколико група Београђана у пожаревачке партизане из Београда водио је курир ПК КПЈ за Србију, инж. Душко Јовановић у лето 1943. године.

Дорћолска партијска организација у Београду је преко Стевана Змијанца, бившег борца Пожаревачког НОП одреда, и Уроша Пушибрка одржавала везу и са овом партизанском јединицом и слала њеним борцима одећу, обућу, санитарски и други материјал и нешто оружја које је куповано неисправно па оправљано у механичарској радњи Бошка Тривића.

У ПАРТИЗАНАЕ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ

506

Од првих дана устанка, па све до ослобођења, уз повремене прекиде, из Београда су упућивани кадрови и борци на терен и у партизанске јединице на југу и југоистоку Србије. Овде се под тим појмом подразумевају подручја некадашњих округа: Лесковачког, Топличког, Крушевачког, Пиротског и Нишког. На овој територији 1941. године формиран су и дејствовали: Кукавички, Лесковачки, Озренски, Топлички (Јастребачки), Бабички, Расински, Сврљишки (Нишавски), Јабланички, Врањски и Копаонички НОП одред. Током народно-ослободилачког рата долазило је до преформирања ових јединица и до стварања нових одреда, батаљона, бригада, дивизија и корпуса НОВ и ПО Србије.

Из Ниша где се тада налазио крајем 1941. године, писао је Покрајинском комитету КПЈ за Србију његов члан Василије Буха-Јова, да се на терен јужне Србије може слати по једна десетина људи из Београда свака три дана, заправо у понедељак, среду и петак, јер у те дане могу ићи даље у одреде. Партијска веза између Београда и Ниша већ је постојала и пребацивање људи је убрзо почело.

Већ крајем августа група од 15 Београђана чланова КПЈ и СКОЈ-а, коју је предводио Елисије Поповски-Марко, шпански борац, стигла је возом у Ниш одакле их је Буха упутио у озренске, односно топличке партизане. Према сећању Добросава Секулића-Курсуле, он је као члан рејонског комитета СКОЈ-а на Чукарици и Сењаку такође дошао са овом групом; јавку су имали у коларској радњи оца Страхине Симоновића-Куновца, нишког скојевца, одакле су поподне, појединачно, поред нишке тврђаве изашли у градско поље. Ту их је прихватио курир из Нишке Каменице и водио до манастира Светог Аранђела у Пирковцу где их је сачекао курир Данило Прица и одвео у Озренски НОП одред. Међу Београђанима у овом одреду је 1941/42. године био и Драган Маузер-Рођа, радник Завода за израду новчаница, који је касније преко Београда отишао у 1. шумадијски НОП одред. Од ове групе у топличке партизане упућени су, поред Поповског и Ванче Таневски, шпански борац, Рајко Внћентијевић-Поп, металски радник, Божидар Дамњановић-Пуковник, металски радник фабрике „Икарус“ у Земуну, Војислав Јеремић, грађ. инж., Милица Шуваковић-Маша, студенткиња, сви чланови КПЈ и још три радника. Целу групу је из Београда довела Веселинка Малинска, курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију.

Веселинка је до Ниша довела још неколико група Београђана, у којима су били: Милић Ракић-Мирко, Срба Андреје-

вић-Стојан, Жива Чиклован-Тоза, Зоран Обрадовић-Миша и други.

Известан број Београђана упућиван је крајем 1941. године и касније у топличке и озренске партизане преко пункгова у моравским селима на нишкој прузи, које су држали Радомир Бошковић и Стојан Живковић Столе, чланови КПЈ из Трњана, и Богдан Стевановић-Ратко и Миливоје Стевановић-Долински, чланови КПЈ, и Раде Илић-Реља и Будимир Милетић, сарадници НОП-а из Лознаца. Овим каналом, који је служио и за одржавање везе између топличких и озренских партизана, преко Трњана и Лознаца, крајем 1941. године пребачени су у Озренски НОП одред и Београђани: Ратомир Војиновић-Наход из Ражња, железнички службеник у Београду, Михајло Вујић-Радин из Књажевца, грађ. инж. у Београду и Јагош Лалатовић-Жика, правник, чиновник у Финансијској дирекцији у Београду, сви чланови КПЈ.

Један од првих курира Окружног комитета КПЈ за нишки округ на одржавању везе са Покрајинским комитетом КПЈ у Београду био је Радомир Спасић-Аца, родом из Бабушнице, члан КПЈ који је до рата радио као металски радник у Земуну, а веза је успостављена преко Јура Чула, члана КПЈ у Београду који је пре рата радио у Нишу.

Везу са партијским и партизанским руководствомима у топличком округу и пребацивање људи из Београда у овај крај углавном се обављало преко везе у Прокупљу, где су прихватне пунктове држали: Миодраг Анђелковић-Цигља, обућар, Нестор Крстић-Нега, Вера Бурипшић-Поповић, Љубомир Дедић, Драгутин-Драги Арсић, Лазар Дедијер, пекар Антон и његова жена и други. Преко ових пунктова курири Покрајинског комитета КПЈ за Србију: инж. Душан Јовановић, Арсен Булут, Борће Котевић, Душко Босиљчић и други размењивали су пошту Покрајинског комитета са Окружним комитетом КПЈ за топлички округ, доносили пропагандни, санитетски и други материјал и доводили Београђане у партизане.

Душка Босиљчића, ћака Треће мушке гимназије у Београду, средином 1943. године Вера Андрић, члан КПЈ, упознала је са Јеленом Поповић, куриром Покрајинског комитета КПЈ за Србију, која га је повезала са Светиславом Каначким, руководиоцем партијске технике ПК КПЈ за Србију. Душков отац је радио у фирми „Кашиковић-Пухарић" која је вршила одређене набавке за немачку војску, па је сину прибавио објаву за неограничен број путовања по Србији, што је много значило, јер су тада објаве добијане на одређено време и за једно путовање. Каначки је Душку прибавио исправу да ради у „Србогасу", предузећу за производњу и продају апарата за гашење пожара и као активном и провереном омладинцу поверио му послове курира партијске технике ПК КПЈ за Србију. Снабдевен потребним исправама и већом количином новца да би се приказао као шверцер дувана, Душко је од лета 1943. године почео да путује на југ Србије, са задатком да носи апарате за гашење пожара и предаје их у Прокупљу Драгом Аранђеловићу, који му је апарате „после пражњења враћао на пуњење". У ствари, у апаратима су били партијска пошта, пропагандни, санитетски и други материјал.

Јуна 1944. године Душко је добио задатак од Каначког да одведе у партизане Ранка Спасића, сина једног лекара из Мо-стара и још два младића. Веза на железничкој станици Тр-њане између Алексинца и Буниса није их сачекала, па су се вратили у Београд. После неколико дана Душко је на желез-ничкој станици Грејач, на истој прузи код Алексинца, добио везу и помоћу локалних водича преко села Дашнице и Чуку-ревца одвео Спасића у партизанску јединицу која се тада на-лазила на Малом Јастрепцу.

Марта 1944. године, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије Петар Стамболић је каналом преко Прокупља отишао из Београда на слободну територију на југу Србије. Касније, овим каналом се пребацила у партизане и курир Покрајин-ског комитета КПЈ за Србију Мирјана Моцић.

Маја 1944. године, са Чукарнице је око 20 омладинаца од-вео у партизане курир за кога се само зна да се звао Кома-дина. Са Јастренца се врагио омладинац Митровић и одвео из Београда нову групу, у којој је било око 50 омладинаца.

Преко ових веза у партизане у Топлици и на Јастрепцу отишло је из Београда преко 100 бораца.

„С обзиром да је тонлички округ имао мали број радни-ка, а не много ни ћака и студената за оргашзовање устанка у овом крају" — пише у својим сећањима Радош Јовановић-Сеља, један од ратних секретара ОК КПЈ за топлички округ — „од великог је значаја било то што је Партија од самог почетка устанка слала овамо из других места комунисте — револуционаре са знатним искуством, који су ступали у од-ред и радили на овом терену. Фапчић 'Бура', металски радник из Београда, пореклом Хрват, дошао је у октобру 1941. го-дине, а погинуо је као политички комесар Топличког НОП одреда у априлу 1942. године; Дуковник', радник из Београ-да, стрељан је 1943. године као секретар Среског комитета КПЈ за срез добрички; Марија, радница из Београда, дошла је крајем 1941. године и била секретар Месног комитета КПЈ у Прокупљу; Јелисије Поповски-Марко, шпански борац, једно време био је командант Топличког НОП одреда; Милош-Миша Мајић, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију, дошао је почетком 1942. године и пренео нам искуства из борбе у Шумадији и западној Србнији, посебно из прве непри-јатељске офанзиве, а погинуо је исте године; Новица из Бео-града, службеник, из Топличког одреда повучен за члана Ок-ружног комитета КПЈ за нишки округ, погинуо је 1943. го-дине."

Патриотско расположење Београђана, а нарочито његове омладине, посебно се испољавало у тежњи да иде у партиза-не. Те жеље било је лакше остварити у почетку устанка. Како је непријатељ задавао све јаче ударце београдској организа-цији, неухапшени чланови Партије и СКОЈ-а остајали су без везе са својим руководством, али су и поред тога, на све мо-гуће начине, настојали да изађу из града и ступе у партизан-ске јединице и са собом поведу што више својих суграђана, од којих су многи, такође самоиницијативно, хватали везе са партизанима. Тако су се у граду формирале бројне групе присталица НОБ-е; у неким од њих и није било чланова

КПЈ или СКОЈ-а, али су усиеле да се непосредно повежу са партијским руководствомима у унутрашњости и преко њих са партизанима којима су слали информације о непријатељу, разне материјале и нове борце.

Због тешкоћа око слања група у Космај и Шумадију и губљења везе са вишим руководствомима, скојевци Девете мушке гимназије у Београду покушавали су да ухвате везу са сремским или партизанима на југу Србије.

У пролеће 1943. године, Никола Поткоњак-Лала, ученик, слао је из Београда Бранка Голубовића, свршеног ученика гимназије из Лесковца да у том граду тражи везу са партизанима. Бранкова сестра Радмила, која је била наставник у лесковачкој гимназији, упутила га је на неколико својих ћака, од којих се Бранко сећа Борћа Јовића с којим је утврдио начин пребацивања омладинских група из Београда. До успостављања канала није дошло, са образложењем да је боље да омладинци иду у партизане ближе Београду (космајске, шумадијске или сремске).

После стаљинградске битке, успешног развоја НОБ-е, капитулације Италије и стварања АВНОЈ-а и НКОЈ, све више Београђана, при чему је предњачила радничка и средњошколска омладина, желело је да се бори с пушком у руци, више него да растура пропагандни материјал, пише пароле и предузима друге акције у граду.

Другом половином 1943, носле хапшења Вере Милетић и Василија Бухе и провале која је после тога уследила, Поткоњак поново шаље Бранка Голубовића у Лесковац да обнови створене контакте, што овај чини, да би потом у Лесковац са Бранком кренуо и Поткоњак, где их је Поткоњакова веза Вера упутила на Николу кројача.

По Бранковом сећању, са Николом су утврдили све главне појединости око слања група: у партизане треба слати проверене, здраве и физички способне људе, који не би требало да буду млађи од 18 година, како би могли издржати све тешкоће партизанског ратовања, због чега у групама треба да буде мање жена; свима треба објаснити како да се држе ако их ухвати полиција или четници, тј. да кажу како иду у села по намирнице; где ће групе силазити са воза и бити прихваћене, с тим што ће накнадно бити обавештени када ће канал почети да ради. Прошло је неколико месеци док је стигла порука са терена Лесковца да групе могу кренути.

Марта или априла 1944. године пошле су групе, од којих је прве три водио Бранко Голубовић, до села Винарце, где их је преузимао партизански курир и одводио до села Душанова на слободној територији. Са Николом кројачем било је договорено да по правилу једна група сиђе на железничкој станици Печењевце, а друга на постаји Винарце, али су све групе углавном долазиле у Винарце. Групе су, по сећању Бранка Голубовића, у Душанову чекале по неколико дана, а затим их је Борће Јовић, а понекад Никола и један партизански водник, водио даље за Лапотинце или село Ивање, где су распоређивани у партизанске јединице. Николи је у прихватању група помогао Борће Јовић, ћак из Лесковца. Када је довео и трећу групу из Београда, Бранко Голубовић је остао у селу Душанову и по задатку радио на прихватању осталих група

из Београда, а после извесног времена распоређен је у 2. јужноморавску бригаду.

Неке групе су ишле и преко Лесковца. Група у којој су били Тамара Журжул, Никола Поткоњак-Лала, Марија Гајић и Гордана Крсгић, пошла је из Београда са железничке станице Топчидер и возом ишла до Лесковца. Тамара и Гордана имале су исправе као избеглице које иду у унутрашност по намирнице, а Поткоњак и Марија као брачни пар. У Лесковцу их је чекала веза — другарица Вера, и предала их куриру који их је одмах повео даље на слободну територију. Пиликом проласка кроз село Доња Стопања задржали су их четници Доаже Михаиловића и почели испитивати одакле иду и куда ће. Упорно тврдећи да су избеглице и да су пошли из Ниша да траже хлану по селима, једва су се извукли и преко села Миланово и Белановце дошли у село Лапотинце, коте су тада звали „Мала Москва“, Одатле их је нов курир Дарко Настасијевић-Јарки одвео у село В'аново код Бојника, где је био Главни штаб НОВ-а и ПО Србије. Ту им је саопштено да ће бити одређени за рад на терену, али су они тражили да буду распоређени у оперативне јединице, па су им захтеви прихваћени и послати су у 2. јужноморавску бригаду.

После одласка у партизане Николе Поткоњака, Боанка Голубовића и других омладинаца, даље организовање и шебацавање омладинских група у партизане преузео је ђак Михаило Марковић-Пиља.

Крајем априла једна омладинаца из Дирекције трамваја и електричног осветљења Београду била је спремна да крене у партизане и Спбир., али због потачане полицијске контроле из групе је на југ Србије отишао само Милопад Лазић.

У току априла и мата 1944. године из Београда је отишло више омладинских група, које су углавном сачињавали скојевци, које су после ступања у јединице и провере њиховог држања поново примати у СКОЈ.

После доласка више група, сви њихови чланови били подвргнути саслушавању и проверавању, па те тако откпивен међу њима један непртатељски агент, које је осд'шп на смрт и стрељан. Та проверавања од стране штабова партизанских јединица тешко су пала с њим члановима који су дошли из Београда, али она била неопходна као мера предострожности и безбедности, да се непртатељ не убаца у партизанске редове, о чему се стлого водило рачуна тош приликом формирања партизанских одела 1941. године.

Овим каналом је у пролеће 1944. из Београда дошло на слободну територију у околину Лесковца, односно у Рету Реку и Јабланицу, око 20 група, које су прежежно сачињавали ђаци и матуранти Девете, Лр'тс и других гимназија и Тпгочачке академје, студенти, радници, чиновници, намештеници и омладинци других занимања из свих крајева Београда. У њима је било око 80 омладинаца и омладинки.

Преко канала и пунктова у Лесковцу, који су првенствено служили за одржавање везе између Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Окружног комитета КПЈ за Лесковац, из Београда су на слободну територију у овом крају дошли и члан ОК КПЈ Београда Видоје Смилевски-Бата, делегат Врхов-

ног штаба НОВ и ПОЈ и члан ЦК КПЈ Светозар Вукмановић-Темпо, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију, Благоје Нешковић-Михаило, и други.

Од пролећа 1944, а по тврђењу неких другова и раније, поједини сарадници НОП-а у Београду самоиницијативно су успостављали везу преко села Каменице код Ниша са партизанима који су дејствовали у околини, о чему још нема довољно прикупљених података.

Овим каналом већи број Београђана упутила је група Слободана Марковића, студента филозофије, у којој су, између осталих, били и Војислав Кораћ, Драгица Кораћ, Миленко Дракулић, Павле Стојаковић, Богдан Брадић и други. Слободан се као ТБЦ болесник извесно време лечио у санаторијуму на планини Озрен код Сокобање, где је, по казивању Драгице Кораћ, вероватно ухватио везу са сарадницима НОП-а у том крају и успоставио везу преко Каменице, због чега је више пута одлазио у Ниш, као и Војислав Кораћ и други.

Поред упућивања људи, овим каналом су партизанима слате и одређене количине санитетског и другог материјала који је прикупљен и најчешће склањан у стану Драгана Борђевића-Цвика, у једној вишеспратној згради у Кнез-Михајловој улици, у поткровљу. Када су агенти дошли да га ухапсе, он је залупио а потом закључао врата, кроз прозор изашао на кров ниже, суседне зграде и успео да им побегне. У партизане је отишао са Драганом Бабићем, петнаестогодишњим дечаком.

Слободанова група успела је да успостави везу са заточеницима концентрационог логора у „Милишића циглани“ на Звездари, да им дотура храну и организује њихово бекство и одлазак у партизане. Међу њима је било не само ухапшених сарадника НОП-а, већ и заробљених партизана (Олга Лекић и др.), црвеноармејаца, Италијана и других.

Неколико Црногораца, који су из концентрационог логора у Италији, после њене капитулације, пребачени у избеглички логор у Аранђеловцу (Шошкић, два брата Радојевић и други) обухваћено је било радом Слободанове групе и упућивано у партизане преко Каменице (Каменичког вуса).

Известан број заробљеника бивше југословенске војске враћен је из Немачке у Србију, радп лечења у Војној болници. Неки су били обухваћени радом и упућивани у партизане преко Каменице. Међу њима је био и један правник по презимеу Бошковић.

У рад Слободанове групе био је укључен и Радивоје Крга, чиновник једног полицијског кварта који је, између осталог, прибављао и исправе за путовање људи који су одлазили у партизане. Када му је запретила опасност да буде проваљен, он је отишао у сремске партизане.

Преко Нишке Каменице из Београда је отишло више омладинаца и из групе Цснета Петровића, Звонка Радошевића, Драгана Каришића, Саве Петковића, Николе Борђевића, Душана Кнежевића и других. Анте Мијатовић је набављао лажне исправе и као курир одлазио до Ниша са групама које су продужавале за Каменицу, где је прихватни пункт била кућа Леке Гонцина, земљорадника.

Колико је тешко реконструирати ове, такозване „дивље везе“ и канале, види се и у случају групе Градимира Мицића, средњошколца. Он је 1943. положио матуру, а у јесен исте године, са групом од седам-осам матураната, предвођених Миланом Маузером, радником са Чукарице, кренуо у космајске партизане. У току пута дошли су до неког села где су четници Драже Михаиловића заклали једну групу њихових другова са Чукарице која је пре њих пошла у партизане, међу којима су били и Марко Каракошевић, Браца Илић и други. Из бојазни да ће бити ухваћени вратили су се на Чукарицу, али су наставили да траже нову везу за одлазак у партизане. у пролеће 1944. године, група се повећала за девет ђака Пете мушке гимназије и једног радника. У групи је био и ђак Марко Митровић, чији је отац био служитељ у основној школи на Чукарици и он им је дао везу за Нишку Каменицу. Група је одмах кренула возом до Ниша, а одатле пешице до Каменице. „После краћег тражења нашли смо кућу сељака, мислим да се звао Лека Гонцин — каже Градмир Мицић — и рекли смо му лозинку, коју он није прихватио, али нам је рекао: Добро, децо, када сте већ ту, уђите у кућу и одморите се, што смо ми и учинили. Око два сата по поноћи, пробудио нас је домаћин и, носећи велику секиру, одвео нас у оближњу планину где су били партизани, Ја сам распоређен у 9. а остали у 14. бригаду. У току лета, приликом извођења једне акције код Бора, прихватили смо једну групу Београђана која је радила у борским рудницима, у којој су били и Лаза Јанићијевић и Јован Шћекић.

Дорђолска партијска организација из Београда је у партизанске јединице на Озрену слала санитарски материјал и упутила изванредан број људи, међу којима су били и омладинци — браћа Крањчец, Максим и Мирко, који су били радници.

У ПАРТИЗАНСКЕ ОДРЕДЕ У ЗАПАДНОЈ И ИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Поред масовних одлазака у Посавски, Космајски и 1. шумадијски одред, односно у партизанске јединице у јужној Србији и Срему, појединци или маље групе упућивани су или су самоиницијативно одлазили и у друге партизанске јединице у Србији.

У Ваљевски НОП одред из Београда је 1941. отишло неколико група, у којима је било око 50 другова и другарица. У првој групи био је и Милан Дракулић-Стојан, који је радио у Пошти број два, где је био партијски повезан. Од Милентија Поповића, члана МК КПЈ Београда, Дракулић је добио задагак да пронађе Недељка Жакулу-Брацу. Он је из Лике дошао у Београд као избеглица, преко Богдана Марковића, такође избеглице из Лике, који је Дракулића обавестио да једна група обалских радника Личана тражи везу са Партијом. Када је Дракулић о томе обавестио Милентија Поповића, он му је одобрио да се повуче с том групом, што је Дракулић и учинио преко Душка Бараћа, који га је обавестио да у тој групи има 5 чланова, 4 кандидата и десетак симпатизера КПЈ.

После неколико дана, Милентије је саопштио Дракулићу да је сувише компромитован и да ће по одлуци Партије са једном групом илегалца ићи у Зајечарски (Крајински) НОП одред. Пошто није могао да добије легитимацију на гуће име, одлука је промењена и Дракулић је послат у Ваљевски НОП одред са групом од око 30 београдских илегалца, групом избеглица из Славоније и групом обалских радника, које је држао на вези. Из Београда су отпутовали у јулу возом са железничке станице Чукарица. Водич им је била једна другарица. На железничкој станици Ваљево сачекала их је група курира и одвела у село Робаје, где се налазио одред.

У тој групи, која је из Београда упућена у Ваљевски одред, и у којој је било преко 30 људи, поред Дракулића били су и: Бранко Соларић, звани Пера Славонац, студенткиња Вера, једна Јеврејка, Душан-Душко Бараћ, секретар ћелије КПЈ обалских радника у Бари Венецији; обалски радници: Никола Мастелица, Никола Дрљан, Милан Бараћ, Никола Бараћ, Душан Пивас-Главоња, Саво Допућа, Никола Тојага, Фрањо Пољак, Стево Бубало, Милан Иук, Стевица Петричевић; из организације поштара: Михаило Грбић, Богдан Оклопчија, Вељко Томић, Василије Цуцић и други.

У Чачански НОП одред курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију Славка Морић, око 20 августа 1941. године, одвела је групу од 20 београдских илегалца у којој су, из-

међу осталих, били: Богдан Капелан, Душко Бурђевић, Спасоје Вучковић, Стеван Фићур, Лазар Славујац, Војислав Кубуровић, Вељко Томић, Војо Булатовић, Милан Дуклић, Аца Краљевић, и други. Група је из Београда дошла возом до Чачка, одакле се пребацила у село Атеницу, где их је Љубица Трипковић повезала са штабом одреда.

У партизане источне Србије током НОР-а отишао је већи број Београђана и борио се у партизанским јединицама на том терену. Многи од њих нису били директно упућени из Београда, већ су успели, уз помоћ партијске организације на терену, да побегну са принудног рада из борских рудника и ступе у партизане у том крају. На принудном раду у Бору и логорима око њега било је и више хиљада Београђана, младића, а само у логору на Црном врху 1943. било их је око пет хиљада.

Покрајински комитет КПЈ за Србију, преко Окружног комитета КПЈ за округ зајечарски, посвећивао је посебну пажњу пребацивању илегалца из Београда у партизане у овом крају, а нарочито организационо-политичком раду са људима на присилном раду у борским рудницама, и у том циљу слао и неколико другова из Београда на партијски рад у Бор.

Иван Матић, студент Београдског универзитета и скојевац, упућен је из Београда у одред, али је одлуком Среског комитета КПЈ за Зајечар и Бор задржан у Бору и запослен у пријемној служби немачке организације „ТОТ“, са задатком да набавља и оверава немачке легитимације и дозволе за путовања помоћу којих је на стотине логораша отишло у партизане и напустило логоре. Иако је желео да иде у одред, Матић је на овим специјалним пословима врло успешно радио од краја 1943. до јуна 1944. године, када је ухапшен од Гестапоа.

У лето 1943. године Покрајински комитет писао је ОК КПЈ за Зајечар да што више људи извлачи из рудника и наоружава, а шале друга Босанца да се с њим повеже и тамо ради докле може, како би преко њега слао људе у одред и одржавао везу са Окружним комитетом.

Убрзо је ОК КПЈ за Зајечар јавио Покрајинском комитету КПЈ за Србију да држи везу са другом Чачанином (Милованом Марковићем), који је повезан са позадинском партијском организацијом, као и пре њега са Босанцем (Слободан Босиљчић), и да Покрајински комитет преко Чачанина може да шаље људе за одред и да Чачанин њима редовно „доводи по десет људи“, да је „прошле недеље довео десет“, да опет „очекује десет“, и да „рачунају да сваке недеље добију око „десет људи“.

Неколико Београђана било је и у Мачванском НОП одреду, међу њима и Мигра Митровић, студенткиња, чији пример такође сведочи како су комунисти савлађивали бројне препреке и тешкоће да би отишли у партизане.

После изненадног хапшења од агената специјалне полиције, почетком лета 1941, Митра је штрајковала глађу у Бањичком логору да би је пребацили у притвореничку болницу у Видинској улици, одакле се лакше могло побећи и отићи у партизане. И у томе је успела. У болници су већ биле на лечењу уханшене: Ната Хацић, Вера Гуцоња-Вребалов, Вера Ла-

зовић, Милица Дејановић, Боба Борђевић и друге. Оне су се повезале са партијском организацијом у граду и обавестиле другове да је у болници члан ЦК КПЈ Александар Ранковић, чије је спасавање ускоро организовао МК КПЈ Београда, а затим су уз помоћ другова у граду организовале и своје бекство из болнице. За го су придобиле и два стражара: Рајановића, родом из Лике и Динића, родом из Шумадије, с тим да и они пођу у партизане. Због неподвижних околности, од њих пет успеле су да побегну Митра и још две другарице, а Рајановић и Динић су, по Митрином сећању, ухапшени на Чукарици када су покушали да се пребаце у партизане.

После краћег скривања по илегалним становима, Митра је средином септембра 1941. године, у пратњи курирке Наташе Јеремић, возом отпутовала до Обреновца где је прихваћена од курирке Зоре и одведена у Посавски НОП одред, одакле је продужила за Мачвански одред, а одатле је упућена у Ужице.

ПРЕБАЦИВАЊЕ БЕОГРАЂАНА У СРЕМСКЕ ПАРТИЗАНЕ

516

Прве групе Земунаца упућиване су лета 1941. године у партизанске одреде у Србији, јер су партизанске јединице у Срему (Фрушкогорски и Подунавски НОП одред) тада биле у фази развоја и омасовљавања, и са њима још нису биле успостављене везе.

Због такве ситуације у Срему, а нешто касније и прве непријатељске офанзиве у Србији, из Земуна, а такође и из Београда, није било могуће слати људе у партизанске одреде, иако је Централни комитет Комунистичке партије Југославије, у директивном пиому од 14. децембра 1941. године, налагао Покрајинском комитету КПЈ за Србију да, између осталог, „повећа мобилизацију маса, а нарочито радника за партизанске одреде“.

Истичући значај даљег учвршћивања и јачања партијских и скојевских организација, подизање кадрова, пријема нових чланова у КПЈ и СКОЈ, Покрајински комитет КПЈ за Србију у свом писму од 22. марта 1942. године, упућеном Среском комитету КПЈ за срез земунски, указује и на следеће: „Ви на вашој територији немаге могућности да створите већи одред услед стратешких недостатака, али зато можете мобилисати у првом реду људе за одреде у Фрушкој гори, а касније и за одреде у Србији. За одреде у првом реду треба мобилисати раднике у граду и сиромашне сељаке у селу.“

Деветнаестог јуна 1942. Покрајински комитет КПЈ за Србију, између осталог, пише СК КПЈ за срез земунски да „град који има 10—15 хиљада радника мора да има јачу партијску организацију“, да тежиште рада среског комитета морају бити „предузећа, из којих треба да се регрутују чланови Партије и борци за партизанске одреде“.

У току 1942. све је више одлазака из Земуна у партизанске јединице у Срему (2, 3. и 4. батаљон 3. НОП одреда). У лето је већ око 80 људи из Земуна и околине у партизанима, па СК КПЈ Земуна у свом писму од 16. јула 1942. тражи од Покрајинског комитета КПЈ за Србију да се они групишу у Земунску партизанску чету, која би дејствовала у доњем Срему, на простору између реке Саве и комуникација Земун—Рума—Шабац.

Успостављању и одржавању веза (канала) и упућивању људи и слању разног материјала сремским партизанима, Срески комитет КПЈ за земунски срез и Градски комитет КПЈ Земуна, као и сви комунисти и сарадници НОП-а, посвећивали су изузетну пажњу.

Веза Земун—Београд—Земун одржавана је редовно све до ослобођења ова два града, што представља велики успех београдске, а нарочито земунске партијске организације.

Преко ове везе Срески комитет КПЈ земунског среза и Градски комитет КПЈ Земуна упућивали су пошту и разне материјале Покрајинском комитету КПЈ за Србију, а од њега истим путем добијали директиве, поверљива писма и људе који су упућивани у сремске партизани, али су примали и многе борце илегалних београдских група које им је упућивао Покрајински комитет.

Курир на овом каналу био је извесно време и Дејан Гојковић, намештеник персоналног одељења фабрике „Икарус“, затим Гојко Ратковић који га је заменио када је отишао у партизани, Елза Метерли, курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију, али и други сарадници НОП-а који су полицији били мање сумњиви.

Веза Земун—Бежанија—Сурчинска пумпа—Јаково коришћена је за пребацивање Земунаца и Београђана у сремске партизани, као и за пренос поште и разног материјала од 1942, у почетку повремено, а касније нешто чешће.

Веза Земун—Батајница даље се рачвала према Белегишу, или према Војци, Старој Пазови и другим местима. У почетку, ово је био главни канал за упућивање бораца у сремске партизани. Из Земуна курири су људе одводили до Батајнице где их је прихватио секретар ћелије КПЈ Василије Ранковић-Баво, а затим их предавао Борћу Бањеглаву-Витезу, који их је даље пратио до следећих пунктова, преко којих су стизали у партизанске јединице.

Градски комитет КПЈ Земуна 1944. успоставио је везу с интернираним Италијанима и заробљеним црвеноармејцима, који су били затворени у концентрационом логору на Сајмишту и организовао њихово извлачење, односно бежање из логора у групама од 10—15 људи, једном недељно. Они су одмах преко везе упућивани на слободну територију Срема, где су ступали у партизанске јединице.

Шеста војвођанска бригада имала је у својим редовима извукла из логора и упутила у Срем, а 7. војвођанска бригада имала је у свом саставу један батаљон формиран од Руса спасених из логора на Сајмишту.

Акција ослобођења Руса и Италијана из овог логора била је широко постављена, тако да су сви сарадници НОП-а с њом били упознати, па је стотине ових логораша спасено и упућено у јединице НОВ и ПО Војводине.

Веза Земун—Угриновци била је највише коришћена, и преко ње је из Земуна и Београда највише људи упућено у сремске партизанске одреде, као и велике количине разног материјала и хране. За сада још нема сређених података о томе колико је Земунаца било у јединицама НОВ и ПОЈ у току народноослободилачког рата до коначног ослобођења града. Процењује се да их је било између 2—3 хиљаде. Број је путем мобилизације после ослобођења повећан на око 5.000 бораца.

Појединци и групе су из Земуна и Београда одлазили у партизани преко ових канала на разне начине, највише се-

љачким колима или пешице, без курира ако се ишло појединачно или са водичем ако је била група или ако су то били Београђани. Пребацивање је по правилу вршено дању, а пре поласка је са групом одржавао састанак и свако је био упозорен о начину кретања и својим задацима у вези с тим.

Одлуком ЦК КПЈ од 3. јула 1943. године партијска организација земунског среза припојена је новоформираном Покрајинском комитету КПЈ за Војводину, али везе са Београдом и пребацивање Београђана у сремске партизане преко Земуна и других канала у његовој околини и даље су организовани успешно.

Партијско поверенство КПЈ Земуна, које је у пролеће 1943. преформирано у Градски комитет КПЈ за Земун, на својим састанцима редовно је расправљало и о одласку нових бораца у партизане и то врло добро спроводило, стално упућујући нове људе у сремске партизане.

Врло жива активност земунске омладине нарочито се изражавала кроз масовни одлазак у партизане 1943. и првих месеци 1944, када је њих око 1.000 добровољно отишло на слободну територију Срема. Понекад су одлазиле и целе групе активиста са својим руководиоцима, као што су то урадили Брана Требињац, Бошко Желажичић и други.

На слободној територији они су ступали у одреде и бригаде НОВ и ПО Војводине, и с оружјем у руци настављали борбу коју су започели у градовима.

Слање пропагандног, санитетског и другог материјала, хране, одеће, обуће, оружја и муниције вршено је у мањим или већим количинама у току целог НОР-а. Комунисти, скојевци, омладинци и сви сарадници НОП-а Земуна и околине, а нарочито жене антифашисткиње, прикупиле су велике количине намирница, рубља, одеће и обуће, санитетског и другог материјала, око 150 двогледа, неколико хиљада метака, око 10 револвера и нешто аутоматског оружја и бомби. Из фабрике „Икарус“ илегалци су демонтирали и изнели струг за партизанску фабрику оружја у Белегишу, итд.

Маја 1944. партијска техника СК КПЈ Земуна пренета је на слободну територију, прво у село Угриновце, а затим у Карловчић и Ашању. Хартију, матрице, боју за гештетнер и други материјал потребан за рад технике, и док је била у Земуну и на слободној територији, најчешће је набављао Коста Гавриловић.

На слободну територију однесен је из Земуна и један шапирограф, који је из „Икаруса“ изнео сарадник НОП-а Никола Ромић.

Пунктови, базе и складишта хране, одеће, обуће, лекова и других потреба за партизане били су у кућама Душана и Нате Свиларић у Угриновачкој улици, Круне Петровић, Које Илића, Пере Кокоговића близу Бежаније, пекара Трајковића, Ота Андрејевића, фолксдојчера, Косте Сливе, Лазе Дамњановића и других.

Као привредни, културни и административни центар земунског среза и најисточнијег дела Срема, са око 80 мањих и већих индустријских предузећа, уиравним органима града и среза, са више просветних, културних, јавних и других институција, Земун је уочи другог светског рата имао око

30.000 становника и запошљавао више хиљада људи из његове ближе и шире околине, као и из Београда.

Од 30. марта 1934. Земун, до тада самостална градска општина са селом Бежанијом и аеродромом, ушао је у састав Управе града Београда која је тада образована као нова административно-територијална јединица. То је такође утицало да се повећа број Београђана који су радили у Земуну и Земунаца у Београду и да уопште ојачају везе између ова два града, што је било од посебног значаја у току НОР-а, када је Земун са околином ушао у састав Независне Државе Хрватске, а Београд био у Недићевој Србији. Тако је река Сава постала „државна“ граница између ова два подручја, што је умногоме отежало преласке из Београда у Земун и обратно, али истовремено и олакшало одржавање илегалних веза и к?«ала, јер су многобројни радници и даље морали прелазити из једног града у други.

Многи Београђани који су легално одлазили и радили у земунским фабрикама „Змај“, „Икарус“ и другим, а били укључени у НОП Земуна, одлазили су у сремске партизане заједно са Земунцима, и њима није било потребно правити лажне исправе и обезбеђивати посебно пребацивање преко „државне“ границе, односно до Земуна. Истовремено, многи од оних који су били повезани са НОП-ом у Земуну, а живели у Београду, стварали су илегалне групе и преко пунктова у Земуну организовали пребацивање у сремске партизане.

Београђани су у сремске партизане почели одлазити углавном од средине 1942. године. Међу првима је био Блажо Радуновић, који је априла 1942. добио задатак да обнови МК КПЈ Београда, али му је полиција била на трагу. Зато је, са лажном пропусницом, отишао у Земун кући Радивоја Голубовића, а одатле у 3. сремски НОИ одред. И Стеван Јовичић, члан МК КПЈ Београда, био је проваљен и са лажним исправама прешао у Земун, а одатле возом, пешке и колима преко Старе Пазове, Бешке и Ирига, стигао у Фрушкогорски НОП одред.

Децембра 1942. били су проваљени и београдски илегалци: Степа Крцалић-Драган и његова супруга Зора Крцалић-Зага, о чему их је обавестио ПК КПЈ за Србију и упутио их у Срем. Са лажним исправама, уз помоћ курира ПК КПЈ за Србију Славке Паренте и Миладе Рајтер, прешли су контролу на савском мосту, а затим преко Земуна и Угриноваца дошли до Карловчића, одакле је Зора послата на партијски рад у илочки срез, а Степа је упућен у 1. војвођанску бригаду.

Септембра 1943. Ранка Божовић Кавчић, својевски руководилац у Београду, прешла је на рад у Земун, одакле је послата у 3. војвођанску бригаду. Нешто касније и Јанко Винчић, члан КПЈ, пребацио се у Земун, одакле се преко Војке и Деча пребацио у Карловчић где су се сабирали пристигли борци и упућивали у одређене јединице.

Преко Земуна и Бежаније из Београда отишли су у сремске партизане 1944. године и познати фудбалер Војин Божовић-Шкоба, оперски певач Слободан Малбашки, Славко Чолић, Михаило Марић, ћак и други.

Илегална група Мирка Атанацковића и Миће Војводића на Звездари прикупљала је санитарски и други материјал и

људе, и све то упућивала у сремске партизане преко пункта — Свиларића куће у Угриновачкој улици у Земуну, са којом је курирску везу одржавала Јелена Милаковић. Преко тог канала из ове групе отишли су у партизане: Миле Мудрић, Слободан Матић, Фјорд Пустарић, Војимир Тутуновић и други.

У стану Софије Новаковић, у Хилендарској улици број 24, окупљала се група илегалаца који су прикупљали санитарски и други магеријал, и преко једног друга који је радио у земунској болници све то слали у Срем. Нека Русиња је касније радила на овом каналу преко кога су из града отишли у сремске партизане: Драго Шишић, Војислав Шиљековић, Стеван Иванчевић, Милан Павковић, Иконија Павковић, Смиља Павковић, Душан Грбић, Драган Репацић и други. Један од организатора ове групе и канала био је илегалцац са надимком „Бугарин“.

Другом половином 1943. из Београда су, преко Земуна, иребачени у Срем: Олга Накић, Вера Ненадовић, Миодраг-Мића и Предраг-Гага Бурђевић, Вера Димитријевић, Милена Мићић и Мила Закић са ћерком Љиљаном, док јој је син Богдан раније отишао у партизане, и Дара Стефановић. Преко партијске техгшке добили су лажне исправе, као да раде у фабрици „Икарус“ у Земуну, што им је служило за прелазак из Београда у Земун, одакле су преко пункта у Угриновачкој улици огишли у Срем.

Капитулација бивше југословенске војске затекла је др Ивана Рибара, мобилисаног резервног официра, у босанској варошици Рогатици, одакле се вратио у Београд. После напада Немачке на СССР прешао је у илегалност и добио легитимацију на име Петра Вучковића, трговца из Загреба. Др Рибар се четири пута састајао са другом Титом док није отишао на слободну територију. По његовој сугестији и са знањем ПК КПЈ за Србију, обављао је разговоре са појединим првацима грађанских партија о потреби сарадње са комунистима на линији оружане борбе против окупатора.

Због тешких услова илегалног живота, др Рибар је више пута мењао станове у којима је боравио. Прво је становао у кући удовице опуномоћеног министра Михаила Вучковића на Дедињу затим у Јтастовској код Белимрковићке, затим се склонио у болницу грговачке омладине, где је био пријављен на име Јозефа Вернера, лоседника из Панчева, где га агенти Одељења специјалне полиције умало нису нашли. Потом је прешао у стан др Марка Анафа, одакле је убрзо отишао у стан Татјане Авдаловић у Дојчиновићевој 32, али и ту није могао дуго остати.

Променио је још неколико станова, док у лето 1942. у пратњи курира Покрајинског комитета КПЈ за Србију Бране Перовић и курира ЦК КПЈ Елзе Метерли, није преко савског моста прешао у Земун, до стана Јелице Орешковић-Бабшек, у Улици цара Душана 190. Ту га је сачекао његов син Иво Лола Рибар, члан ЦК КПЈ и преко Загреба одвео у Босну до Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Преко Земуна су на слободну територију у доњем Срему нешто касније пребачене и супруга др Ивана Рибара Тоица и ћерка Божена.

Директивним писмом од 27. новембра 1942. године Покрајински комитет КПЈ за Србију налаже Среском комитету КПЈ за земунски срез да створи још једну везу са Београдом, и за то предлаже терен Умке (Србија) и Јаково — Јаковачка пумпа на реци Сави (Срем), а већ у писму од 26. јануара 1943. године ПК уиозорава СК да је канал преко Умке и Јакова изгледа проваљен.

Канал Београд—Срем преко Умке и Јакова, који су касније прихватили и одржавали и сарадници села Пећана и Остружнице, успоставио је Милан Жујовић, студент из Београда, члан КПЈ, чија је жена Милена била родом из села Јакова. Како се преко Саве морало превозити чамцима, Жујовић је у НОП укључио свог рођака Илију Бабића, земљорадника са Умке, и његовог брата Миливоја који су имали чамце, као и Милету Миљковића запосленог у фабрици „Лепенка“ на Умци.

На прихватању и пребацивању Београђана највише је радио Илија Бабић, све док га агенти Одељења специјалне полиције нису ухапсили и стрељали средином 1943. године.

Преко пунктова на Чукарици, које су држали Стеван Кучуров и Лазар Кочовић, Београђани су упућивани на Умку или у Остружницу, где су их прихватили Никола Бабић и Јоца Јовановић и одводили на Умку, док Илија Бабић није био ухапшен, а после су они вршили пребацивање Београђана преко Саве до Јаковачке пумпе, где су их прихватили сремски партизани.

Према изјави Илије Бабића датој у Одељењу специјалне полиције он је од краја 1942. до јула 1943. године пребацио у Срем око 10 пушака, 500 метака, 3 пакета санитетског материјала и 28 Београђана, међу којима су били и Александар Вулић, обућарски радник, Милан Зорић-Аљоша и Хусо Османлић-Фрањо.

Хусо Османлић-Фрањо је о каналу преко Умке сазнао од Милана Жујовића и његове жене Милене другом половином 1942. О томе је Фрањо обавестио своју „вишу везу“, која му је ставила у задатак да одведе у Срем друга Мирка, који се у Јакову састао са Марком Никезићем, партијским руководиоцем у земунском срезу, после чега су се вратили у Београд. Фрањо је још неколико пута ишао са Мирком у Срем, а неколико Београђана Мирко је и сам преко Умке пребацио у Срем.

Јануара 1943. Фрању су агенти Одељења специјалне полиције покушали да ухапсе и том приликом га ранили, али је он успео да им побегне и да се уз помоћ радника Миливоја Митровића, Недељка Јаковљевића и Александра Вулића пребаци до Умке, одакле је прешао у Срем. Пошто се излечио, Фрањо је био у партизанској десетини код Јаковачке пумпе где је добивши партизанско име Фрањо радио на одржавању канала, који су после хапшења Бабића и других сарадника на Умци одржавали Илијин брат Миливоје и Илија Гајић, Драгољуб и Радован Пантић, Бока Симић и други сарадници НОП-а из Пећана.

Стево Коруга и Марјан Станковић били су скојевци у организацији која је деловала на Чубури и Црвеном крсту. После бројних провала и честих хапшења комуниста, скојева-

ца и сарадника НОП-а, изгубили су везу са партијским руководством Београда. Истовремено се појачавао и терор непријатеља, па су одлучили да иду у партизанае. Везу за одлазак у партизанае преко Умке и Пећана дао им је Раде, металац, фебруара 1943, па су они отишли до Умке код Миљивоја Бабића кога су звали Брка. Пошто су уговорили пребацивање, вратили су се у Београд да се припреме за одлазак у партизанае. Коруга је обавестио Мирка Љубичића-Јову, кројачког радника, да даље одржава везу и канал преко Умке. Баш те ноћи агенти су ухапсили Коругу, али је он успео да побегне и са Јелицом-Елзом Ержебет, женом Тодора Дукина, тада већ погинулог секретара ОК КПЈ за округ београдски, оде до Умке, односно Пећана, где су се неколико дана крили код Боке Симића и Илије Гајића, а затим пребацили у Срем. После неколико дана, истим каналом у Срем се пребацио и Марјан Станковић, који је носио два цака разног материјала. Ту су биле топографске војне секције, бусола, двоглед, курвиметар и друго, што му је дала Гордана, ћерка Драже Михаиловића. То је све предао Хуси Османлићу-Фрањи. Преко села Јакова, Марјан је са већ пристиглом групом Београђана пребачен на Фрушку гору и даље за Босну, где се прикључио Шестој источнбосанској бригади.

После одласка Стеве Коруге у Срем, на одржавању канала са Сремом преко Умке радио је Мирко Љубичић-Јова, кројачки радник, родом из Вргиног Моста са Кордуна. Миркова „виша веза“ у почетку устанка био је Милан Латински, кројачки радник на Палилули, где је становао и Мирко.

Преко канала на Умци Мирко је у Срем слао и санитарски материјал, који је из Очне клинике скоро сваке недеље износио Бранко Павлица, болничар, и са својом женом Олгом односио Мирку.

Код Илијине куће у Пећанима, Мирко се састајао са Милованом Љубинковићем-Појићем, секретаром Среског повереништва КПЈ за срез Посавски и од њега примао задатке. После хапшења Илије Бабића-Брке дошло је до прекида канала и Мирко више није одлазио на Умку ни у Пећане. Међутим, везу са Павлицом није прекидао, па је и даље од њега примао санитарски материјал, настојећи да поново успостави везу са неким партизанским одредом како би им то могао достављати.

Сарадницима НОП-а у Пећанима — Боки Симићу и другима чамце за пребацивање другова у Срем давао је и Мирослав граничар, који је знао зашто им то треба, и одређивао погодне граничаре, да буду на стражи када је требало да се врши пребацивање.

Канал код Пећана током 1943. и 1944. коришћен је и за одржавање везе између НОП на Космају и у Срему, а повремено га је користио и Покрајински комитет КПЈ за Србију. У пролеће и лето 1944. преко ове везе су се у Срем пребацивали и борци за Посавско-тамнавски НОП одред, а на његовом одржавању радили су и сарадник НОП из Београда Душко Будимировић и Живојин-Жине Анђелковић, који о томе каже: „Гајиће, Панћиће и Симиће у Пећанима познајем од априла 1944, када сам као обавештајни официр Посавског батаљона Посавско-тамнавског НОП одреда био задужен за везу

са Србијом. На Нећане ме је упутио друг Света Баслаћ, првоборац, у то време руководилац једног партијског актива и групе у Београду. Панћићи су имали шталу која се налазила између пруге и друма Београд—Умка—Обреновац, и између Остружнице и Умке, у којима су биле немачке посадне и граничне страже (Умка је у то време била среско место). Ову везу — пункт код Панћића (Драгољуба и Радована) у почетку смо користили само за пребацивање из Срема у Србију — за Космај или Београд и обратно, курира покрајинског, окружног и среског комитета КПЈ и руководећих људи. Када су нам кидане везе преко Земуна, проверавали смо преко овог канала о чему се ради — да није дошло до провале или слично и пребацивали људе у Срем.

Када нам је проваљен канал за везу са Србијом у селу Прово код Шапца и другови који су на томе радили похватани, а други отишли у партизане, били смо принуђени да од тада много више користимо канал преко Пећана, нарочито за одржавање везе са Београдом.

Преко канала у Пећанима извршено је августа 1944. године и пребацивање посавског батаљона Посавотамнавског НОП одреда у Србију."

Каналом преко села Скеле код Обреновца, у току пролећа 1943. године група другова и другарица, углавном оних који су радили у партијској техници или су били курири ЦК КПЈ, односно ПК КПЈ за Србију, као и Владислав Рибникар са супругом Јаром, упућени су из Београда преко ове везе у Срем, одакле су продужили за Босну и Врховни штаб НОВ и ПОЈ.

Стварању овог канала претходили су неки догађаји везани за прилике у 1941. години. Тада су прве групе Сремаца из села Купинова, Обрежа, Ашање, Прогара, Петровчића и других, бежећи испред усташког терора почеле прелазити у Србију, па се тако преко 100 људи из Срема склонило у село Скелу, недалеко од Обреновца. Они су полулегално и илегално одлазили преко Саве у своја села где се НОП почео развијати и почели радити у њему. Кршном од сељака у Скели почели су куповати за храну оружје и муницију и враћати се наоружани у Срем и ступаги у партизанске јединице, а изван број је остао у Скели где су почели придобијати мештане за сарадњу са НОП. Стожер те активности био је Илија Грујичић-Ика, рибар из Сремског села Купинова, а кућа у којој је станао главни пункт за окупљање и рад сремских сарадника НОП-а у Скели, као и неких мештана чији је рад он организовао и њиме руководио, све док га четници Драже Михаиловића нису заклали у лето 1944. године. Ика је укључио у рад омладинце из Скеле Мију Зазића и Драгољуба Котуровића, који су му помагали у раду и на одржавању везе са Сремом, превозећи чамцима материјал и преносећи пошту из Срема за Србију, и обратно.

Покрајински комитет је ово упориште НОП-а у Скели користио за одржавање везе са НОП-ом у Срему. Из Београда до Скеле је као курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију одлазила Оливера-Вера Парезановић, све до њеног хапшења у септембру 1943. године. Она је, по казивању Благоја Нешковића, тада секретара Покрајинског комитета КПЈ за Срби-

ју, за рад на овом каналу корнстила и неке своје рођачке везе. Поред Оливере Парезановић, на везу је као курир из Београда долазила још једна другарица.

У првој групи која је из Београда пошла 20. маја 1943. године биле су Јтепа Жујовић и Милада Рајтер, курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију. До Обреновца су ишле возом, а даље до села Скеле, пешице. Око подне су стигле на везу код Ике рибара, где су остале до два сата по поноћи, а онда кренуле ка реци Сави, одакле су их Ика рибар и још један сељак пребацили у Срем.

Каналом преко Скеле отишао је у Врховни штаб у Босну и Владислав Рибникар, директор „Политике“, која није излазила за време окупације. Недељу дана пошто је у његовој кући одржан историјски састанак на коме је ЦК КПЈ под руководством друга Тита донео одлуку о дизању оружаног устанка, Рибникар је био ухапшен од агената Одељења специјалне полиције, али је после краћег времена пуштен због недостатка доказа. Међутим, у октобру исте године поново је ухапшен и отеран у конценграциони логор на Бањици, одакле је уз разне интервенције успео да се извуче, али је морао да живи у кућном притвору.

О хапшењу и саслушању Владислав Рибникар у својим „Белешкама“, између осталог, каже: „Стојим пред Раданом Грујичићем (агентом Одељења специјалне полиције — н. а.) на петом спрату Управе града Београда. Још једно саслушање. На истом овом месту пре седам месеци саслушавао ме је Бећаревић (шеф IV антикомунистичког одсека Одељења специјалне полиције — н. а.). После њега један други: у логору на Бањици и у Гестапоу. Научио сам да је у оваквим сусретима предност на страни онога који покаже јачу вољу. Кад се може, добро је прећи у противнапад. То с Немцима често успева. Збуну их дрскост. Важна је игра очију: полицајца треба гледати право у зеницу, не спуштати поглед. Бећаревићеве очи су црне, ситне и непокретне као у змије; Вујковић (управник концентрационог логора на Бањици — н. а.) има поглед лудака; у гестаповца је хладан одсјај очију ноћних звери. Грујичић, кога сад први пут видим, иодмукло гледа ‚одоздо‘.

Миран сам колико је то у оваквој прилици могућно, јер знам о чему ће ме питати. Одговоре сам унапред спремио. Још док сам био у логору другови из Ужица су успели да ми јаве да је београдска полиција вероватно обавештена (и како је обавештена) о боравку друга Тита у мојој кући. У ствари, иако затвореник, ја сам примио упозорење пре него што је сама вест дошла до полиције. Знао сам да ће ме питати само о Титовом одласку из Београда средином септембра и о његовом сусрету, пред одлазак, с Драгољубом Милутиновићем, попом из Ивањице."

По изласку из логора Владислав Рибникар је чекао везу за одлазак у партизане, што је у оним приликама било скопчано с великим тешкоћама, па се чекање одужило, о чему у својим „Белешкама" Рибникар пише: „Мај 1943. године. Још почетком новембра прошле године требало је да кренемо из Београда. Дошао је био позив из Бихаћа. (Вероватно се ради о позиву Врховног штаба НОВ и ПОЈ на Прво заседање

АВНОЈ-а — н. а.). Алн се тада није могло да организује пребацивање. Онда је дошла немачка зимска офанзива на западну Босну која је омела наше планове . . . Сад су отворени нови путеви. Читава група из Београда треба да крене. Ближи се крај мају. Све су припреме извршене. Чекамо само знак за полазак . . . У Скелу смо стигли у сумрак. Од Обреновца држали смо се што даље од главног друма. Водила нас је млада, сићушна скојевка која је знала сваку стазу, сваки ноток, сваки забран. А Београђанка је. Ко зна колико је пута била водич на овоме путу. За све време није изговорила ни десет речи . . ."

„Одлазак на слободну територију — пише у својим сећањима Борђе Андрејевић-Кун — уследио је после познате београдске провале у фебруару и марту 1943. године. Тада је дошла директива да се известан број другова склони из Београда. Добио сам налог да поћем заједно са својом другарицом која је иначе живела илегално, али одвојено од мене. Договор је био да се наћемо на Мостару, одакле ћемо се са водичем пребацити даље. Из штамиарије, недељу дана пре тога, отишли су на слободну територију Зага Јовановић и Љубица Боновић. Требало је да кренем и ја, док су Бранко Боновић и Слободан Јовић остали.

525

Код Мостара нас је дочекала једна другарица и отпратила нас све до Скеле код Обреновца. Правили смо се као да идемо да набављамо намирнице код сељака. Улазили смо у куће и распитивали се да нешто купимо, а када је пао сумрак отишли смо код сељака који је гребало да нас нребаци чамцем на супротну обалу, где су се налазили војвођански партизани.

Време је, међутим, пролазило, а ми смо седели у замраченој соби код тог сељака. У поноћ неко закуца и даде лозинку. Сељак устаде и отвори врата. Уће један човек, седе за сто и поче нешто да пише при слабој светлости. Придошлица тада нешто рече, а мени се његов глас учини познат. Погледам га мало боље и онда одлучим да га питам: „Деси ли ти то, Перо?“ (Заиста био је то Петар Стамболић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију — н. а.), који је кренуо на пут у Београд. Поздравили смо се срдачно, изгрлили и пољубили.

После тога сељак нас поведе на обалу и даде неки знак. Знак је био врло чудноват, као цвркулт птица. После извесног времена појавио се чамац. Сељак дотрча и рече: „Хајде брзо!“ Ућосмо у чамац у којем се налазио још један друг. Чим смо легли у чамац осетио сам крај себе пушку. То је било први пут да сам видео нашег човека, борца са пушком. Веслач је био спретан тако да се веслање уопштс није чуло. Ни кап воде да падне — ишли смо као по уљу. На другој страни затекли смо војвођанске партизане. Онако уморни одмах смо легли. АШЦ, пробудила нас је песма партизана и партизанки. Петокраке звезде, униформа, логор у једној малој шумици. Кувало се млеко и качамак.

Село Михаљевци је било наше сабирно место где смо се сакупљали. Пребацивање из Београда ишло је споро, али обазриво и успешно. Најзад се искупила наша група: Јара и Владислав Рибникар, Милада Рајтер, Зага Јовановић, Славка Парента, Љубица Боновић, Брана Перовић, Лепа Жујовић, Ни-

кола Поповић, Зорица-Малецка Милосављевић, моја другарица Нада и ја, Борђе Андрејевић-Кун. У два-три маха навратили су к нама на разговор Жарко Веселинов (секретар ПК КПЈ за Војводину — н. а.), Станка Веселинов и Марко Никезић.

Сви ми, београдска група, били смо упућени у Врховни штаб. Тај пут грајао је три месеца. Прва етапа нашег кретања била је у правцу Трнаве на Мајевици у источној Босни. Преко Фрушке горе, босутских шума, Семберије, пратила нас је мала чета сремских партизана, а одговорни за нашу групу био је теренски радник Борђе Бошковић-Бата. На прелазу главне пруге и друма између Сремске Митровице и Шида имали смо наше прво ватрено крштење. У Трнави нас је прихватила Курјакова бригада и отада смо били прикључени већим партизанским формацијама. Тек после три месеца бављења на Мајевици и многих покушаја да се пребацимо до Врховног штаба, стигли смо у Јајце где је тада боравио Врховни штаб."

Известан број Београђана отишао је у пролеће 1944. у сремске партизане, а највише у Посавотамнавски НОП одред, преко везе у селу Прово код Шапца. У овом селу постојала је јака организација НОП-а која је одржавала канал са Сремом. Они су прихватили другове који су долазили из Поцерине, Мачве, Шапца или Београда, скривали их у селу и ноћу пребацивали чамцима у Срем. То су били: Новак Милошевић, Драгомир Баковић, свештеник — поп Драја, Илија Милошевић, Живојин Ружичић-Жика, звани Геро-Георгије, Борисав Мојсиловић, Мирко Војводић-Влада, избеглица, и други. У близини села се налази велика шума Орлача која се простире уз реку Саву, што је олакшавало неопажено прилажење реци и прелазак на другу обалу. Међу сарадницима НОП-а, који су много допринели да се ова веза успостави и одржи, била је и група граничара — избеглица из Славоније.

Новак Милошевић, сељак из села Прово, добијао је задатак од партијских и политичких руководстава и старешина Посавотамнавског НОП одреда да доводи људе из Београда у одред.

У везу са сарадницима НОП-а у Срему ступили су још у јесен 1942. године. Преко Николе Чанковића из Срема, који је пре рата радио у Дебрцу као опанчар. „Кад добијем адресе од Рада Кушића (команданта Посавотамнавског НОП одреда — н. а.) за људе у Београду — каже Новак Милошевић — ја узмем бланко објаве у среском начелству у Владимирцима од Живорада Ераковића, који је замењивао среског писара, и понесем у Београд и то су другови попуњавали да би могли излазити из града. Дођемо аутобусом до Дебрца и после они иду за мном у село, па их превозимо у Срем. Али имена се не сећам, нисмо их ни онда знали. А било их је из Београда, Мачве, Шапца, Поцерине. Међу онима које смо пребацили били су: Јанко Деклева, Србислав Живановић, Мила Црногорка и њен брат Гавра. Превезли смо их око стотину из Београда у Срем."

Новак и Илија Милошевић повремено су водили људе у село Купиново до „Наје", који је био председник Месног на-

родног ослободилачког одбора, или у Обреж код Пере Булаје. У највећем броју случајева чекала их је веза на левој обали Саве којој су предавали људе које су ноћу превозили. Веза је некада био неки Аца Шнајца, шнајдер, родом Славонац, избеглица, и неки „Дејка“, Живорад Јанковић. А долазили су и Никола Чанковић, Милан Степановић-Матроз, Живанић „Француз“ из сремског Грабовца и други.

Међу Београђанима који су преко овог канала отишли у Срем били су и: Петар Говановић-Секула, Бранислав-Бане Алексић, Никола Милановић и његов брат Миша, звани Миша Фандра, члан КПЈ, чији је бифе код Каленић-пијаце био партијски пункт.

Групу омладинаца из Београда — са Звездаре, у сремске партизане преко канала у селу Прово одвео је Сава Анђелковић, обавештајни официр Посавотамнавског НОП одреда.

На дан 5. маја 1944. из Београда је у Срем пошла група у којој су били: Милица Цветић, службеник Среског суда у Београду, њена сестра Душанка Цветић, студент медицине, Душан Милошевић, службеник Општине града Београда и Јованка Милекић, ћак. Групу је водио Света Баслаћ. Према Миличином сећању, везу за одлазак у партизане дао им је Живојин-Жине Анђелковић, са којим га је упознала Љиља Кушић, сарадник НОП-а у Београду. Отац Јованке Милекић био је у заробљеништву, а Милица јој је била старалац, па ју је повела у партизане заједно са млађом сестром Душанком. Ишле су возом до Обреновца, без објаве, јер је тих дана због бомбардовања Београда више грађана одлазило без објаве у унутрашњост. У Обреновцу су узеле фијакер и пребациле се до неког села, одакле су пешице продужиле за село Прово, где су стигле истог дана, петог маја 1944. године. У току ноћи, сељаци, сарадници НОП-а, пребацили су их чамцима преко Саве и сутрадан су стигле у сремско село Обреж, где је био штаб Посавотамнавског НОП одреда. Увече су сазнале да удружене снаге непријатеља припремају офанзиву на партизане у том крају. Под притиском непријатеља партизани су се повукли у Обедску бару и 12. маја стигли до обале Саве, где су Немци заробили изванредан број новопридошлих бораца из Београда, међу којима су биле и Милица и њена сестра Душанка, док су Душана Милошевића Немци одмах по заробљавању стрељали. Заробљена је била и Јованка Милекић, која је тога дана била рањена у обе ноге. Све похватане Немци су прво отерали у Обреж. Одатле су Милицу и Душанку са једном мањом групом у којој су биле ученице из Београда Милена Пењин и Викторија Јанковић, пребацили у село Никинце а одатле у импровизиран логор код Руме. Са већим бројем похватаних мештана и партизана пребациване су у друге логоре, и на крају у Аусгрију на рад у фирму „Семперит“. Одатле су покушале да се пребаце у словеначке партизане, али су их Немци ухватили. Касније су Милица и Душанка замењене у Хрватској за заробљене немачке официре.

Канал преко Аде Циганлије и Бежаније успоставио је Срески комитет КПЈ Земуна преко људи са његове територије, који су радили у Бродоградилишту на Чукарици, и неких лаћара и рибара.

„Када сам се 1943. запослио у Бродоградилшту — каже Славко Шкопеља — од свог брата Марка и других радника у бродоковачком одељењу, већ другог дана сам добио Билтен Главног штаба Војводине, њихове новине и летке. Када сам се заинтересовао ко доноси тај илегални пропагандни материјал, браг ме је одвео до Цвеје Срдановића, мајстора у одељењу, који је истовремено био шеф над једном групом радника, а познавао је и мог оца. Њему сам отворено рекао да имам групу у граду с којом радим, да нам је полиција на трагу и да би многи желели да иду у партизане. Он ми је обећао и помоћ и после неколико дана упознао ме је са Жарком Ковачевићем званим Мали, који је, као и ја, био физички радник у Бродоградилшту. И њему сам изнео тешкоће у раду групе и жељу за одлазак у партизане. Мали је рекао да ће о томе обавестити вишу везу и после неколико дана рекао ми је да се моја група прикључи илегалном народноослободилачком одбору у Бежанији као подгрупа и да формирамо њен секретаријат у који смо ушли: ја (Славко Шкопеља, под надимком 'Ујка'), Алекса Батковић Доктор' и Никола Мандић 'Која'. Од Малог смо често добијали летке, билтене и листове 'Истина' и 'Слободна Војводина'. По налогу Малог скупљали смо марксистичке књиге, санитарски материјал, новац, велике количине соли и разне индустријске артикле потребне за партизане. У рад је било укључено више људи на Бановом брду и Чукарици, а Марко Павичић је држао групу сарадника НОП-а у Ватрогасној команди Београда.

Пребацивање људи, санитарског материјала, соли и другог из Београда у Срем вршио је својим чамцем Антон Бркић, а на штеку код Шест топола веза је била Олга Вучковић, код које смо одводили људе, односно односили материјал који је она предавала Бркићу, а он то све превозио на сремску страну.

Почетком 1944, у договору са Жарком Ковачевићем-Малим, требало је да се цела моја група са Чукарице, око 20 људи, пребаци у сремске партизане, али не код Аде Циганлије, већ код Умке, али се у томе није успело. Почетком фебруара одемо до села Остружнице. Целу ноћ смо чекали другове из Срема али им је неко украо чамац, па смо се вратили на Чукарицу. Двадесетог фебруара опет смо покушали. Са једном групом ја сам пошао чамцем од Шест топола, а Никола Мандић са једном групом од Чукарице. По договору је требало да се нађемо код горњег шпица Аде, али због топљења снега и велике воде нисмо могли веслати узводно, па нам и тај иокушај није успео.

После тога, убрзо су агенти Одељења специјалне полиције почели да хапсе чланове моје групе, гш су и мене ухапсили, али сам успео да им побегнем и пребацим се преко Саве кући Хасана Ибрахимовића, чија ми је жена, иначе Немица иореклом, превила повреде и ране које су ми ударцима задали агенти приликом хапшења. Одатле сам отишао у Бежанију кући Жарка Ковачевића-Малог, одакле сам колима исте вечери пребачен у село Јаково где сам се лечно око три недеље, а затим сам ступио у Посавотамнавски НОП одред под командом Рада Кушића."

На пребацивању Београђана у сремске партизане преко Аде Циганлије радили су и Урош Бибић, лаћар, који је станао између савских мостова у насељу преко пута Сајмишта и Милан Норковић-Брка, који је по налогу Среског комитета КПЈ Земун, дошао после бомбардовања из Земуна и на левој обали Саве преко пута Аде Мећице направио колибу где је боравио. Урошу и Брки у томе је помагао са својим чамцем један рибар кога су звали Јова.

Овим каналом је у Београд долазила и Вера Димитријевић, курир Покрајинског комитета КПЈ за Србију, и вратила се из Срема у Београд Јелена Поповић-Марица.

Преко ове везе отишло је из Београда на слободну територију Срема више другова, међу којима и дивизијски генерал бивше југословенске војске Боривоје Ристић са три сина и нећакињом.

Покрајински комитет КПЈ за Војводину је 18. јула 1944. депешом обавестио Врховни штаб НОВ и ПОЈ: „КОД нас се налази дивизијски генерал генералштабне струке Бора Ристић. Жели да иде до маршала Тита и прикључи се нашем покрету. Да ли да га шаљемо преко 11. корпуса. Има два синовца у одреду.“

Канал преко Белегиша — успоставила је ћелија КПЈ на Дорћолу коју су самоиницијативно створили комунисти из више ћелија, које су после многобројних хапшења и провала остале без својих „виших веза“. У овој дорћолској или дунавској ћелији, како су је звали њени чланови, били су: Јован Козомара, професор из Бањалуке, иначе избеглица а у току рата ухапшен и стрељан на Бањици; Стеван Змијанац, радник, електромеханичар, раније борац пожаревачког НОП одреда; Драгомир Стојадиновић, занатлија — пушкар; Чедо Зрнић, студент права, звани Шубараш; Драгомир Петровић звани Молер, студент права; Зага Петровић; Иван чије је презиме непознато, Тривун-Трива Шкрбић и други. Састанцима је присуствовао и Милош Мандарин-Црни за кога се сматрало да је стари члан Партије, од пре десет и више година. Секретар ове партијске ћелије, која није имала везе са МК КПЈ Београда и Покрајинским комитетом КПЈ за Србију, био је Марко Стевановић-Дугајлија, а после његовог хапшења 1944. године Стеван Змијанац.

Чланови ове партијске ћелије успоставили су везу са НОП-ом у Срему преко београдских рибара на Дорћолу. Рибари су, уредно снабдевани квислинишким и окупаторским исправама, легално пловили до Титела и Ечке по рибу а уз пут су свраћали у Белегнш и још нека сремска села на десној обали Дунава и тамо куповали сланину, маст и друге намирнице и све то препродавали по Београду чијих се око 253.000 становника тада врло тешко исхрањивало. Код Стевана Змијанца станао је рибар (алас) Немања Бијуковић који је такође купујући намирнице за шверц и црну берзу свраћао у Белегиш где је од сарадника НОП-а добијао и илегални, односно пропагандни партизански материјал, на који није обраћао посебну пажњу али га је давао на читање свом станодавцу. Змијанац је о томе обавестио остале чланове ћелије па су се договорили да Змијанац преко Бијуковића пребаци четири београдска илегалца до Белегиша, онако насле-

по. Другог излаза није било, јер је илегалцима полиција била на трагу, па су се крили у кругу фабрике „Шонда“ на обали Дунава која у току окупације није радила јер је била оштећена бомбардовањем. Чувар у фабрици био је Илија Равин, учесник октобарске револуције и стари комуниста. Он је станао у кругу фабрике која се налазила у солунској улици број два. Змијанац је по договору илегалце ноћу довео до купатила „Шангај“, чији је власник био Немањин брат Јован Бијуковић. Немањи је речено да су илегалци људи из Срема — избеглице који сада желе да се врате у свој крај. Са Немањом је пошао и Јаника Столник, рибар, власник моторног чамца којим су се и превезли до белегишког спруда, где су стигли пред зору и искрцали илегалце који су им превоз платили. Београђани су брзо стигли до сеоске страже и Миланка Суботића-Ветра задуженог за прихватање илегалца, који су, будући да су били непознати и без исправа, испитани и саслушани и кроз то проверавани да се не ради о убаченим непријатељским шпијунима.

Убрзо је пребачена и друга група београдских илегалца на исти начин, али је Немања Бијуковић, рибар, нешто посумњао у њих и то рекао Змијанцу, па је трећу групу у лето 1942. године пребацио Јаника Столник, на кога је Илија Равин указао као на симпатезера НОП-а.

Због искрелих тешкоћа око пребацивања, а да би се ухватила директна веза са сарадницима НОП-а у Белегишу, уместо болесног Змијанца у Белегиш је са рибарима отишао Милош Мандарин-Црни. Он се у кући Миле Станисављевића-Јане састао са Миланком Суботићем-Ветром и Боком Белановићем-Зумбулом, задуженим за пријем, смештај и исхрану илегалца у Белегишу и њихово отпремање у сремске партизане. Они су били у вези и радили по налогу секретара партијске ћелије у селу Срегенија Зоркића-Дпнга, а касније Драгутина Савина-Грише. На састанку су детаљно размотрена сва питања око организације и пребацивања илегалца, санитетског, пропагандног и другог материјала из Београда у Белегиш, и обратно. Поред добијених упутстава за даљи рад Мандарин је добио и понео мању количину пропагандног материјала који је касније добијан у већим количинама, а који су сарадници НОП-а у Београду прорађивали и давали другим људима на читање.

Без рибара није било могуће организовати и одржавати овај канал, па се у договору са Змијанцем и Лазаром Петровићем Милош Мандарин-Црни посебно заложио да придобије што већи број рибара за сарадњу са НОП-ом, што му полази за руком и другом половином 1942. и током 1943. сарадници НОП-а постају рибари: браћа Столник Јаника и Андрија, власници моторног чамца „Петерс“; Немања Бијуковић, Бура Брајковић-Црни; Мита Николић-Лињак; Стева Балатинац — Бура Бели, чика Марко „Дивџан“; Дамњан Ибровић, власник моторног чамца „Шиља“; Аца Милутиновић-Јарац; Алекса Охременко, Драгн Мандић, власник мотерног чамца „Вук“ и други.

Укључивањем у НОП власника купатила „Шангај“ и „Дубровник“ на Дунаву, Јове Бијуковића-Шангајца и Томе Николајевића-Кљаке, олакшано је пребацивање илегалца и сарад-

ника НОП-а из града до Дунава, јер су могли да се скривају по кабинама купатила до мрака, односно укрцавања у чамце. Даљим радом обухваћено је још неколико рибара, који су радили на пребацавању Београђана у партизане.

„V јесен 1942. године“ — пишу у својим сећањима Милош Мандарин и Никола Станисављевић — „долази до формирања прве групе рибара за пребацавање разног техничког и санитарског материјала и људи из Београда до Белегиша, у којој су били: Мита Николић — Мали Мита, Бура Балетинац, Аца Милутиновић и Немања Бижуковић.

Материјал, као и другови, пребацивани су из Београда у прво време обичним рибарским чамцима Дунавом до Белегиша, а касније моторним чамцима. Овај канал је био камуфлиран на тај начин што су чамци у којима су транспортовани материјал и другови имао, као и обично, изглед рибарских чамаца, који су великим баркама ишли уз воду по рибу. У овакве барке смешгало се 5—6 другова који су са собом носили оружје или разни материјал: радио-апарате на батерије, санитарски и други технички материјал. Мимо ових барки пролазили су моторни чамци немачке речне полиције, али нису примећивали ништа сумњиво.

Путовало се од Београда обично банатском страном до иза Земуна, затим сремском до Нових и Старих Бановаца, где се због усташких гнезда морало прелазити на банатску страну све до Кишваре наспрам Белегиша, када се опет прелазило на сремску страну и материјал и људи искрцавани на белегишки спруд.

Белегиш је тада био полуослобођена територија. У свему, овим путем 1943. године је пребачено у Срем: неколико десетина радио-апарата, велике количине санитарског материјала, једна емисиона радио-станица, једна серија калуца за ливење нагазних бомби и мина, материјал за ручне бомбе, једна мала штампарија, хартија, боје и слова, нешто лаког аутоматског оружја и одела.

Током 1943. године у сремске партизане пребачено је око 300 другова и другарица овим каналом, обичним и моторним чамцима.

Пошто се ова веза организовала и учврстила, придобијени су за рад и нови другови, који су располагали својим моторним чамцима, а то су: Мита Николић, Бура Балетинац, Јаника и Андрија Столник, Дамњан Иброчић, Бура Брајковић звану Бура Црни и други.

Међутим, чамцима су материјал и људе пребацивали и веслали на руке: чика Марко, Славко Брзак и чика Јова Николић. Ова тројица су на руке веслали и чамцем превозили највише само у хитним случајевима, када није било мотора на располагању а неки илегалци или неки материјал требао је хигно да се достави у Срем."

Истовремено са успостављањем везе Мандарин, Змијанац и остали чланови дунавске ћелије и други сарадници НОП-а које су они држали на вези стварају нове групе сарадника НОП-а и организују прикупљање прилога, санитарског и другог материјала, као и оружја, и прикупљање људи ради упућивања у сремске партизане. Стеван Змијанац је био у пар-

тијској ћелији задужен за везу са Сремом, али је често био болестан па је главне послове око организације и одржавања канала водио Милош Мандарин-Црни који је посебну пажњу посвећивао придобијању и организовању рибара.

Упорним даноноћним радом створене су бројне групе сарадника и симпатизера НОП-а, којих је према сећању неких активиста било око петнаест. Њима је било обухваћено на стотине симпатизера и сарадника НОП-а са подручја целог града, али претежно са Дорћола. Тривун Шкрбић је у својој групи имао преко 30 људи, међу којима је било доста избеглица из Босне; репепте за набавку санитетског материјала добијао је од лекара Илије Станишића, кога су у лето 1944. заклали четници ДМ; Илија Равин, чувар у фабрици „Шонда“ чувао је илегалце који су се склањали од полицијских прогона и тако олакшавао њихово пребацивање у Срем; Фердинанд Бачанин је држао на вези више људи, међу којима су били Драган Михајловић, Трипко Буха и други; у групи Грегора Херцега били су: Јован Бркић, Алекса Белић, Драги Дуновић, Милош Урбатовић и други, Михајило Ерцег, ливац имао је своју групу; жена Грегора Херцега Катарина у групи је имала Јозу Конту, Петра Ристића и друге; Лаза Петровић је држао на вези Буру Петровића, Слободана Миловановића, Николу Јовановића, Живка Винчића, Владу Лавренчића и друге итд.

Сараднике НОП-а у Београду, које је окупила и њихов рад организовала партијска ћелија на Дорћолу и успоставила и одржавала канал са Белегишом — другови из Срема су звали „сремска илегална група“, мада је ова група слала неке људе и нешто материјала и у друге одреде у Србији.

Од пропагандног материјала добијеног из Срема Лаза Петровић је правио избор, највише из „Истине“, и то односио Слободану Миловановићу у Хаци-Томиној улици број 7, који је на машини умножавао летке и до 100 примерака; већи део давао је Лази за потребе осталих група, а мањи задржавао и растурао по кафани свог оца и по другим местима. Пошто је имао две машине, Слободан је једну дао да се однесе у Белегиш.

Опремање ливнице V Белегишу углавном је извршила дорћолска група у Београду. Сретеније Зоркић-Динга, члан КПЈ из Белегиша је са групом сарадника из овог села организовао изградњу ове партизанске фабрике мина и бомби. На ту идеју дошао је јула 1943. на пустари Бенковац крај Фрушке горе, када су борци 3. војвођанске бригаде из својих бацача испалили последње мине на непријатеља, па се поставио проблем како доћи до нових мина. Зоркић, који се ту налазио са диверзантском четом, предложио је команданту бригаде Дулету Митићу да у Белегишу организује фабрику за производњу мина, што је командант прихватио. Зоркић је одмах са Лазом Петровићем, Фрањом Синчићем, Заретом Алексићем, Бранком Вучићем, Давидом Грбићем, Козаком и Станком Лучићем кренуо за Белегиш где је договорено да се фабрика прави на обали Дунава између Белегиша и Сурдука. Како је требало набавити кокс, ливачки песак, графитне лонце, шамотне цигле и други материјал, Фрања је писао својим друговима који су радили у Земуну код неког Пантелића, где

је било изгледа да се тај материјал набави, али је био велики проблем како све то допремити из Земуна.

Онда су другови из Белегиша затражили помоћ од сремске илегалне групе у Београду, који су под руководством Милоша Мандарина-Црног одмах прихватили да тај задатак што успешније обаве. Аца Милутиновић је из електричне централе у Београду прибавио графитне лонце за топљење од 30 до 100 кг лива, а Бура Брајковић-Црни набавио је 1.000 комада опеке за зидање шамотне пећи. Кокс су прибавили Михаило Бањац и Боривоје Лишић, чланови Ацине групе, који су радили на истовару кокса за електричну централу на Дунаву. Превоз чамцима обављали су Буро Брајковић-Црни и Немања Бијуковић. Сарадници НОП-а у Београду су за потребе ливнице превезли око 20 тона кокса, који је највећим делом био украден са шлепова на Дунаву, а по потреби и купован. Неколико кубика ливачког песка за потребе ливнице превезли су из села Ритопека код Гроцке Бура Балетинац-Бели и Мита Николић; они су превозили и рамове за калупе које је у београдској ливници „Југ“ набавио Аца Милутиновић. Претходно је то Будимир Буквић, кочијаш, иначе инвалид без руке, превезао у круг фабрике „Шонда“ код Илије Равина, одакле су калупи пребачени до Дунава и утоварени у чамац. Због непријатељске блокаде Белегиша, калупи тешки око 2000 кг истоварени су на белегишки спруд. После неколико дана, Мита и Бура с муком су успели да их пронађу због велике воде која је тих дана нашла.

Сав тај материјал нревожен је скоро два месеца од Београда, и то ноћу, и све је обављено успешно захваљујући великој сналажљивости и довитљивости свих људи који су на томе радили, а посебно рибара који су материјал превозили.

Ливница, односно партизанска фабрика оружја, почела је са радом у јесен 1943. године. У почетку је дневно прављено по 5—6 бомби, које су биле сличне „крагујевчанкама“, а касније и по 25 бомби и 6 мина за бацаче. Урађено је и неколико мина за минирање непријатељских бродова на Дунаву. Фабрика је успешно радила и непријатељ, иако је за њу знао, није успео да је пронађе и уништи.

Набавку штампарије за потребе НОП-а Војводине, извршила је дорђолска партијска организација у Београду. О томе Драгутин Савин-Грнша, тада секретар ћелије КПЈ у Белегишу, каже: „Илегална војвођанска штампа јако популарна у народу, била је много тражена, али је она штампана у малом броју примерака, на обичној писаћој машини и умножавана на шапирографу, па није задовољавала све веће потребе за њом. Зато је ПК КПЈ за Војводину одлучио да набави праву штампарију која би могла штампати новине у већем тиражу и задовољити растућу потражњу. Друг Жарко — Јован Веселинов, тада секретар ПК КПЈ у једном разговору поменуо је потребу проучавања могућности набавке једне праве штампарије. Тај задатак добили смо: Златоје Мали-Крста, тадашњи секретар СК КПЈ за срез Стара Пазова, и ја као секретар партијске ћелије у Белегишу. Набавка једне такве штампарије била је врло тешка. Блокада села, сталне присмотре фашистичких агената и сурови фашистички терор, све је то веома компликовало извршење оваквог подухвата. Штампарија се

једино могла набавити у Београду или Земуну, а м^осно пребацивање у Белегиш или Сурдук било је скопчано са великим ризиком и за то су били погребни проверени другови из Београда или Земуна. Дао сам предлог да се то набави преко другова из Београда, јер су они и дотле доносили, односно пребацивали разни материјал који се тешко могао набавити. Тако је овим путем из Београда у Белегиш до августа 1943. пребачено преко 200 другова из Београда у сремске партизане.

У тој груп Београђана запажено је неколико другова који су се највише истакли у доношењу поменутог материјала. Они су својим залагањем давали гаранције за веће акције и набавке. Највише се истицао Милош Мандарин, обалски радник. Све се ово ималш уј виду пре него што им се поставио задатак набавке штампарије. Пошто сам до тада био у директној вези са Милошем Мандарином и његовим друговима, разговарао сам са двојицом Милошевих другова и предложио им да извиде могућност око куповине једне такве машине за штампарију. Другови Бура Брајковић-Црни и Немања Бијуковић по одласку из Белегиша у Београд обавестили су Милоша Мандарина о добијеном задатку. Није иотрајало ни десетак дана, а они су ме обавестили да штампарију могу набавити. Рекли су да је друг Аца Милутиновић-Јарац већ у преговорима са власником и да за набавку штампарије треба набавити динаре, јер куне у Београду нису примане. Одмах сам обавестио друга Крсту који је донео 120.000 динара, и друговима из Београда дао иедесет као капару. Када је послата цела сума и 200 кг брашна, Аца Милутиновић-Јарац је лично купио 'тигл' машину од Андрије Бољшакова, власника штампарије 'Слово' у Београду, са објашњењем да је то за једног штампара у Шапцу. Мандарин је са кочијашем Будимиром Буквићем /'гигл' пребацио у магацин фабрике 'Шонда' код сигурног Илије Равина, где је остала десетак дана. Мандарин се са Ацом и осталим друговима договорио да се 'тигл' расклопи и, под изговором код Немаца да је то старо гвожђе које се вози у железару у Смедереву, пребаци до Белегиша, што су и урадили рибари Брајковић, Бијуковић и Јаника Столник. Они су чамцима, дању, пошли низ Дунав, тобоже за Смедерево, а када су прошли дунавски мост, вратили су се возећи левом обалом Дунава до Кишваре наспрам Белегиша, где су прешли на десну обалу и на белегишком спруду у поподневним часовима првом половином септембра 1943. истоварили штампарску машину коју су иреузели сарадници НОП-а из Белегиша и однели је на одређено место за рад штампарије између Белегиша и Сурдука.

Набавку слова за рад штампарије Милош Мандарин је поверио Бранку Велимировићу, типографском раднику који је радио у штампарији квислиншког листа 'Ново време', јер је он имао велику групу сарадника НОП-а, у којој су били: Вукашин Крстић, Бошко Велимировић, Стева Јовановић, Вукашин Костић, словослагач, Андрија Крахељ, словослагач, Рада Албулов, штампар и власник штампарије у Далматинској улици, Михајло Нешић звани Главоња, цинкограф, Радмила Бизетић, коректор, Нестор Суботић, помоћни радник, Пера Јосимовић, металски радник и други. Са Вукашином Кости-

ћем, Бошком Велимировићем и Стевом Јовановићем, Бранко је износио слова из штампарије 'Новог времена'. Како је требало много слова а постојала је опасност да буду откривени, то је у договору са Мандарином од власника штампарије 'Давидовић' за добру цену Бранко купио триста кг слова, опет под изговором да то чини за Милана Илића, штампара у Шапцу.

Бранко је организовао и набавку боје за штампарију и другог материјала неопходног за рад, док је остали материјал и линије, што се није могло купити, износио из штампарије 'Новог времена' са својим друговима до његове куће у Далматинској број 11. Хартију за штампарију која се могла добити само уз требовање Бранко и Нестор Суботић украли су из магацина немачког листа 'Донауцаитунг'. Сав прибављен материјал — слова, боја, хартија и друго, као и 'тигл', пребачени су до фабрике 'Шонда' код Илије Равина, а одатле чамцима превезени до Белегиша.

Упоредо са набавком штампарије и материјала за њен рад, иод непосредним руководством и надзором Јована Веселинова-Жарка, секретара ПК КПЈ за Војводину, одабрано је и место и штампарија је смештена на салашу Мите Шушњара између Белегиша, Сурдука и Нових Карловаца, где је слуга био Славко Бајић, звани деда Флекица. Штампарија ПК КПЈ за Војводину одмах је почела са радом, и већ првог новембра 1943. изашао је први број листа 'Наша борба', органа КПЈ за Војводину и проглас посвећен годишњици октобарске револуције.

Набавка штампарске машине и осталих средстава за рад штампарије био је велики успех сарадника НОП-а у Београду и веома значајна помоћ ПК и НОП-у Војводине."

Новембра 1943. Немци су блокирали обалу Дунава на Дорћолу и похапсили све рибаре и друга лица која су затекли. Убрзо после саслушања пустили су све осим рибара Буре Брајковића и Дамњана Ибровића. Њих двојицу су претукли и Бура је издахнуо под батинама, а Дамњан је спроведен у концентрациони логор. Он је успео да јави друговима да их је провалио неки човек кога су превезли, а касније је ухваћен као партизан. Они су признали да су га превозили, али за паре, и да нису знали куда иде, али то их није спасло. После хапшења и страдања Бура и Дамњана, у партизане у Срему отишли су рибари Мита Николић, Бура Балетинац, Јаника Столник, чика Марко „Дивџан" и Славко Брзак.

Чим се у пролеће 1944. отопио лед настављено је са пребацивањем Београђана и материјала за Белегиш. Како је прилив био све већи, са постојећим бројем моторних и обичних чамаца било је немогуће превести до Белегиша све оне који су из града хтели у партизане. А и окупаторска и квислиншка контрола на Дунаву била је све јача. Због тога су људи пребацивани дању на леву обалу Дунава у Панчевачки рит. Одатле су ноћу кроз њиве и шуме Рита ишли пешице до малог насеља Кишвара, где је пункт држао Бока Јазић-Бокалица. Одатле су их Белегишани превозили у своје село.

У току лета, другови који су одлазили у партизане долазили су на обалу Дунава и купајући се чекали рибаре да их превезу на банатску страну, где је иначе било забрањено ис-

Крцавање без дозволе. Зато су их рибари узимали у Чамце као куиаче да их провозају по Дунаву, али су са собом носили одело. Када би дотпли на леву обалу брзо би их искрцали, а затим су рибари правили велики лук до панчевачког моста, па долазили до дорћолске обале и ту прихватили нове другове и тако су радили док их све не пребаце. Најлакше је било за време узбуна због бомбардовања. Тада су илегалци истрчавали из кабина купатила „Шангај" и „Дубровник" и улетали у чамце где су их спремни рибари одмах прихватили и пребацивали до Панчевачког рита.

Поред Мандарина, Станисављевића и Андрије Јејчића, на пребацивању људи у Рит радили су и Владимир Бајић, Пера Милановић, Иван Ботужић, Тома Николајевић и Момчило Бијуковић. Они су по цео дан превозили другове на банатску страну, а последњи би прешао Милош Мандарин-Црни са Розом Кунцингер, званом „Швабица", која је била сарадник НОП-а; по народности је била Немица, а удата за Србина. У случају сусрета са немачком полицијом Роза је требало да каже да су ти људи избеглице од бомбардовања Београда, или да иду да обављају пољопривредне радове. Иако је кретање банатском страном вршено ноћу, понекад је долазило до пушарања са немачком полицијом, али без последица.

Преко Панчевачког рита је у току 1944. године пребачено око 15 група у којима је понекад било по 10—15 људи. Међу њима су били Сава Јоргић, Јазар Тешић, Миле Миљуш, Бура Миљуш, Миле Богдановић, боксерски тренер, Никола Николић, боксер, Павле Маслић, часовничар, Фердинанд Бачанин и други.

Повремено су настајале тешкоће и прекиди у раду канала преко Дунава, па су Милош Мандарин-Црни и Стеван Змијанац организовали пребацивање Београђана у Срем и возом. То је ишло преко Драге Новаковића, железничара, који је од Мандарина, Бачанина и других сарадника примао по једног или два илегалца у некој кафани код хотела „Праг". За прелазак у Срем, односно НДХ, они су имали пропуснице добијене од паробродске полиције, што је срећивао сарадник НОП-а Марковић. Прихваћене илегалце Новаковић је одводио на београдску железничку станицу и тамо их кришом укрцавао у теретне вагоне. По доласку на железничку станицу Батајница у Срему, где му је у близини била и кућа, он их је искрцавао и упућивао својој кући, где их је његова жена прихватала и слала даље за Војку, где су добијали везу за партизанске јединице.

Преко Алексе Охрименка успоставио је везу са дорћолском групом и генерал бивше ј. в. Милосављевић. Када је добијена сагласност Главног штаба НОВ и ПО Војводине да може поћи, он је пребачен у Земун, јер је канал на Дунаву био у прекиду. Из Земуна је колима превезен на слободну територију Срема.

У Срем су одлазили и разни стручњаци: лекари, инжењери, техничари, квалификовани радници, занатлије и други. Овим каналом пребачени су у Срем и хирург др Бура Прикелмајер, лекар Окружног суда за осигурање радника, др Мика Јовановић, лекар истог уреда, др Вера Живковић, др Љуба Рашовић и ветеринар Слободан Добричић. Ови лекари са

својим инструментама и још неки интелектуалци, као што су били Спаса и Јоца Бугарски, одвезени су до Белегиша великим моторним чамцем Јована Рајша, фолксдојчера из Панчева.

Бројни сарадници НОП-а у Крњачи држали су везу са сарадницима НОП-а у Београду и Панчеву, прикупљали санитарски и други материјал и све то упућивали преко Дунава у сремске партизане. Међу сарадницима НОП-а у Београду, који су прешли у Крњачу, био је и Шћепан Матијашевић. Он је са групом избеглица из бачког села Жедника дошао 1941. у Београд, где се повезао са скојевском организацијом на Врачару чији је секретар био Јаков Живановић, кога је он заменио крајем исте године. На вези је држао групу избеглица из Јике, који су се после неколико месеци вратили на свој терен и укључили у НОВ, а такође и другу групу избеглица из Жедника и других места, међу којима су били: Драго Шашић, Буро Катућ, Славко Вукосав и други, као и Мићо Батиница и Душан Никчевић, који су отишли у партизанске јединице у Србији. После хапшења од стране специјалне полиције и пуштања из затвора, Матијашевић је отишао у Крњачу и преко Јове Шакића се повезао са комунистима и сарадницима НОП-а у том месту, добивши задатак да ради међу избеглицама којих је у Панчевачком риту било доста.

Из Београда су у Крњачу из његове групе дошли и Драго Шашић, Буро Катић, Станко Радовић, Урош Кусовац и други, одакле су се пребацили у Срем. Преко Шпире Вукоја и Селимира Михаиловића, који су радили у расаднику Панчевачког рита, добијене су пропуснице за одлазак у Срем, па су тако касније и они отишли у партизане.

Током 1943. и 1944. из Крњаче је неколико група пребачено у сремске партизане. Овим каналом пребачено је и неколико десетина Београђана и Панчеваца у Срем.

„Већ четири недеље немамо никакве званичне везе са Србијом — писао је Покрајински комитет КПЈ за Војводину, 20. септембра 1944. године, Централном комитету КПЈ. — Све наоружане Србијанце (Посавотамнавски НОП одред) пребацили смо у Србију. Око двеста је прешло преко Саве и одатле ће ићи према Космају ближе Смедереву, где је главна база Космајског одреда. Једну групу од сто двадесет људи пребацили смо преко Баната. С том групом је и енглеска мисија. Споразумели смо се да одржавамо сталну везу и преко Баната и преко Срема, али се другови до данас нису јавили.

С Београдом имамо неколико незваничних веза преко којих долазе људи за одред.

Многи долазе преко приватних веза."

Тако је у току НОР-а, све до ослобођења Београда и Земуна, везама и каналима преко Земуна, Белегиша, Аде Циганлије, Умке, Пећана, Остружнице и Јакова, Скеле, Прова, Крњаче и на други начин, пребачено у партизанске јединице Срема преко 3000 Београђана, више радио-апарата, једна радио-станица, знатне количине санитарског и другог материјала, као и техничких средстава и осталог што је било потребно за оснивање и рад партизанске фабрике оружја у Белегишу и штампарије Покрајинског комитета КПЈ за Војводину.

Посавскотамнавски народноослободилачки партизански одред. У источној Босни 7. фебруара 1944. паредбом штаба 16. војвођанске НОУ дивизије, од дотадашње Мачванске чете формиран је (обновљен) Мачвански НОП одред, у коме је тада било и неколико Београђана.

Штаб дивизије, уочавајући значај Срема као везе за прикупљање и мобилизацију нових бораца из северне Србије (Мачве, Подриња, Поцерине, Посаво-Тамнаве и Београда), предложио је Главном штабу НОВ и ПО Војводине да се у доњем Срему формира јединица која ће радити на испуњењу овог задатка.

Главни штаб НОВ и ПО Војводине прихватио је овај предлог и предлог политичких руководилаца из Западне Србије да Раде Кушић буде руководилац те будуће јединице.

Са целом акцијом био је сагласан и Врховни штаб НОВ и ПОЈ.

Крајем марта, са групом од око 10 бораца Мачванског НОП одреда и војно-политичких руководилаца, Раде Кушић се пребацио из источне Босне у Срем, и 3. априла стигао у село Обреж код Обедске баре, са задатком да на том простору организује долазак и прихват бораца из северне Србије и Београда, да од њих формира Посавотамнавски НОП одред и да се после тога пребаци у Србију на терен Посаво-тамнаве, због чега је одред и добио такав назив.

Главни штаб НОВ и ПО Војводине је 27. марта 1944. јавио штабу 1. сремског НОП одреда и Команди сремског подручја да „другу Раде Кушићу и његовој групи бораца . . . у вези са његовим важним задатком“ изађу у сусрет и пруже помоћ.

Од људства које је дошло из источне Босне и Србијанаца који су пристигли из сремских партизанских јединица, већ 6. априла 1944. у Обрежу је формирана 4. чета Мачванског НОП одреда.

Раде Кушић је одмах послао неколико бораца (Раденка Поповића, Живојина-Жинета и Саву Анђелковића, Свету Баслаћа и друге), преко Саве у северну Србију, Београд и Земун да, користећи постојеће и стварајући нове канале (Прово, Пећани, Остружница, Ада Циганлија, Земун), појачају пребацивање људства у Срем ради бржег формирања одреда.

И резултати нису изостали. Већ крајем априла, од око стотину нових бораца, формиран је 1. батаљон Посавотамнавског НОП одреда.

За време немачке офанзиве на партизане у овом делу Срема, маја 1944. погинуло је или заробљено више нових и ненаоружаних бораца, а батаљон се пребацио на Фрушку гору. После завршене немачке офанзиве, другом половином маја, 1. батаљон се вратио у рејон Обрежа и наставио да прикупља људство, пре свега из Земуна и Београда.

У току јуна од присиглих бораца формиран је и 2. батаљон, као и штаб Посавотамнавског НОП одреда.

Командант одреда био је Раде Кушић, а политички комесар Блажо Радуновић.

Команданг 1. батаљона био је Раденко Поповић, политички комесар Бранко Обрадовић-Доктор, заменик команданта Милан Трнавац, а заменик комесара Петар Јовановић-Секула.

КомандаНт 2. батаљона био је Воја Николић, политички комесар Јела Стојановић, референт санитета Нада Петровић-Мира, а командири чета су били: Обрад Прибић, Пегар Дебелић и Јордан Стојковић-Лаћар.

Због појачаних непријатељских напада одред се пребацио на Фрушку гору, одакле се после неколико дана вратио у доњи Срем и обезбеђивао аеродром у Карловчићу, где су савезнички авиони допремали оружје, муницију и опрему.

Одред је извео више акција и водио неколико вишедневних борби против Немаца, Усташа и четника ДМ, као на сашу Бугарског и код Прогара и Купинова.

Преко ПК КПЈ за Србију успостављена је веза са Окружним комитетом КПЈ за округ младеновачки на Космају, где је одред требало да се пребаци форсирајући реку Саву.

При штабу одреда била је и енглеска војна мисија, преко које је обезбеђено допремање оружја и опреме, па су борци имали нову енглеску одећу и обућу, као и наоружање.

Одред укупне јачине око 500 бораца, углавном Београђана и Земунца био је тако организован да је у сваком батаљону било по три пешадијске и једна диверзантска чета са по 50, и вод за обезбеђење јачине 20 људи. Пешадијске чете имале су по два пешадијска и вод аутоматичара, а диверзантска чета је имала водове: за борбу против тенкова, за минирање, разминирање и кидање веза.

После опсежних припрема и бројних тешкоћа, 1. батаљон се преко Саве код Остружнице пребацио на Космај ноћу 24/25. августа. Због отпора Недићевих граничара, 2. батаљон и штаб одреда пребацили су се преко Дунава у Банат, а после неколико дана поново су форсирали Дунав код Гроцке (Брестовика) и прешли у Подунавље, где су се састали са борцима Космајског НОП одреда.

Први батаљон ушао је у састав 2. шумадијске, тада већ формиране бригаде, а од 2. батаљона Посавотамнавског НОП одреда и бораца Космајског НОП одреда средином септембра је, у селу Силевцу, формирана Космајска НО бригада, која је после неколико дана преименована у 22. српску НО бригаду.

За команданта Космајске бригаде постављен је Иван Стефановић-Срба, догађашњи командант Космајског НОП одреда, а за политичког комесара и заменика комесара Блажо Радуновић и Раде Кушић, дотадашњи руководиоци Посавотамнавског НОП одреда.

ШЕСТИ БЕОГРАДСКИ БАТАЉОН

540

Београђани су учествовали у народноослободилачком рату и борили се у разним јединицама НОВ и ПОЈ, али само 6. београдски батаљон Прве пролетерске НОУ бригаде носи име њиховог града.

Ова јединица настала је од 2. посавске чете Космајско-посавског НОП одреда, а формирана је 29. јула 1941. године у посавском селу Баљевцу. Када је 31. јула исте године формиран посебан Посавски НОП одред, ова чета је ушла у његов састав, а другом половином септембра преформирана је у 2. батаљон одреда. Оперативно подручје ове чете, односно батаљона, простирало се источно од доњег тока Колубаре и Степојевца према Сави, Умци, Липовичкој шуми и Београду. То је била територија бившег среза посавског, а делом и врачарског, односно Београдске посавине, па је због дејствовања на овом терену и према Београду овај батаљон временом почео бити називан и Београдски, да би то његовим уласком у састав Прве пролетерске бригаде било и озваничено.

У Баљевцу је, приликом формирања чете, четрнаесторо бораца положило заклетву пред чланом Главног штаба Србије Филипом-Фићом Кљајићем, командантом одреда Кочом Поповићем и политичким комесаром одреда Бором Марковићем. Командир чете био је Срећко Петровић, а политички комесар Раде Тадић. Убрзо после формирања, 2. посавска чета извела је акцију у селу Конатицама, у којој је погинуо њен политички комесар. Почетком августа за новог командира чете постављен је Бошко Марковић, а за политичког комесара Добривоје Цекић. У септембру је за командира постављен Миладин Ивановић, а за политичког комесара Иван Вондрачек-Вањка, кога је убрзо заменио Љубомир Живковић — Љупче Шпанац. Бројно стање чете из дана у дан се повећавало пристизањем нових бораца са терена и из Београда, и крајем августа у чети је било око 100 људи.

До средине септембра у свим општинама, сем у среском месту Умци, попаљене су општинске архиве и забрањен рад њиховим управама, уништене су књиге вршаја и најурени контролори са вршалица, разоружане жандармеријске станице, порушени телефонски стубови и исечене телефонске линије, прекидан је електрични далековод Вреоци—Макиш—Београд и прекопавани путеви. Трећег августа борци чете извршили су први напад на једно немачко возило на друму Београд—Лазаревац, а 5. августа убијен је први немачки војник на овом терену, па би 19. августа у шуми Дубоко код Умке

један вод чете сачекао колону немачких возила и у краћој борби непријатељу нанео губитке.

Почетком септембра 2. чета је са Космајским НОП одредом учествовала у извођењу диверзије на железничкој станици Раља, на прузи Београд—Ниш. Средином септембра 2. вод чете онеспособио је железничку пругу Београд—Обреновац код Мале Моштанице, што је касније учињено више пута. У краткој и жестокој борби 12. септембра једна десетина 1. вода је у Мељаку нанела губитке одреду недићеваца. У другој половини септембра 2. чета је потиснула немачку посаду из фабрике оружја у Баричу и њена постројења делом оштетила и онеспособила, и у садејству са осталим четама одреда учествовала у блокади квислиншког гарнизона у Обреновцу, после чега се са свог терена преко Колубаре пребацила у село Бргуле у Тамнави. Ту је, по наређењу штаба Посавског НОП одреда, 2. чета преформирана у 2. батаљон, а команда чете је преименована у команду 2. батаљона.

Средином септембра, на иницијативу партијске организације са Чукарице и по одобрењу Месног комитета КПЈ за Београд, у шуми код Остружнице формирана је партизанска чета, чије су језгро чинили радници из овог дела Београда. Чета се прво називала Чукаричка, а потом Осгужничка, да би крајем месеца ушла у састав 2. (Београдског) батаљона као његова 4. чета. Четом је командовао Сениша Николајевић, интендантски поручник бивше југословенске војске, а политички комесар је био Бранко Цветковић, железнички службеник, обојица из Београда. У октобру чета је имала око 60 бораца.

Крајем септембра из Космајског НОП одреда гхрекомандовани су у 2. (Београдски) батаљон др Бура Мештровић, хирург и шпански борац који је руководио санитетом и организовао батаљонску болницу V којој су вршене и хирушке интервенције, и Вера Црвенчанин, која је организовала културно-просветну активност и рад са женама.

За даљи развој 2. (Београдског) батаљона значајно је било саветовање 23 његова члана, које је одржано 28. септембра у једној шуми између Баљевца и Вранића, на коме је разматрана општа ситуација у батаљону и одлучено да се појачају дисциплина, будност и идејнополитички рад и у четама и у народу.

После овог саветовања повећана је целокупна активност батаљона, свакодневно су вршене разне акције, а између акција одржавани су састанци, митинзи, зборови и даване приредбе.

И поред великог прилива нових бораца, извршена је и делимична мобилизација, па је првом половином октобра у 2. (Београдском) батаљону било 645 партизана, од тога сељака 373, радника 172, сеоских занатлија 66, интелектуалаца 24 и војника 10. Људство је било наоружано пушкама, имало је око 250 бомби и 9 пушкомитраљеза.

Посебно значајна активност батаљона састојала се у образовању народноослободилачких одбора у већини села Бео-

градске посаvine, који су нреузели организовање смештаја и исхране партизана, бригу о рањеницима, прикупљање одеће, обуће, резерви хране и војне опреме, борбу против пете колоне и црне берзе, прекопавање путева, суђење за мање кривице у грађанским споровима и друге послове локалне власти.

До половине октобра 2. (Београдски) батаљон је на својој територији, уз широку подршку грађана организованих преко народноослободилачких одбора, повећао своје бројно стање, паралисао друмски, а делом и железнички саобраћај, и уништио телефонске линије. У ноћи између 6. и 7. октобра извршена је успешна акција на железничкој станици Железник. Том приликом станица је онеспособљена и уништена је неколико локомотива од стране 4. чете, која је истог дана у Липовачкој шуми водила успешну борбу против немачких трупа које су дошле из Београда.

Због више успешних акција на прилазима Београду, 11. октобра јаке квислиншке снаге (полиција и недићевци) под командом управника града Београда Драгог Јовановића и уз подршку Немаца нападе су 4. чету и делове 3. чете у Липовичкој шуми, али нису успели да продру даље на територију Београдске посаvine која је била ослобођена.

Између 13. и 30. октобра делови немачког 125. ојачаног пешадијског пука су, као казнена експедиција, упали на слободну територију Београдске посаvine и убили око 400 људи, запалили 9 села, извршили масовну пљачку и ухапсили неколико стотина грађана.

У тешким борбама против немачких трупа, недићеваца и четника Косте Пећанца код Степојевца, Конатица, у Лесковцу, Баћевцу, Великом Борку и Барајеву, 2. (Београдски) батаљон био је принуђен да се повуче на територију Космаја, са преполовљеним људством, јер је под утицајем немачких злочина, рођака и непријатељске пропаганде његове редове само у току неколико дана и ноћи напустило око 300 бораца, углавном мобилисаних, па је штаб батаљона извршио неопходну реорганизацију чета и водова и измене у њиховом руководству.

На подручју Космаја, заједно са Космајским НОП одредом, 2. (Београдски) батаљон је водио борбе против удружених квислиншких снага у Манићу, Дрлупи и Кораћици, а 16. новембра, после договора штабова, обе јединице су кренуле дубље у Шумадију, према Белановици, ради предаха и прибављања оружја, а нарочито муниције.

У здруженој формацији, 2. (Београдски) батаљон и Космајски НОП одред су, уместо у Белановицу коју је непријатељ већ био заузео, стигли на Рудник и са шумадијским партизанима учествовали у његовој вишедневној одбрани да би га коначно, под притиском надмоћних немачких и квислиншких снага, напустили.

У селу Савинцу код Горњег Милановца, 29. новембра, на састанку штабова 2. (Београдског) батаљона, Космајског НОП одреда и старшина делова 1. шумадијског и Чачанског НОП одреда, одлучено је да сви у задружној формацији иду према западној Србији, док се не ухвати веза са Врховним штабом НОП одреда Југославије.

Преко Јелове горе и Златибора заједиичка колона је 2. децембра 1941. године прешла реку Увац и стигла у село Радоињу у Санцаку. Други (Београдски) батаљон разместио се у оближњем селу Вранешу.

Чланови Врховног штаба НОП одреда Југославије Александар Ранковић-Марко и Иво Јола Рибар одржали су састанак са штабом 2. (Београдског) батаљона у Радоињи, критички оценили разлоге повлачења у Санцак и стање у јединици у којој је тада било 154 борца, после чега су четири чете батаљона преформиране у три.

По наређењу делегата Врховног штаба, батаљон је 12. децембра прешао у Нову Варош, а после 17. децембра кренуо према Сјеници. У неуспелом нападу на Сјеницу 22. децембра 1941. године, у коме су учествовали и Моравичко-сјенички и Чачански батаљон, 2. (Београдски) батаљон имао је 23 погинула, 11 рањених и 4 нестала борца.

После борбе на Сјеници 2. (београдски) батаљон вратио се у Нову Варош, где је на партијском састанку 25. децембра извршена анализа неуспелог напада у коме је батаљон претрпео тешке губитке, па је од три преформираних у две чете, укунне јачине око 100 бораца. Штаб батаљона сачињавали су: командант Миладин Ивановић, политички комесар Чедомир Миндеровић, заменик команданта Павле Илић-Вељко, заменик политичког комесара Иван Вондрачек-Вањка, интендант Љубомир Живковић-Љупче, курир Владимир Дујић-Влада. Команде чете биле су у следећем саставу: 1. чета — командир Милан Петровић, политички комесар Драган Марковић, помоћник комесара Душан Шијан; 2. чета — командир Сениша Николајевић, политички комесар Милорад Благојевић-Бата, помоћник комесара Добривоје Пешић.

У Новој Вароши батаљон је 4. јануара обавештен о одлуци Врховног штаба да улази у састав Прве пролетерске бригаде, као њен 6. београдски батаљон. После неопходних припрема, батаљон је 6. јануара кренуо из Нове Вароши, у току ноћи прегазисо ледени ЈТим и после неколико дана стигао у источну Босну, где се ставио под команду штаба бригаде.

Осмог фебруара 1942. године у састав батаљона ушла је и Посавска чета из 1. батаљона Посавског НОП одреда, која се налазила у саставу Прве пролетерске бригаде од њеног формирања, затим поједини борци Космајског и Мачванског НОП одреда, па је батаљон нарастао на 157 бораца, од којих су 82 била из Београда. Међу старешинским кадром од 7 чланова штаба батаљона — 6 их је било из Београда, од 8 водника — 4, од 8 делегата водова — 6, од 16 десетара — 10.

Прва попуна 6. београдског батаљона извршена је у априлу и мају 1942. са 90 бораца Романијског НОП одреда и из других јединица источне Босне. Следеће попуне вршене су из Далмације са 230 бораца V септембру и октобру 1942. и јуна и септембру 1943.; са 60 бораца из околине Прњавора јануара 1943. године; са 25 бораца из Босанске Крајине августа 1943; из Прекоморске бригаде са 30 бораца фебруара 1944; из западне Србије са 510 бораца септембра и октобра 1944, и из Београда са 390 бораца октобра и новембра 1944, и на Сремском фронту, по мобилизацији извршеној у Србији и Војводини.

На свом борбеном путу од Посавине и Београда па до краја рата, 6. београдски батаљон прешао је око 20.000 километара. Имао је око 380 већих или мањих борби. Било је успеха и мањих пораза. Његови делови (Посавска чета) учествовали су у Игманском маршу, а цео батаљон је имао видну улогу у бици за рањенике на Неретви и у борби на Сутјесци. Борио се код Београда, Обреновца, Умке, Рудника, Сјенице, Горажда, Братунца, Гата, Раштелице, Шћита, Дувна, Кленка, Посушја, Ситнице, Јајца, Босанског Грахова, Кључа, Котор-Вароши, Теслића, Брадине, Коњица, Улога, Златног Бора, Сухе, Балиновца, Хан-Пијеска, Власенице, Зворника, Травника, Турбета, Мркоњић-Града, Лисине, Млиништа, Трнова, Палисада, Јелове горе, Ваљева, Уба, Београда и на Сремском фронту.

Кроз 6. београдски батаљон прошло је око 2.240 бораца, од којих је погинуло 655 (за које се знају прецизни подаци, а за велики број је прикупљање података у току). Бораца рођених у Београду и на његовом подручју било је у батаљону 277, оних који су у Београду учили, радили и живели било је у батаљону 148 — укупно 425 бораца.

Шести београдски батаљон био је и непрекидна школа револуционара, свесних своје улоге и историјског задатка. Многи борци су у батаљону научили читати и писати, пуцати, певати, рањеног превити, књигу разумети, летак протумачити, друштвена кретања и сложене законитости објаснити, братство и јединство у пракси јачати, другарски критиковати и мирно примати критику. Из батаљона је велики број бораца у току рата премештен по погребима службе у друге јединице, а у батаљон су долазили борци из осталих јединица, и увек је јачало њихово непомућено другарство и јединство које је остало да траје и после рата.

Иако је 6. београдски батаљон ушао касније у састав Прве пролетерске НОУ бригаде, узима се да је у њеном формацијском и бројном саставу од дана формирања бригаде. Али, Београђани се нису налазили само у овом батаљону, већ и у другим јединицама Прве пролетерске. Највише их је, око 30, било у 5. шумадијском батаљону, чији је политички комесар био Београђанин Драгослав Павловић Драганче-Шиља, народни херој. Од укупно 1200 бораца бригаде на дан њеног формирања 21. децембра 1941. године, 150 их је било из Београда, међу њима и командант и политички комесар бригаде Коча Поповић и Филип-Фића Кљајић.

Око стотину бораца који су из Београда отишли у Посавски, Космајски, 1. шумадијски и друге НОП одреде 1941. године у централној и западној Србији, приликом повлачења њихових јединица у Санцак ушло је у састав Друге пролегерске НОУ бригаде приликом њеног формирања у Чајничу 1. марта 1942. године. Заменик политичког комесара бригаде и начелник штаба бригаде Спасенија-Цана Бабовић, народни херој, и Павле Илић-Вељко, били су из Београда, као и народни хероји Милорад-Мића Умјеновић и Војин Бурашиновић-Костја.

СЛАЊЕ ПРОПАГАНДНОГ, САНИТЕТСКОГ И ДРУГОГ МАТЕРИЈАЛА ИЗ ГРАДА

Поред поште, током целог НОР-а из Београда је партизанским одредима и партијским руководствомима у Србији, а повремено и у другим крајевима земље, слат пропагандни материјал у великим количинама. То су били разни прогласи ЦК КПЈ или ПК КПЈ за Србију, Билтен Главног штаба НОП-а Југославије, Глас народног фронта Србије, Историја СКП (б), разне књиге („Како се калио челик“, „Мати“ од Горког итд.), што је било од неоцењиве користи за идеолошко-политички и агитационо-пропагандни рад у војним јединицама и на терену.

Из Београда је на терен изношен и други материјал: хартија, матрице, разне боје, гештетнери, машине, слова и све што је потребно за рад штампарија, писаће машине, радио-апарати, батерије за њих, пољске радио-станице и други технички, телеграфски и радио-материјал, оружје, муниција, неопходне намирнице и индустријски артикли (со, петролеј, цигаре итд.) којих није било у редовној продаји или у довољним количинама (одећа, обућа, веш, новац, итд.).

Из Београда је од почетка устанка па све до ослобођења, преко веза и канала, односно курира и другова и другарица који су одлазили у унутрашњост, стално слата мања или већа количина санитетског материјала (лекова, инструмената, ћебади, болничког рубља и чаршава, итд.). Сав тај материјал из болнице, клиника и апотека износили су сарадници НОП-а и склањали у своје или друге илегалне, односно сигурне, станове и складишта, одакле је све то отпремано у партизане.

На стотине килограма тог драгоценог материјала из града послато је партизанским јединицама захваљујући великом самопрегору, довитљивости, сналажљивости, упорности и високој свести свих оних који су на томе радили.

Прикупљање и изношење санитетског материјала, инструмената, лекова и др. из клиника, апотека и болница, организовали су чланови, кандидати, скојевци, симпатизери КПЈ и сарадници и симпатизери НОП-а Савка Јаворина-Саша, Славка Парента, Беба Бирић, Рајна Илић, Вука Масникоса, Бурђа Штимац, Марија Добиновић, Сава Хрануели, др. Тонка Јанковић, Даринка Несторовић, Дрина Хрануели, Аница Дракулић, Марица Цветрежник, Милица Јукић, Зора Благојевић, Момчило Чупић, Анђелка Косановић, Тодор-Тоша Бороцки, Стоја Билић, Влада Његован, Јова Деспанић, Чеда Башић, Ивана Димитријевић, Вера Димитријевић, Мило Бошковић, Бошко Вребалов, др Зоговић, Зора Дежевић, Даница Јовичић, Катица Милић, Бора Брусин, Воја Јјалевић, Добрила Тодоро-

вић, Војислав Матић, Јова Ристић, др Васа Стајић, др Граовац, Иванка Муачевић, Мира Врбић, Зора Јовановић, др Божић, др Љумовић, Драги Миленковић и многи други.

У тешким условима илегалног рада у окупираном Београду за компромитоване другове и другарице кретање је било немогуће без лажних исправа. Исто тако, за излазак из града у унутрашњост земље у циљу одласка у партизане, као и за пренос писама (поште), санитетског, пропагандног и другог материјала, требало је имати и документа за кретање људи и одговарајућа средства за пренос тог материјала.

Највећи део ових проблема решавала је партијска техника Покрајинског комитета, којом је руководио Светислав Каначки-Мали, а која је располагала комплетним машинама и прецизним алатом. Додуше, то је легално била механичарска радионица ортака Чедомира Марјановића и Јанежића у Колубарској улици број 20 на Душановцу. Марјановић је био симпатизер напредног радничког покрета и знао је да ће се у радионици, чији је званични назив био „Завод за прецизну механику“, радити неке ствари за НОП, јер је у њој као предрадник радио металски радник и члан КПЈ Вучко Ивковић са својим братом Предрагом. Они су у радионици, поред редовног посла за „газде“, највише израђивали предмете за потребе партијске технике, а повремено су им помагали Никола Јовановић, Душан Павличек и Јарослав Добеш, који су такође били запослени у тој радионици.

На пословима партијске технике радило се углавном за време радног времена, када „газде“ — власници нису били у радњи, а често и прековремено због обимних послова и кратких рокова. Због тога је коришћено још неколико приватних радионица: Милана Бајалице, бравара, Миленка М. Марковића, Илије Микалчева, фабрике „Гоњевац“ и др. У овим радионицама израђивани су појединачни предмети чија намена није могла изазвати сумњу. Уградња тајних преграда и монтажа обављани су у радионици Марјановића када у њој није било никога, или у стану, тј. шупи Предрага Ивковића.

Тако је у овим радионицама од лета 1941. до лета 1944. израђено безброј предмета за преношење илегалног материјала: лимене посуде, оклагије, електрични решои, ватрогасни апарати, ташне, кофери, женске и мушке штикле итд., с тим што су сви ти предмети имали дупле преграде, тј. тајне просторе где се могао ставити илегални материјал, а да се приликом претреса не пронађе.

Од жигова, штамбиља и печата за израду лажних исправа у овој радионици једино се није могао направити челични печат за суво утискивање на личним картама и другим исправама.

На пословима партијске технике, односно израде печата за лажне документе, од 1935. до маја 1943. године, радио је академски сликар и графичар Борђе Андрејевић-Кун. По отисцима оргиналних печата са исправних докумената требало је урадити одговарајуће печате, који су стављани на празне формуларе прибављене у квислиншкој или окупаторској администрацији од стране сарадника НОП-а.

После окупације Југославије, Кун је као главни партијски задатак добио да настави са израдом печата. Како је

зграда у којој је становао до априлског рата била срушена приликом бомбардовања Београда 6. априла, пропао му је алат којим је радио печате. Нов алат му је првих дана окупације израдио браварски радник и шпански борац Милан Благојевић, касније командант 1. шумадијског одреда и народни херој.

У лето 1941. Кун је морао ићи из стана у Хади-Милентијевој 58, и после скривања по другим становима, крајем 1941. прешао у илегалну штампарију ЦК КПЈ на Бањичком венцу, где је радио све до одласка у партизане, маја 1943. године.

С обзиром на ограничене могућности, Кун није могао израђивати ни гумене ни гвоздене печате, већ их је све радио у крушковом дрвету које је набављао од таста, столара Михаила Ратковића, комунисте, који је знао зашто то Куну треба. За израду једног печата требало је добар дан рада.

Кун је израђивао суве и друге печате разних облика. За употребу печата коришћене су боје које су иначе користили органи квислиншке и немачке окупационе управе: плавољубичаста и црвена, као и црна коју су Немци често употребљавали.

Потписи су имитирани, или су, када је у питању био потпис — факсимил, израђивани печати у дрвету.

Колико је познато, само једном, и то приликом хапшења једног илегалца — откривен је фалсификат једног немачког печата у два реда. У недоумици да ли су то два или један печат, Кун га је направио из два дела. Немци су у једном свом билтену то објавили, са упозорењем да се појавио добро израђен фалсификат и да на то треба обратити пажњу.

У овом делу партијске технике, у штампарији где је Кун радио, израђиване су личне карте — легитимације, објаве за путовања, дозволе за прелаз преко реке Саве у Независну Државу Хрватску, немачки аусвајси, пријаве стана, радничке књижице итд. И поред тога, партијска техника није могла да изради довољно лажних исправа. Зато су се многобројни сарадници НОП-а сами сналазили и у квислиншким или немачким канцеларијама на разне начине прибављали формуларе са печатима, сами их попуњавали и тако долазили до потребних исправа.

ВЕЗЕ И КУРИРИ

548

Одржавање веза између партијских ћелија и скојевских актива и партијских и скојевских руководства био је један од главних предуслова за успешно организовање и руковођење партијским радом и оружаном борбом, како у Београду тако и унутрашњости земље. У ствари, одржавање веза било је толико важно да је то приклично био стални задатак сваког партијског и скојевског руководства, партијске ћелије и скојевског актива и сваког комунисте и скојевца, јер у случају прекида везе остајало се без организованог партијског живота.

Још у току предратног илегалног рада, Партија је придавала велики значај везама и настојала да оне што боље функционишу. Припремајући се за оружани устанак, још у току првих месеци окупације употпуњен је систем веза и прилагођен новим, ратним приликама, а такође су одређени и нови курири где је то било потребно.

За курире су узимани подесни и проверени чланови Партије, самостални, храбри, сналажљиви, одлучни, по могућству из занимања која су им омогућавала легално кретање и познавање немачког језика. Управо, тражена су лица која ће у сваком погледу најбоље обављати поверене задатке.

Овом питању Партија је посвећивала сталну и велику пажњу, јер се због немогућности коришћења радио-станице, телефона и других техничких средстава, веза могла одржавати само преко курира, који су у ратним условима носили не само пошту већ и санитарски и други материјал и водили људе у партизане.

Посебно се водило рачуна о томе ко ће бити курир ЦК КПЈ или ПК КПЈ за Србију. Њих су бирали партијски руководиоци из сасгава партијских организација и држали их на личној вези.

Свако партијско руководство, од рејонских комитета до ЦК КПЈ, имало је своје курире, односно курирску службу која је била изграђена на провереним принципима предратног илегалног рада, као што су били: строга конспирација, велика одговорност за неизвршење задатака, тачност, одвојеност сваког курира и курирске мреже једне од друге, држање курира на личној вези, кретање са лажним исправама, коришћење илегалних станова за боравак, састајање и држање одређених материјала, опремљеност курира одговарајућим средствима за пренос поште и материјала, одевање курира према одговарајућим приликама, итд.

Састанци између курира одржавани су у граду на јавним местима — на улицама, у парковима, на железничким и аутобуским станицама, итд. У случају закашњења једног курира, курир који је пре стигао чекао је шетајући се околу. Када је Одељење специјалне полиције сазнало за начин контактирања, почела је то користити за њихово хапшење. ПК је зато одмах наложио да се састанци одржавају тачно у минут, у пролазу, а у случају закашњавања контакт је успостављен на резервном састанку који је заказиван када и први, односно редовни састанак; том приликом се на резервни састанак ишло опрезније, са извићањем и осматрањем тог места ради евентуалног откривања полицијских заседа.

За сваки састанак утврђивани су знаци распознавања који су се састојали у ношењу одређене одеће или предмета у руци, а најчешће су се користиле раније уговорене лозинке које су изговоране приликом успостављања контакта.

Свака курирска служба, а нарочито ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију и његове технике, била је чврсто организационо постављена и представљала посебне службе у целовитом систему партијског рада.

Курири ЦК КПЈ биле су: Даворјанка Пауновић-Зденка, студент, Милева-Јула Планојевић, студент, Гроздана Белић-Зина и Љубинка Бурђевић-Буба, студент, које су у току лета и јесени као и чланови ЦК КПЈ отишли на слободну територију.

Курири ПК КПЈ за Србију и технике ПК били су: Слободанка Савић-Данка, студент и службеник банке, Славка Морић-Висока, студент, Јованка Букумировић, учитељица, Брана Перовић, студент, Милада Рајтер, средњошколка, Елза Метерли, Загорка Маливук-Зага, Гина Радосављевић, Мирјана Моцић, студент, Вера Димитријевић, Бура Јовановић, инж. Душан Јовановић-Буквар, Веселинка Малинска, студент, Обрад Папић, радник, Мирослав-Мирко и Вера Јазовић, студенти, Душко Босиљчић, средњошколац, Јелена Поповић, професор, Мила Пауновић, Оливера и Мирко Парезановић, Борђе Котевић, Љубивоје Главачки, правник, железнички службеник, а повремено и инж, Светозар Савићевић, Јуре Чуле, Петруша Кочовић и други.

Централни комитет КПЈ и ПК КПЈ за Србију, док су били у Београду, нису са руководством у унутрашњости одржавали везу само преко својих курира, већ су и руководства са терена слали своје курире у Београд.

Курири нису радили само на одржавању једне везе, већ су по задацима одлазили у више места, нпр.: Малинска у Ниш, Ужице, Посавски одред итд., Славка Морић у Ваљево, Чачак итд., Данка Савић у Зајечар, Пожаревац итд., Вера Димитријевић у Крагујевац, Крушевац, Срем итд., инж. Душан Јовановић у Ниш, Прокупље, Пожаревац итд., Милада Рајтер и Елза Метерли у Земун, односно до пункта ЦК КПЈ у стану Јелице Бабшек и други.

У почетку устанка секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију и његови чланови држали су на вези више курира.

Касније, због провала, секретар ПК задржао је на вези само једног курира — Брану Перовић, преко које је одржавао везу са покрајинском техником, штампаријом и куририма који су одржавали везу са другим руководством. Остале курире је цржао на вези руковоцилац покрајинске партијске технике Светислав Каначки и са њима организовао прихватање курира из унутрашњости и слање људи и материјала на терен.

Принципи рада и организације курирске службе, прецизно постављање задатака и строга контрола њиховог извршавања, добар избор кадрова и врло умешан рад курира свакако су били основни предуслови што ову службу ЦК КПЈ и ПК непријатељ није успео да открије и разбије.

Велике провале и бројна хапшења комуниста оц стране окупатора и полиције наишли су велику штету партијској организацији града и њеном систему веза. Зато је првом половином 1942. Покрајински комитет упутио писмо ОК Београда, после погибије његовог секретара Тоцора Дукина, у коме се између осталог каже: „Мора да вам буце јасно, да ви не можете одржавати директну везу са организацијом, да не смете да излазите на састанке, да уопште не смете да излазите на улицу. Можете остати овце и радити једино преко посредника писменим путем, не излазећи на улицу. Схватите цругови, у свакој цругој ситуацији с вама бисмо учинили оно што ви чините са осталим компромитованим цруговима. Упутили бисмо вас тамо где бисте могли да живите. Ако ми вас задржавамо овце под јединим условом (да радите онако како вам ми кажемо), то чинимо зато што ви познајете људе из месне организације, што ћете ви, и седећи у стану, својим саветима моћи много да користите младим друговима, што би и наша помоћ била много ефикаснија кака би ишла само преко вас.

Дакле, и на тај начин бисте стварно могли много да користите овце. Шта је потребно да бисте тако радили? Потребно је, прво, да имате добар стан, сигуран и оц блокаце, цруго, да имате добре цругове и цругарице који ће бити посредници између вас и месне организације, између вас и нас, посредници који ће преносити ваше писмене поруке ... Веза са Земунском, Фонцом, Техником, личне везе и остало, то бисте исто ви цржали на сличан начин, преко посредника, ту би распореда посла међу вама олакшала ствар ... Ако имате добар стан и ако се већ на кога ослањате из месне организације, питање посредника представља основно питање. То би требало отприлике овако решити: пази на конспирацију до крајњих граница, да не проваљујете ни себе ни цруге људе, из нашег стана треба да износи и да у њега уноси ствари само једна особа која је у вези са: прво, једном која има везе са месном организацијом, цруго, са једном која има везу са СКОЈ-ем (уколико заједно станујете), треће са једном која је у вези са нама. Да ли можете бар оцмах остварити цве везе преко посредника а да ви не излазите на улицу, везе са нама и везе са месном организацијом?"

На овим иринциииима ПК је организовао курирску службу, као и покрајинска техника, али ово упутство месном партијском руководству стигло је касно. Оно је већ било разбијено, а покушај његовог обнављања није успео, па је тако и систем веза градског партијског руководства са рејонским комитетима и партијским организацијама био разбијен. Остале су курирске мреже ПК и његове технике преко којих су из града одржаване везе са тереном и слати људи и материјал у партизане.

На овим специјалним задацима у току НОР-а радило је на стотине комуниста и скојеваца Београда, а више њих је на том послу изгубило и своје животе.

ВЕЛИКИ КАДРОВСКИ ДОПРИНОС

552

Следећи иозив и директиве Комунистичке партије Југославије, комунисти, скојевци, симпатизери Партије, антифашисти и остали родољубиви грађани Београда и Земуна су, од почетка оружаног устанка јула 1941. године, добровољно и масовно почели одлазити у партизане, највише у космајске, посавске, шумадијске и партизане у јужној Србији и Срему.

Пребацивање Београђана у партизане организовали су Покрајински комитет КПЈ за Србију, Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије, Месни и Окружни комитет КПЈ Београда, поједини рејонски комитети и неке ћелије Комунистичке партије, уз помоћ партијских руководства у унутрашњости.

Када је непријатељ успео да разбије партијско руководство и организације КПЈ у граду 1942. године, комунисти, скојевци, кандидати и симпатизери КПЈ и други сарадници и симпатизери Народноослободилачког покрета који су избегли хапшење, не седећи скрштених руку, уз помоћ ПК КПЈ за Србију и његове технике или самоиницијативно, листом подржавани од патриотски расположених Београђана, упорно су и храбро наставили борбу на живот и смрт против окупатора и квислинга, формирајући нове илегалне групе и успостављајући прекинуте и организујући нове илегалне везе и канале, слали у партизане нове борце и потребан материјал.

Истовремено, партијска руководства у унутрашњости Србије и Срему, као и неки партизански штабови, успостављали су и непосредну везу са Београдом и у њему стварали упоришта НОП-а преко којих су добијали нове борце, разна обавештења, санитарски и други материјал.

Зато, када су окупатор и квислинзи, предузимајући репресивне мере, нанели тешке губитке партијској организацији у граду, они нису могли да зауставе многобројне групе и колоне Београђана које су се врло разгранатим и за непријатеља невидљивим стазама, као незадрживи таласи, кретали према партизанским јединицама широм Србије и Срема.

Као непресушан извор кадрова Београд је, до ослобођења, дао око 10.000 бораца партизанским јединицама у Србији и Срему, међу којима је било припадника свих народа и појединих народности Југославије, неколико стотина избеглица из разних крајева земље, прогнаних Словенаца, ратних заробљеника бивше југословенске војске, избеглих логораша, заробљених црвеноармејаца, разоружаних Италијана, па и неколико немачких војника који су напустили своје јединице и као партизани се борили против нацизма и фашизма.

Чим су дивизије НОВ и ПОЈ, са трупaма Црвене армије, у незадрживом наступању почеле да воде борбу за ослобођење града, Београђани су их одушевљено дочекали и масовно, на разне начине, иомагали да и ову битку успешно приведу крају. Многи су тада и погинули с пушком у руци, или били рањени, а на стотине их је добровољно ступило у партизанске редове.

После организовања цивилних и војних власти у ослобођеном граду, Команда Београда је 4. новембра 1944. године приступила мобилизацији свих годишта од 1915. до 1927. године, и успешно је спровела. Због послова на обнови порушеног града и целокупног политичког, привредног и друштвеног живота сви обвезници, и поред њихове жеље, нису могли бити упућени на фронт, па је мобилизацијом обухваћено око 20.000 Београђана, што је било од великог значаја за попуњу јединица Народноослободилачке војске на Сремском и другим фронтovima, где су их још очекивале тешке борбе до коначног ослобођења земље.

Сви они, и који су отишли добровољно и који су по ослобођењу мобилисани, претежно су били млади људи, углавном радници, затим ћаци, студенти, чиновници, намештеници и занатлије, а било је и лекара и припадника осталог медицинског особља, официра, књижевника, новинара, уметника, спортиста и других.

Многи Београђани су, не само као добри борци од којих је њих око 60 проглашено за народне хероје, већ и као прослављени партизански команданти и политички комесари, чланови највиших партијских и политичких руководстава, партизанских штабова и државних органа нове Југославије, дали значајан допринос на многим пољима народноослободилачке борбе не само у Београду, већ и на слободној територији и у партизанским јединицама и установама и телима нове државе као: Александар Ранковић-Марко, организациони секретар КПЈ, члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ и народни херој; др Иван Рибар, Председник АВНОЈ-а; Иво Лола Рибар, члан Централног комитета КПЈ и члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народни херој; Светозар Вукмановић-Темпо, члан ЦК КПЈ и члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народни херој; Моша Пијаде, члан ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, потпредседник АВНОЈ-а, народни херој; Владислав Рибникар, потпредседник Националног комитета ослобођења Југославије; Сретен Жујовић, члан ЦК КПЈ и командант Главног штаба НОПО Србије; Благоје Нешковић, секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију; Петар Стамболић, члан ПК КПЈ за Србију, секретар Главног народноослободилачког одбора Србије и командант Главног штаба НОПО Србије, народни херој; Мома Марковић, члан ПК КПЈ за Србију и политички комесар Главног штаба НОПО Србије, народни херој; Спасенија-Цана Бабовић, члан ПК КПЈ за Србију, партијски руководилац 2. пролетерске НОУ бригаде, народни херој; Иван Милутиновић, члан ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народни херој; Коча Поповић, командант 1. пролетерске НОУ бригаде, 1. пролетерске дивизије и 1. пролетерског корпуса, командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, народни херој; Филип Кљајић-Фића, члан Главног штаба НОПО Ср-

бије, политички комесар 1. пролетерске НОУ бригаде и 1. пролетерске дивизије, народни херој; Милан Благојевић, командант 1. шумадијског НОП одреда, народни херој; Бора Марковић, политички комесар Посавског НОП одреда, народни херој; Владимир Дедијер, политички комесар Крагујевачког НОП одреда и члан Агитпропа ЦК КПЈ; Чедомир Миндеровић, политички комесар 6. београдског батаљона 1. пролетерске бригаде; Љубомир Живковић — Љупче Шпанац, политички комесар 2. батаљона Посавског НОП Одред, народни херој; Борће Јовановић-Јарац, политички комесар Космајског НОП одреда; Миленко Брковић, секретар Окружног комитета КПЈ за округ зајечарски, народни херој; Драгослав Павловић-Драганче, политички комесар 5. шумадијског батаљона 1. пролетерске НОУ бригаде, народни херој; Борће Андрејевић-Кун, сликар, већник Другог заседања АВНОЈ-а; Јован Поповић, књижевник; Бора Барух, сликар; Рифат Бурчевић-Тршо, студент Београдског универзитета, секретар Обласног комитета КПЈ за Санџак, заменик политичког комесара 3. пролетерске бригаде, народни херој; Синиша Николајевић, командант 6. београдског батаљона 1. пролетерске НОУ бригаде, начелник штаба 17. дивизије, народни херој; Мирослав Јовановић, политички комесар 1. батаљона, 1. шумадијске бригаде, народни херој, да поменемо само неке.

Известан број другова и другарица који је пре рата радио или студирао у Београду, ту се укључио у напредни раднички или студентски покрет и дао свој допринос њиховом развоју, а истовремено се обогатили новим револуционарним искуством. Они су се у народноослободилачку борбу укључили у својим родним или другим местима и многи постали истакнути борци, партијски и политички руководиоци, организатори устанка, војне и политичке партизанске старешине и народни хероји, као Живорад Јовановић — Жикица Шпанац, студент Београдског универзитета, политички комесар Азбуковачко-раћевске чете Ваљевског НОП одреда, који је опалио прву устаничку пушку у Белој Цркви 7. јула 1941. године; Милан Шијан, обалски радник, командант 3. личке НОУ пролетерске бригаде, која се посебно истакла у Дрвару сламајући немачки десант извршен на Врховни штаб НОВ и ПОЈ 25. маја 1944. године, и други.

Масовно упућивање руководећих кадрова и бораца на терен ради организовања оружаног устанка и у партизанске јединице Србије и Срема током народноослободилачког рата које је организовала Партија делујући илегално у условима окупационог режима и чији су чланови, као и многи други партизански сарадници од 22. јуна 1941. до ослобођења града октобра 1944. године хапшени, тучени, мучени и убијани, због чега је било тешко успостављати и одржавати везе и пунктове — представља велики успех Народноослободилачког покрета Београда.

Друг Тито, први партизан Југославије, који је као политички секретар Комунистичке партије Југославије у Београду председавао историјској седници Централног комитета КПЈ, на којој је донета одлука о дизању оружаног устанка, а после извршених припрема изашао на слободну територију у

западној Србији, оцењујући допринос Београда народноослободилачкој борби, рекао је:

„Београд је одиграо огромну улогу у непосредној припреми народног устанка. По снази комунистичког и радничког покрета, као и по развијености партијских организација, ми смо тада имали више јаких центара, међу којима су били најзначајнији Београд, Загреб и Љубљана.

Припреме за устанак обављене су углавном у овим градовима.

Али пошто су кадрови били оно основно, Београд је, не због тога што се ту налазило руководство, већ због великог броја кадрова, био, тако рећи, центар одакле су давале директиве и слати људи на терен да раде на организовању устанка.

555

БЕОГРАД ЈЕ У ПОГЛЕДУ КАДРОВА ДАО ВРЛО МНОГО НАШОЈ ОСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ."